

Naveroka hejmar 5

Sernivîsar

Husein Muhammed: Daçek di kurdî de

Roger Lescot: Memê Alan bi kurdî û fransî

Mehmet Özer: Xalbendî

Kurmancî, soranî, zazakî... zîwan yan dîyalekte? (kurmancî ra: Hasan Aslan)

Rizgar Behadur: The effect of orthographic depth on reading acquisition

Peter Trudgill: Zîman û netewe (wergêran: Hesenî Qazî)

Bikaranîna navên heywanan bi mecazî

Emîr Hesenpûr: Kêşey zîmanî resmî (be soranî û bi kurmancî)

L. Beranî, E. Bamernî, D. Şerîf: Kurdish personal names: a sociolinguistic perspective

Kurterêbera ferhengsaziyê

“Ferhenga zanistên civakî” ya Abdurrahman Kiran

Zarname: ferhengoka tîrmên zimannasî

Sernivîsar

Hejmareke berfireh û tênaverok li ber we ye

Kovara zimannasî û zimanê kurdî *Kanîzar* dîsa li ber we ye, xwandevanên hêja. Vê carê em gihiştine hejmara pêncem. Bi hejmara rûpelan, her pênc hejmar tèn maneya bi qasî hezar rûpelên tênaverok derbarê zimanê kurdî û zimannasiya giştî. Di vê hejmarê tenê de nêzîkî 300 rûpel hene.

Vê carê çendîn zimannas û nivîskarên kevn û yê nû cihê xwe di vê hejmarê de digirin. Vekolîn û nivîsarên vê carê bi kurmancî, soranî, zazakî yan inglîzî ne.

Mehmet Özer di vekolîneke berfireh de xalbendiya (nuqteşaniya, *punctuation*) kurdî bi nimûne pêşkêşî xwandevanên me dike. Ev lêkolîn bi dirêjahiya kitêbekê ye.

Husein Muhammed vê carê daçekên kurdî (*adposition*) kiriye mijara vekolîneke xwe ya 70-rûpelî. Daçek yek ji giringtirîn beşên zimanê kurdî ne lê heta niha yek ji jibîrkirîtirîn mijarên zimanê me bûne. Bi vê vekolîna berfireh û berhevder, armanc ew e ku valahiyeke berçav di zimannasiya kurdî de were dagirtin.

Di vê hejmarê de jî em nivîsareke dirêj ya **Peter Trudgill** bi soranîkirina **Hesen Qazî** diweşînin. Nivîsara me ya din bi soranî berdewamiya nivîsa **Emîr Hesenpûr** e ku em hem bi soranî û hem jî bi kurmancî pêşkêşî dikin.

Gelo kurmancî, soranî û zazakî her yek zimanekî serbixwe yan jî çend zar û lehceyên eynî zimanî ne – û li gor çî şert û pîvanan? Ev pirs mijara nivîsareke berfireh ya bi zazakî ye ku em vê carê belav dikin. Ew ji aliyê **Hasan Aslan** ve ji kurmancî hatiye wergerandin.

Lezgîn Beranî, Esmâ Bamernî û Dilgeş Şerîf bi berfirehî li ser navên kurdî û binavkirinê di civaka kurdî de bi inglîzî dinivîsin. Nivîsara me ya din bi inglîzî ji **Rizgar Behadur** e û derbarê tesîra alfabeyê li ser hêsanî yan dijiwariya hînbûna xwandinê ye.

Di vê hejmarê de jî em du kitêbên li ser zimanê kurdî dinirxînin – wek her carê, niha jî yeke nû û yeke kevn. Berhema nû *Ferhenga Zanistên Civakî* ya **Abdurrahman Kiran** e. Ya kevn jî dastana *Memê Alan* bi berhevkirin û fransîkirina **Roger Lescot** e. Em ne tenê vê berhemê dinasînin û dinirxînin – em herwiha wê ji xwandevanên xwe re li ser malpera xwe berdest dikin.

Bo hêsanîkirina têgihiştina nivîsar û vekolînên zimannasî, em di vê hejmarê de jî ferhengoka Kanîzarê ya peyvên zimannasî ji berê berfirehtir belav dikin.

DAÇEK DI ZIMANÊ KURDÎ DE

Husein Muhammed

“**Di** tarîka şeva hicran çiraxek sîfet im ya Reb
Ji ser **heta** piyan ar e, **bi** carek vêketim ya Reb
Nema min sebr û aramek **ji ber** jana evîna dil
Evîn behr e belê tenha **di ber** pêlan ketim ya Reb
Ji dilber dûr ketim **lewra** bela ser daye can û dil
Temaşa nakî ey zalim kî ez bêtaqet im ya Reb
Meger pirsê **li** min nakî belê tim tê xiyala min
Şev û rojan **bi** nalîn im **bi** ah û hesret im ya Reb
Şev û rojan **bi** kovan im **bi** bilbil **re** dilovan im
Hevalê xuncê baxan im, **ji** gul ez dûr ketim ya Reb
Di gel bilbil dinalim ez, zirav im wek hilal im ez
Şikestî rengê dal im ez, **di** halê hirqet im ya Reb
Di kûra 'eşqê borî me, yeqîn ez pîrê torî me
Di "lailma" derûrî me, **di** qeyda hicret im ya Reb
Meger ez Rustemê kurd im, firaqê ez nexweş kerdim
Cegerxwîn im siyahçerd im **di** kunca xelwet im ya Reb

Cegerxwîn: Şeva hicran¹

1. MIJAR Û PEYVNASIYA WÊ

Daçek (adpozisyon, bi inglîzî *adposition*) birreke peyvan (word class) ya rêzimanî ye ku têkiliyên cihî yan demî diyar dike yan jî hin erkên wateyî nîşan dike.

Daçek li gel navdêran, cînavan, rengdêran, hokeran yan jî komikên navdêrî tên bikaranîn. Ji van gotinên bi daçekan re tên bikaranîn di rêzimanê re **temamker** (*complement*) yan jî berkara daçekî (*object of the preposition*) tê gotin. Daçek û tamamker bi hev re dibin **komika daçekî** (*adpositional phrase*).

Di kurdî de daçk dikarin pêşdaçek (*preposition*), paşdaçek (*postposition*) yan jî dordaçek (*circumposition*) bin.

Pêşdaçek (*preposition*) dikevin berî tamamkerên xwe (daçek di nimûneyan de hatine qelewkirin):

- **li** malê
- **bi** kêran
- **ji** Kurdistanê
- **bo** me kurdan
- **ji** kû?
- **heta** niha
- **bi** xwandin û nivîsînê

Dordaçek (*circumposition*) ji du yan zêdetir beşan pêk tînin ku bi kêmî beşeke wê li pêş û beşek î li paş tamamkerê ye:

- **di** kitêbê **de**
- **ji** min **re**
- **bi** hevalên xwe **re**
- **ji** wê rojê **ve**
- **ber bi** malê **ve**

¹ Heman helbest ji aliyê hunermend Xelîl Xemgîn ve bi deng hatiye navdarkirin lê di versiyona dengî de çendîn guhartin hatine kirin ku ya giringtirîn guherandina “ya Reb” bi gotina “wey lê” ye:

https://www.youtube.com/watch?v=54x_b9GsGHQ. Heman helbestê herwiha navê xwe daye bernameyeke helbestan bi pêşkêşkeriya Ehmed Huseynî di Ronahî TV de.

- ji sala 1994 şûn de

Paşdaçek (*postposition*) ew daçek in ku dikevin pey temamkera xwe:

- kû ve, kû de, pişt re, dû re

Paşdaçekan bêyî pêşdaçekan di kurmanciya nivîskî de diyardeyeke nadir e. Anku gava ku mirov paşdaçekan di kurmancî de bi kar tîne, di zimanê nivîskî û di devokên rojhilatî û navendî de adeten pêşdaçekan jî pê re dibêje yan dinivîse anku wan bi hev re dike dordaçek.

Lê li deverên herî bakur û rojava yê kurmancîaxiv de, paşdaçek bi berfirehî li cihê dordaçekan yan jî heta carinan li cihê pêşdaçekan jî tên bikaranîn. Bo nimûne:

standard, rojhilatî, navendî	rojawayî, bakurî ²
di kitêbe de ³	kitêbê de
ji min re ⁴	mi[n] ra, mi[n] re
li mal(ê)	mal(ê) de, mal(ê) da
ji zû ve/de	zû de, zû da

Ji aliyê peydabûna xwe ve daçek dikarin **xwerû** anku **sade** bin anku ne ji du yan zêdetir beşan pêk hatibin (bo nimûne pêşdaçekên “bi, di, ji, li, heta” yan paşdaçekên “de, re, ve”) yan jî **pêkhatî** anku **komdaçek** bin anku ji du yan zêdetir beşan pêk hatibin (bo nimûne “li ser, ber bi, ji bo”).

Daçek dikarin **komikgir** bin anku bikevin gel komikeke peyvane: bo nimûne “li, ji, heta” ku dikarin di komikên wek “li Kurdistanê, ji mala me, heta dikana taxê” de bên bikaranîn. Yan jî daçek dikarin serbixwe bin, bo nimûne “pê, jê re, tê de” ku nakevin gel ti peyvên din daku komikên daçekî pêk bînin yan jî bi xwe komikeke daçekî pêk tînin.

² Li vir mebest ji “rojawayî, bakurî” deverên kurmancîaxiv yê herî bakur û rojava ne, mexsed ne hemû Bakurê Kurdistanê yan hemû Rojavayê Kurdistanê ye.

³ Li cihê paşdaçekên “de, re” yê zimanê nivîskî adeten di devokan de “da, ra” hene. Li cihê paşdaçeka “ve” ya zimanê nivîskî jî di hin devokan “va” heye lê di piraniya devokan de jî “ve” li kar e.

⁴ Devokên rojhilatî li cihê “ji ... re, ji ... ra” adeten pêşdaçeka “bo” bi kar tînin.

Peyva “daçek” di rêzîmannivîsîna kurmançî de bi berfirehî bi vê maneyê li kar e.⁵ Lê hin caran ew bi maneya hemû pêşgir û paşgir û peyvikên din jî yê biçûk hatiye bikaranîn.⁶ Lê bi serdestî “daçek” di kurmançî de bi wateya “adpozisyon”, xaseten “prepozisyon” hatiye bikaranîn û li vê derê jî bikaranîna me ya peyvê dê di wî warî de be. Bi qasî ku tê zanîn, peyva “daçek” yekem car jî aliyê Celadet Bedirxan ve di Hawarê de hatiye bikaranîn û wisa diyar e ku peyv jî aliyê wî ve hatiye dariştin.

Bi esehî etîmolojiya peyva “daçek” jî nayê zanîn tevî ku bêguman e ku ew nûpeyveke çêkirî anku neolojîzmek e. Texmînen ew jî peyvên “dan” û “çek” hatiye sazîkirin. “Çek” li vê derê ne (tenê) maneya “sîleh” dide lê wateya “çil, alet, amûr” jî dide (wek di hin devokên kurmançî de, bi taybetî li Mêrdînê). “Çek” dikare herwiha forma palatalîzekirî jî peyva “tek” (tevî, li gel, pê re) be anku “dan pê re, dan gel” jî ber ku mirov daçekan dide gel hin birrên din yê peyvan, wan bi tenê bi kar naîne. Bo ketina N jî “dan”ê, bidin ber “daxuyanî” jî “dan-xuyanî”.

Di soranî de ti peyveke baş-çihê-xwe-girtî ya bi maneya “daçek” peyda nabe. Hin caran gotina “amrazî danepa” yan “amrazî xistinepa” (amûra dan palê, amraza dan pê re), gelek caran jî peyva inglîzî “preposition” bi wayê “prîpozîşîn” di rêzîmanên bi soranî de tê bikaranîn.⁷ Herçi rêzîmannivîsîna bi zazakî ye, bi pîranî wek tirkî peyva “edat” ya esil-erebî bi kar tîne.⁸ Di kurdiya başûrî de peyva “gerdnîş” bi maneya “daçek” hatiye bikaranîn.⁹

2. EV VEKOLÎN Û YÊN BERÎ WÊ

Daçek di kurdî de yek jî birrên bingehîn yê peyvan in (li gel navdêr, lêker, rengdêr, hoker û cînavan). Loma di pîraniya kitêbên rêzîmanê de cih jî daçekan re jî hatiye dan. Lê dîsa jî cihê ku di rêzîmannameyên kurdî de jî daçekan re tê dan, beramberî cihê ku jî birrên din yê peyvan re (xaseten jî lêker û navdêran re) tê terxankirin, pir kurt û kême. Sebebê vê ew e ku rêzîmannivîsîna

⁵ Binêrin bo nimûne: Îbrahîm Seydo Aydoğan: Rêzîmanên Kurdî û Termînolojiya Wan:

<http://www.kurdigeh.com/rwdx/sitepdf/Ib.Seydo-terminoloji.pdf>

⁶ Bo nimûne Selîm Biçûk di kitêba xwe ”Rêzîmana Kurdî – Kurmançî” de peyva “daçek” bi vê maneya berfireh dinivîse: http://www.bicuk.de/reziman1.htm#1.2.3.7_Daçek

⁷ Bo nimûne:

[http://yageyziman.com/Renusi_Kurdi.htm#%D9%BE%D8%B1%DB%8C%D9%BE%DB%86%D8%B2%DB%8C%D8%B4%DB%86%D9%86_\(preposition\)](http://yageyziman.com/Renusi_Kurdi.htm#%D9%BE%D8%B1%DB%8C%D9%BE%DB%86%D8%B2%DB%8C%D8%B4%DB%86%D9%86_(preposition))

⁸ Binêrin bo nimûne: <https://zimannas.wordpress.com/2016/03/16/edat-zazaki-de/>

⁹ <https://zimannas.wordpress.com/2015/10/08/gerdnis1-le-kurdi-kirmasani/>

kurdî bi pîranî li ser çemandin û ravekirinê ye û daçek nayên çemandin û bi pîranî bi ravekê (izafeyê) nayê girêdan jî.

Heta niha ne bi kurmançî û ne jî bi ti lehceyên din jî yê kurdî ti vekolîneke berfireh li ser daçekan nehatiye kirin. Herwiha, ti berhevdaneke berfireh di navbera daçekên lehceyên cuda yê kurdî de yan jî di navbera daçekan de di kurdî û di zîmanên din de nehatine kirin.¹⁰

Di rastiyê de ne tenê di kurdî de lê heta di zîmanên din de jî vekolînên berfireh li ser daçekan kêmin. Sebeb ihtimalen ew e ku daçek bi pîranî “rût” in: bêpêşgir û bêpaşgir in, bêcîns û bêhejmar in – mirov dikare bibêje ku hinekî “bêkes” in. Belkî rêzîmnas ji ber rûtiya wan ti tiştêkî hêjayî vekolînê tê de his nakin.

Lê daçek ji aliyê şiklê xwe ve sade û rût bin jî, ji hêla bikaranîn û wate û watedana xwe ve gelek giring û bingeîn in. Herwiha tesîra wan li ser peyvên berî yan piştî wan heye. Lê bo vekolîna wan, divê mirov ji daçekan bi xwe zêdetir li derdorên wan binêre daku giringî û rola wan fehm bike. Lê mixabin ji gelek rêzîmannivîsan re hêsantir e ku bi carekê tenê li peyvekê binêrin loma ti tiştên hêjayî vekolînê di daçekên “rût” de nabînin.

Armanca vê vekolînê ew e ku bi awayekî zimannasî û sistematîkî lê bi şêweyekî bo xwandinê hêsan û fehmbar daçekên kurdî bide nasîn. Em ê daçek û cûreyên wan binasînin. Em ê daçekên bingeîn yê kurmançî, lehceyên din yê kurdî û zîmanên din yê lêzim bidin ber hev û diyar bikin ka daçekên niha yê kurdî ji kû tî. Daçek bi xwe di kurdî de naçemin lê peyvên bi xwe re diçemînin – em ê diyar bikin ka ev çemandin çawa ye û sinorên wê çi ne. Em behsa daçekên bi zerûrî ravekdar (bi ravek, bi izafe), yê bi dilxwazî ravekdar û yê bi mecbûrî bêravek bikin.

Yek ji taybetmendiyan giring yê kurdî (xaseten kurmançiya nivîskî) hebûna mişe û zehf ya dordaçekan (*circumposition*) e. Em ê diyar bikin ka ew çi ne, çawa çêbûne û çima tiştêkî wisa di kurdî de berbelav e.

3. ERKÊN DAÇEKAN

¹⁰ Di çend kitêbên rêzîmanê de yê bi ravekirina lehceyê kurdî bi lehceyê din (bo nimûne kitêba Roşan Lezgîn ya rêzîmana zazakî bi kurmançî) yan kitêbên berhevdana lehceyên kurdî (bo nimûne rêzenivîsên Seîd Veroj li ser berhevdana kurmançî û zazakî) lê ev jî tenê kurt in û bi pîralî li meseleyê nanêrin.

Daçek di kurdî de bi taybetî lêmangeha tiştan, jêdera wan û bereka wan diyar dikin. Mebest ji “lêmangeh” li vê derê ew cih e ku tiştê lê ye, “jêder” ew cih e tiştê jê tê yan jê peyda dibe. Mebest ji “berek” jî ew cih e ku tiştê ber bi wê ve diçe yan tê birin:

- lêmangeh (*position*):
 - o ew li Kurdistanê bû.
 - o di rojnameyê de hatiye nivîsîn ku...
- jêder (*source*): Ez ji malê hatim.
 - o Ew ji Afrîkayê ye.
- berek (*direction*):
 - o Ew ber bi me ve hatin.
 - o Ez ê ji te re bînim.

Erka din ya serekî ya daçekan diyarkirina têkiliya gotinên demî ne:

- di du hefteyan de
- bi rojekê
- heta sibê
- ji niha pê ve

Li jêrtir em ê hem li bikaranîna daçekan li gel gotinên cihî û hem jî li gel yên demî ve gerin.

4. DAÇEK LI GEL BIRRÊN DIN

Daçek adeten ne tenê lê li gel hin birrên din yên peyvan tê bikaranîn. Di gelek zîmanan de adeten daçek tenê di komikê de bi navdêr yan cînavan re tên xebitandin. Di kurdî de jî bi piranî wisa ye.

Lê di rastiyê de daçek di kurdî de dikarin hemû birrên din jî yên peyvan wergirin. Li vê derê em ê bibînim ku daçek dikarin ne tenê her carê bi peyveke ji birrê ve lê heta çend peyvên her yek ji birrê jî komikan pêk bînin.

Li vê derê em ê bi çend nimûneyan bikarhatina daçekan li gel her birreke din a peyvan destnîşan bikin.

Daçek + navdêr

Daçek bi berfirehî li gel navdêran komikên daçekî çêdikin. Hem pêşdaçek, hem paşdaçek û hem jî dordaçek di kurdî de dikarin li gel navdêran peyda bibin. Bo nimûne:

- pêşdaçek û navdêr: bi tirimpêlê, ji dikanê, heta malê
- dordaçek û navdêr: di kitêbê de, ber bi sinor ve, di Helebê re
- paşdaçek û navdêr (tenê devokî): malê de (standard: li malê)

Daçek + cînav

Daçek herwiha bi berfirehî bi cînavan re komikan çêdikin. Dîsa hem pêşdaçek, hem paşdaçek û hem jî dordaçek di kurdî de dikarin li gel cînavan peyda bibin. Bo nimûne:

- pêşdaçek û cînav: bi te, ji wan, li we
- dordaçek û cînav: ji min re, ber bi wî ve, li ba wê
- paşdaçek û cînav (tenê devokî): mi ra (standard: ji min re)

Ji bilî van, daçek û cînav (bi taybetî cînavên kesê sêyem) bi hev ve dihelin jî:

- jê (ji wê/wî/wan
- pê ve (bi wê/wî/wan ve)
- tê de (di wê/wî/wan de)

Daçek û hoker

Daçek û hoker jî bi berfirehî bi hev re komikan çêdikin. Bo nimûne:

- pêşdaçek û hoker: ji jêr, heta jor, ber bi pêş
- dordaçek û hoker: ji niha ve, di paş re
- paşdaçek û hoker: paş ve, pêş ve

Daçek û rengdêr

Ne bi qasî navdêr, cînav û hokeran bi berfirehî lê dîsa rengdêr jî bi daçekan re komikên daçekî pêk tînin. Bo nimûne:

- pêşdaçek û rengdêr: bi tenê, ji dûr
- dordaçek û rengdêr: ji nêzîk ve

Daçek û lêker?

Daçeka “-e” ya bi maneya “ber bi ... ve” bi lêkeran vet ê nivîsîn:

- hat-e malê (ber bi malê ve hat, heta malê hat, bo malê hat)
- diçim-e wê derê

Di nivîsînê de ev “-e” bi piraniyeke mutleq di kurmancî û soranî de bi lêkera berî xwe vet ê nivîsîn. Ji ber erk û fonksiyona xwe, ew bi çend lêkerên livînê yan livandinê yan jî raguhastinê (neqilkirinê) re tê bikaranîn, bo nimûne: çûn, hatin, birin, dan...

Lê ji aliyê hevoknasî ve ev daçeka “-e” ne ji komika lêkera pê ve lê ser bi peyva li dûv wê ve ye:

- [hat][e malê]

Anku “e” li gel peyva “malê” komikeke daçekî pêk tîne, wek:

- [heta malê] [hat]
- [ber bi malê ve] [hat]

Lê [e malê] tenê bi pêşrewiya lêkera berî xwe mimkin e û daçeka “e” bêyî lêkera berî xwe peyda nabe.

Daçek li gel komikan

Daçek dikarin ne tenê di heman demê de li gel peyveke ji birreke din werin bikaranîn lê ew dikarin di heman demê de li gel çendîn peyvên ji birrên cuda komikan pêk bînin. Li vê derê em ê tenê çend nimûneyan bidin:

- pêşdaçek + navdêr + cînav: *li mala me*
- pêşdaçek + navdêr + rengdêr: *ji bajarekî mezin*

- pêşdaçek + navdêr + cînav + rengdêr: *ji bajarê me yê mezin*
- pêşdaçek + navdêr + cînav + hoker + rengdêr: *li bajarê me yê hinekî mezin*
- pêşdaçek + tevoka têtildar (*relative clause*): *li karê ku ew dike*
- dordaçek + navdêr + cînav: *di kitêba wê de*
- dordaçek + navdêr + rengdêr: *di kitêba mezin de*
- dordaçek + navdêr + cînav + rengdêr: *di kitêba wê ya mezin de*
- dordaçek + navdêr + cînav + hoker + rengdêr: *di kitêba wê ya pir mezin de*
- dordaçek + tevoka têtildar: *di kitêba ku ew dixwînim de*
- hoker + paşdaçek: *pêş-ve, paş-ve, vir-de, wir-de*

5. DAÇEK Û TEWANG

Di kurmancî de di zimanê ji herdu halên navdêr û cînavan, li gor rêbaza giştî halê çemandî anku tewandî bi daçekan re tê bikaranîn:

- li Kurdistanê (ne “li Kurdistan”)
- bo min (ne “*bo ez”)
- bi kerekî
- ji kurdan re

Ev qeyd û bendeke giştî ye lê divê were gotin ku çendîn haletên awarte û istisnayî jê hene ku em ê li jêr rê bikin.

Halê çemandî bi xwe ne herdem ji halê neçemandî cuda ye anku herdu eynî ne:

- welat (neçemandî) – welat (çemandî, di hin devokan de “welatî”, di hinên din de “welêt”):
 - o ji welat/welatî/welêt

Piraniya navên deveran, yên ku bi forma xwe ya xwerû anku neçemandî bi vokalekê bi dawî tînin, di nav piraniya kurmancîaxivan de forma wan ya çemandî jî her eynî form e:

- neçemandî: Almanyayê, Qamişlo, Zaxo
- çemandî: Almanyayê, Qamişloyê, Zaxoyê”
 - o li Almanyayê/Qamişloyê/Zaxoyê”

Di biwêjan de adeten navdêrên beşeke bingehîn ji biwêjê naçemînin. Bo nimûne:

- bi kar anîn (ne "bi karî anîn")
- ji hal çûn (ne "ji halî çûn")

Lê eger navdêr ne beşek bingehîn yê biwêjê be anku bikare bi peyveke din biguhere, hingê ew diçeme:

- dest pê kirin: dest bi xwandinê kirin, dest bi dest bi nivîsînê kirin (ne "dest bi nivîsîn/xwandin kirin")

Navdêrên hokerkirî yan daçekkirî yan li gel daçekan dikarin neçemin yan jî du formên wan yê çemandî û neçemandî li gel daçekan li kar in lê maneya wan ne eynî ye:

- li serî/binî (li beşa jorîn/jêrîn)
- li ser/bin (kurtkirina bo nimûne "li ser/bin maseyê")

Rengdêrên kurmançî hal û hejmaran tine ne loma forma bi daçekan re tê bikaranîn jî xwerû ye:

- "dûr" → "ji dûr" (bidin ber "dikan" → ji dikanê/dikanan" ji ber ku "dikan" navdêr e û forma wê ya çemandî ya yekhejmar yan pirhejmar bi daçekan re tê bikaranîn lê "dûr" rengdêr e û tenê wek xwe dimîne)

Hokerên jî bêyî hal û hejmar in loma bi daçekan re jî nayên çemandin:

- ji niha ve, ber bi jêr ve

Lê çend hoker ji aliyê bikaranîna xwe ve dikarin bibin navdêr jî û wisa werin çemandin jî:

- jêr → li jêrê (li beşa jêrîn)
- jor → li jorê (li beşa jorîn)

Navdêr di kurmançî de bi dubareyî naçemin. Loma eger navdêr yan cînav ji xwe ji ber ravekê hatibe çemandin, ew êdî duçarî naçeme:

- "Kurdistan → li Kurdistan-ê" → lê "Başûrê Kurdistanê → li Başûrê Kurdistanê" (ne "li Başûrê Kurdistanê-ê")
- "ew → mala ew-ê → mala wê" lê "mala wê → ji mala wê" (ne "mala wê-ê")

Heta hin navdêrên mê jî dikarin neçemandî jî bên bikaranîn û pir tînen bikaranîn jî:

- li mal = li malê

Navê gelek deverên Kurdistanê bi eslê xwe pirhejmarên çemandî ne û êdî ew dubare nayên çemandin:

- li Botan/Behdînan/Mukriyan/Serhedan (pir kêmbi awayê: li Botanê/Behdînanê/Mukriyanê, qet ne "li Serhedanê")

Gelek caran navê deverên din jî neçemandî tê dîtin:

- li Kurdistan

Ev nimûne di zîmanê normal de nerêzîmanî (li gor rêzîmanê nerast) tê hesabandin. Lê bikaranîna vî awayî di helbestan de mimkin e.

Herçi birrên ji bilî navdêr û cînavan in, ew di bin tesîra daçekan de naçemin:

- rengdêr: nêzîk → ji nêzîk ve
- hoker: niha → heta niha

6. DAÇEK Û RAVEK¹¹

Di rêzîmana kurdî de mebest ji "ravek"ê paşgirek e ku dikeve dûv peyva pêştir û wê bi peyva li pey wê ve girê dide. Di kurmancî de ev paşgir li gor ne herdem eynî paşgir e lê li gor cînsê mê (-a, -ya), nêr (-ê, -yê) û pirhejmar (-ên, -yên¹²) in:

- kitêba Hesênî
- destê wê
- sêvên sor

Peyva yekem herdem navdêr e yan jî rengdêr yan lêkerên navdêrkiî ne. Peyva duye dikare navdêr, cînav, rengdêr, rengdêreke navdêrkiî yan lêkereke navdêrkiî be. Peyva duyem raveker e û peyva yekem jî raveber e anku peyva duyem peyva yekem rave dike, şirove dike, deqîqtir dike û hwd. Bi

¹¹ Bo bikaranîna ravekê (izafeyê) yan bikarneanîna wê li gel daçekan di farisî de, binêrin bo nimûne: Marina Rantseva: Persian Preposition Classes: <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd/article/view/75/71>

¹² Di hin devokan de -êt, -êd, -yêt, -yêd, -ê, -yê.

gotineke din, peyva duyem behsa çawanî, xwediya/ê yan bikaranîna ya peyva yekem dike. Bo nimûne:

- navdêr + navdêr: kitêba Fatê
- navdêr + cînav: kitêba wê
- navdêr + rengdêr: kitêba xweş
- navdêr + lêkereke navdêrkiirî: kitêba xwandinê
- navdêr + rengdêreke navdêrkiirî: kitêba mezinê (bo nimûne xwişka mezin)

Carinan ravek dikare cînav jî be:

- ezê/eza/ezî reben
- tuyê hêja

Gelo ravek li gel daçekan jî heye anku gelo pêşdaçek bi peyva berî xwe ve yan jî paşdaçek bi peyva piştî xwe ve bi ravekê tên girêdan?

Pêşdaçekên bingehîn "bi, di, ji" bi bi ravekê bi peyva pey xwe ve nayên girêdan:

- bi kêran (ne "*bi-ya kêran" yan "*bi-yê kêran")
- ji malê (ne "ji-ya malê" yan "*ji-yê malê")
- di rojnameyekê de (ne "di-ya rojnameyekê de" yan "*di-yê rojnameyekê de")

Helbet gotinên wek "bi ya min", "bi ya nû", "bi ya malê" yan "bi yê min, bi yê nû, bi yê malê" yan jî "bi yên min, bi yên nû, bi yên malê" hene lê li vir ravek ne aîdî daçekê ye lê li şûna peyvekê navdêrekî hatiye bikaranîn ku di gotinê de hatiye jêxistin:

- bi ya min = bi gotina min
- bi yê nû = bi bivirê nû
- bi ya malê = bi pencereya malê

Bi heman awayî gotinên wek "ji ya min", "di ya min de" û hwd. jî hene. Lê li vir "ya, yê, yên" tenê şûngirên hin navdêran in, ew ne girêdekên navbera daçek û berkarên wan in.

Heta piraniya daçekên pêkhatî, yên ku beşeke wan ji navdêran pêk hatiye jî, adeten bêyî ravekê tên bikaranîn:

- li ser xanî (ne "li serê xanî")
- li bin erdê (ne "li binê erdê")

Lê carinan ravek jî tê bikaranîn:

- li teniştaxanî
- li kêleka dikanê
- ji serê mehê ve

Lê mirov carinan heman peyvê hem bi ravekê re û hem jî bêyî ravekê dibîne:

- li serê çiya
- li ser xanî
- berî te, beriya te
- li nav bajaran, li nava bajaran

Gelo mesele çî ye û em ê çawa bizanin ka kengî kîjan awa tê bikaranîn? Eger herdu awa jî rast bin, gelo wateya wan eynî ye? Gelo di vê meseleyê de ti cudahî di navbera lehceyan de hene?

6.1. Daçekên bi zerûrî bêyî ravek

Wek ku me li jor got, daçekên bingehîn "bi, di, ji" û herwiha daçeka "li" – gava ku xwerû tîn bikaranîn – ravekê nagirin û nikarin bigirin jî:¹³

- bi tirimpêlê
- di xew çû
- ji Kurdistanê
- li gundan

Ew herwiha wek beşek ji dordaçekan jî bi zerûrî bêyî ravek tîn bikaranîn:

- bi dîwaran ve
- di kitêbê de
- ji niha ve

¹³ Bo daçeka "bo, ji bo, ji boyî, ji bona" li jêrtir di nivîsê de binêrin.

Herwiha bi hin daçekên aloz anku pêkhatî re jî bikaranîna ravekê ne mimkin e:

- li gel wan (ne *li gelê wan” yan “li gela wan”)

6.2. Bi dilxwazî bi ravekê re

Li gel daçekên pêkhatî, yên ku beşa wan ya duyem bi eslê xwe navdêr be, bi piranî bikaranîna ravekê mimkin e:

- çû serê çiya
- ji tenişt malê
- heta pişt gundî
- li dora taxê zivirîn
- ji aliyê wî ve hatiye nivîsîn

Lê heman peyv dikarin bêyî ravek jî werin bikaranîn loma em dibêjin ku ew bi dilxwazî bi ravekê re ne:

- çû ser xanî
- ji tenişt malê
- heta pişt gundî
- li dor taxê zivirîn
- ji alî wî ve hatiye nivîsîn

Piraniya daçekên pêkhatî wiha bi dilxwazî dikarin bi ravekê re bî bikaranîn lê bikaranîna wan bi ravekê re ne zerûrî ne. Lê wek ku me li jor dît, peyva “gel” di daçeka “li gel” de nikare ravekê bigire tevî ku eslê peyva “gel” navdêr e jî – lê “li gel” niha êdî wek daçek tê hesibandin û peyva “gel” bi wateya xwe ya eslî anku “kom, grûp” êdî nayê bikaranîn yan jî pir bisinor bûye û tenê maneya “koma etnîkî/zîmanî” dide.

Ji bilî daçekên ku beşeke wan bi zelalî navdêr e, hin navdêrên din jî dikarin ravekê bigirin lê bikaranîna ravekê bi wan re ne zerûrî ye:

- li gor → li gora wî

- ji bo → ji bona¹⁴ wê

Ji bilî van formên bi ravekê, herwiha ji van daçekan varyantên bi daçeka –î/-yî jî hene:

- li gorî wî
- ji boyî wê

6.3. Hin caran zerûrî

Bi hin daçekên pêkhatî re jî bikaranîna ravekê zerûrî ye. Bo nimûne:

- bi xêra/saya wan (ne “*bi xêr/say wan”)
- bi xatirê/xatira¹⁵ we (ne “*bi xatir we”)
- derheqê meselê¹⁶
- derbareyê/derbarê me (ne “*derbare me” yan “*derbar me”)

Hin ji van daçekan, ji bilî bi raveka –ê/-a, dikarin herwiha bi–î/-yî re jî bîn bikaranîn:

- derbareyî me

Li vê derê di rastiyê de di “derbare-yî” de “-yî” ne daçek e (wek “dij-î, temaşe-yî TV kir) lê raveka soranî ye ku hevberî ravekên kurmancî –a û –ê ye, wek:

- kiçî min (keça min)
- kurî min (kurê min)

Hin caran hin daçekên pêkhatî wisa pir bi ravekê re tîn bikaranîn ku mirov dibêje qey bikaranîna ravekê bi wan re zerûrî ye. Bo nimûne:

- ji aliyê kê ve hatiye nivîsîn?
- bi destê dijminan hat kuştin

¹⁴ Dengê N di “ji bo-n-a” de herfa rêgirtina li ber hiyatusê ye. Bo hiyatusê û rêgirtina li ber wê, binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2016/02/22/hiyatus-u-regirtina-li-ber-we-di-dengnasiya-kurdi-de/>

¹⁵ Awayê “bi xatirê we” bi kurmanciya navendî û varyanta “bi xatira we” jî forma kurmanciya rojhilatî ye. Anku di kurmanciya navendî de “xatir” nêr e lê di kurmanciya rojhilatî de mê ye. Lê li vê derê ya giring: herdu komdevok jî peyva “xatir” di daçekê de bi ravekê bi peyva pey wê ve girê didin û bikaranîna “xatir”ê bêyî ravekê ne mimkin e.

¹⁶ Herwiha “derheqê meselê de” û “di derheqê meselê de”

Lê heta daçekên wiha jî carinan bi awayê bêyî ravek tên dîtîn:

- ji alî hêzên amerîkî ve¹⁷ (li şûna “ji aliyê hêzên amerîkî ve)
- Ji alî din ve¹⁸

Carinan mirov herdu awayên bikaranînê heta di heman nivîsa heman nivîserî de jî dibîne:

- “ji aliyê xwe ve” û “ji alî olî û netewî ve”¹⁹
- “bi aliyê xwe ve” û “bi alî xwe ve”²⁰

Wisa dixuye ku, çiqas bikaranîna daçekekê zêdetir dibe û zêdetir bi awayekî ji maneyên konkret yê peyvên pêkîner dûr dikeve, wisa bikaranîna ravekê jî yan dikeve yan jî dibe bi dilxwazî.

6.4. Cudahiyên devokî

Bikaranîna daçekên bi ravekan re yan jî bêyî ravekan di kurmanciya nivîskî de bi herdu awayan were dîtîn jî, li gor hin devokan carinan tenê yek ji wan mimkin e. Bo nimûne, mirov di nivîsên kurmancî de van herdu varyantan dibîne:

- “li nav bajaran” û “li nava bajaran”
- “berî wan” û “beriya wan”

Ji van yê bêyî ravek (“li nav bajaran, berî wan”) formên kurmanciya rojhilatî ne û formên bi ravekê re jî (“li nava bajaran, beriya wan”) varyantên kurmanciya navendî ne. Eger mirov teng bi devokî lê binêre, awayê “berî wan” di kurmanciya navendî de û forma “beriya wan” jî di devokên kurmanciya rojhilatî de ne mimkin in yan şaş in.

Di kurmanciya nivîskî de herdu awa tên dîtîn ji ber ku nivîskarên kurmancî hin qîsekerên kurmanciya rojhilatî û hin jî peyiverên kurmanciya navendî ne (û hin jî axiverên hin devokên din in) û herwiha ji ber ku ti nivîskar tenê xwe bi devoka xwe ve sinordar nakin û sûd û kelkê ji awayên devok, zarava û heta zimanên din jî werdigirin.

¹⁷ <http://krd.sputniknews.com/kurdistan/20150709/338529.html>

¹⁸ <https://muradciwan.wordpress.com/2013/11/12/serdana-barzani-a-irane/>

¹⁹ Herdu nimûne ji vê nivîsarê ne: <http://www.rojevakurd.com/cend-gotin-li-ser-qirkirna-ermeyan/>

²⁰ Herdu nimûne ji: <http://rudaw.net/kurmanci/middleeast/turkey/261220151>

6.5. Cudahiyên bergehî û wateyî

Li gel hin peyvan tenê formên bê ravek yên daçekên pêkhatî bi serdestî li kar in. Bo nimûne, di kurmancî de em adeten dibêjin “kitêb li ser maseyê/masê/mêzê” ye lê em nabêjin “kitêb li serê maseyê/masê/mêzê” ye. Di rastiyê de awayê “kitêb li serê maseyê ye” jî mimkin e lê hin maneya wê ne tam wek ya “kitêb li ser maseyê ye” ye:

“Li ser maseyê” tê maneya ku kitêb ser cihê bilind yê maseyê ye û mase wê radigire û loma kitêb nakeve xwarê. Lê “li serê maseyê” maneya tiştêkî wek “li rexekî/aliyekî” maseyê dide.

Nimûneyeke din: Eger bibêjin ku filan tişt “li ser çiya ye”, mebesta me ew e ku ew tişt bi rastî li gupika anku nuqteya herî bilind ya çiyayekî ye. Lê eger em bibêjin filan tişt “li serê çiya ye”, mebesta me ew e ku ew li devereke çiyayî ye lê ne illeh li gupika/lûtkeya çiyayekî ye.

Nimûneyeke din: Di hin devokên kurmancî de “heyv” hem maneya “gerestêrka şevê” (bi inglîzî “moon”) û hem jî wateya “meh, teqrîben 30 roj” dide (bi inglîzî “month”).²¹ Wek prensîp, mirov dikare daçeka pêkhatî “li ser” hem bi ravekê re û hem jî bêyî ravekê bi peyva “heyv” re bi kar bîne. Bo nimûne:

- Em ê (li)²² serê heyvê hev bibînin.
- Em ê li ser heyvê hev bibînin.

Hevoka yekem maneya “em ê li destpêka heyvê/mehê hev bibînin” dide û gotineke normal e û behsa rewşeke ne xerîb dike. Lê “em ê li ser heyvê hev bibînin” wê maneyê dide ku qaşo em ê biçin ser gerestêrka bi navê “heyv” li wê derê hev bibînin.

Di devokên ku “heyv”ê tenê bi maneya gerestêrka esmanî û “meh”ê jî bi maneya “30 roj” bi kar tînin de, bikaranîna daçeka “li ser tenê bi ravekê re mimkin e:

- Em ê li serê mehê hev bibînin.
- *Em ê li ser mehê hev bibînin.²³

²¹ Bidin ber tirkî “ay” ku hem wateya “heyv” (gerestêrka şevê) û hem jî maneya “meh” (30 roj) dide.

²² Bikaranîna “li” li vê derê ne zerûrî ye û gelek caran nayê bikaranîn jî.

²³ Di zimannasiyê de * li pêş peyvekê yan hevokêkê tê maneya wê ku ew awa peyda nabe yan jî nerêzimanî ye anku çewt e.

7. DAÇEKÊN BINGEHÎN

7.1. Pêşdaçekên bingehîn

Pêşdaçekên bingehîn di kurmancî de ev: **bi, di, ji, li, bo**. Di tabloya li jêr de em ê hevrehên wê di ziman û zaravayên lêzim de pêşkêş bikin. Hêjayî bibîranînê ye ku di van ziman û zaravayan de ev daçekên hevreh ne herdem hevwater ne. Anku tevî ku ew ji eynî rehî ne, mane û bikaranîna wan ne herdem wek hev e.

kurmancî	bi ²⁴	di	ji	li
soranî	be	de ²⁵	-	le
kurdiya başûrî	we, be	de ²⁶	je, ej ²⁷	le
hewramî	we, be	-	ce	ne
zazakî	be, ebe, ebi	de ²⁸	-	-
farisî	ba, be/bê	der, ender	ez	-
pehlewî	ped	ender	ez	-
hexamenişî	peti	ender ²⁹	heç	ena
avestayî	peiti-	-	heç ³⁰	_31

²⁴ Hêjayî gotinê ye ku hevwatera "bi" ya kurmancî di inglîzî de "by" (bixwîne: bay) lê ji aliyê etîmolojiyê ve ew ne ji eynî rehî ne. Mirov dikare etîmolojiya "bi" ya kurdî tenê heta îraniya kevn bigihîne, ji wê dûrtir etîmolojiya peyvê ne diyar e. Di makezimanê proto-hindûewropî de li cihê pêşdaçekên niha, halên navdêran dihatin bikaranîn anku dawîya navdêran bi awayên cuda dihat çemandin/tewandin (wek tirkiya niha). Loma piraniya pêşdaçekên niha yên zimanên hindûewropî bo nimûne di navbera kurdî û inglîzî yan kurdî û rûsî de ne ji eynî rehî ne.

²⁵ Tenê bi soraniya mukriyanî, di soraniya silêmanî de peyda nabe.

²⁶ Pêşdaçeka "de" tenê di hin devokên kurdiya başûrî de peyda dibe, di piraniya devokên başûrî de li cihê wê "le" li kar e.

²⁷ Tenê di çend devokên başûrî de "je, ej" li kar in, bi piranî "le" bi vê maneyê jî bi kar tînin.

²⁸ Di zazakî de "de" tenê wek paşdaçek tê bikaranîn.

²⁹ Di heman demê de hevreh *hindir*, *hundir* ya kurmanciya navendî ye jî ku di kurmanciya rojhilatî de peyda nabe.

³⁰ Bi maneya "li pey, li dûv".

³¹ Tevî ku ev daçek di avestayî de nayê dîtin jî, ew dîsa jî gelek kevn e û – berevajî hin daçekên din yên kurdî – hevrehên wê di gelek zimanên din jî yên hindûewropî de tê dîtin. Bi gelek zimanan ew bi forma "in" (bo nimûne latînî û inglîzî) yan jî "en" e (wek mînak bi yûnanî).

Di tabloyê me de daçeka “bo” nehatiye dan. Ew bi şiklê bû tenê di kurmançî û soranî de peyda dibe.³² Mirov dibêje qey hevrehên wê di zaravayên din yên kurdî û zimanên din yên îranî de peyda nabe. Lê bi intihimaleke mezin ew wiha peyda bûye:

- bo < berew, berwe < ber be, ber bi

Ew herwiha texmînen hevrehê “berayî” ya farisî û “ro” ya zazakî ye.

Anku ji aliyê dîrokî ve “bo” ne daçekêkî sade û xwerû ya yekpar e lê niha êdî ew daçekeke sade tê dîtîn û loma me jî ew li vir wek daçekeke sade hesabandiyê û rêz kiriye.

Pêşdaçekên bingehîn di devokên kurmançî de

standard	rojhilatî ³³	navendî	rojavayî ³⁴
bi	-p, -b, -f, -v, -ip, -ib, -iv	bi, b'	bi, b'
di	-t, -d, -it, -id	di, d'	(di, de, da)
ji	-ş, -j, -iş, -ij	ji, j'	(je, ja)
li	-l, -il, l'	l, l'	li, le

BI

Erk û peywira bingehîn ya daçeka “bi” diyarkirina amûr, alet û hacetan e. Mirov bi wê diyar dike ka çi bi çi tê kirin anku çi bo kirina çi tê xebitandin.

- bi kêran li hev dan
- bi tirimpêlê hat
- bi kurdî

³² Di kurmançiya rojhilatî û di soranî de wek “bo”, di kurmançiya navendî û rojavayî de tenê bi daçeka “ji” re wek “ji bo” (ji bona, ji boy, ji boyî).

³³ Di axiftina kurmançiya rojhilatî (navendên wê DIhok û Hekarî) pêşdaçek bi piranî bi peyva berî xwe ve dizeliqin: bo nimûne “ez ê-l malê bim” (ez ê li malê bim), “mi-p kêrê birî” (min bi kêrê birî). Xusûsiyeta din ya pêşdaçekên kurmançiya rojavayî ew e ku di wan de konsonantên bilerz (B, D, J) dibin bêlerz (P/F, T, Ş).

³⁴ Bikaranîna pêşdaçekan (xaseten pêşdaçeka “di” yan varyantên wê) di kurmançiya rojavayî de nادر e.

- bi baweriya te

Maneya bîngêhîn ya vê daçekê bi piranî (lê bi ti awayî ne herdem) di van zîmanan de bi van daçekan tê diyarkirin:

- inglîzî “by”, erebî “bi”, farisî “bi”, tirkî “ile, -la, -le”

Hêjayî gotinê ye ku tevî wekheviya vê daçekê di kurdî, erebî û inglîzî de, ew dîsa jî ji aliyê etîmolojî ve ne ji eynî rehî ne (*li jêrtir binêrin*) lê peyva kurdî û farisî hevreh in.

JI

Erkê serekî yê vê daçekê ew e diyar bike ka cihê derketina yan jêhatina tiştekî yan kesekî çî ye:

- ji malê
- ji wî alî ve

Beramberî daçeka ji di hin zîmanan de bi piranî ev daçek yan (di rewşa tirkî de) ev halê rêzîmanî li kar in:

- inglîzî “from”, erebî “min”, farisî “ez”, tirkî “-dan, -den”

LI

Ev daçek cihê mana, sekinîna, peydabûna kesekî yan tiştekî diyar dike:

- li malê
- li wê derê
- li Kurdistanê

Di kurmanciya standard de “li” tenê bi maneya cihê ku tiştek lê ye diyar dike lê ne tiştê ku tiştek tê de ye. Loma em dibêjin “li Kurdistanê” lê em bi kurmanciya giştî nabêjin “*li kitêbê” yan “*xwarin li qazanê ye” lê “di kitêbê de” yan “xwarin di qazanê de ye”.

Ev cihê vê daçekê bi çend zîmanên din bi piranî ev peyvik li kar in:

- inglîzî “in, at”, erebî fî, farisî “der”, tirkî “-da, -de”.

DI

Ev daçek bi piranî ne tenê lê li gel paşdaçeka "de" (yan "da") re tê bikaranîn. Ew maneya "filan tişt di bêvan tiştî de" diyar dike:

- di pirtûkê de
- di çanteyê wê de

Di hin zimanan de beramberî "di ... de" ev awa hene:

- inglîzî "in", erebî "fî", farisî "der", tirkî "-da, -de"

Wek ku tê dîtin, hevberên "di ... de" û "li" di van zimanan de eynî ne. Lê di kurmançî de "di ... de" û "li" bi erk û peywirên xwe bi piranî nikarin li cihê hev bîn bikaranîn.

Cudahiya "di ... de" ji daçeka "li" ew e ku di kurmançiya standard û giştî de forma "di ... de" ne bi cihan re lê bi tiştan re tê bikaranîn. Loma adeten mirov dibêje "li Kurdistanê", ne "di Kurdistanê de" tevî ku di bin tesîra hin zimanên din de mirov carinan vê formê jî dibîne.³⁵

7.2. Pêşdaçekên serbixwe

Bikaranîna daçekên bingehîn bi serbixweyî anku bêyî birrên din yên peyvan bi wan ve girêdayî bin jî mimkin e. Lê hingê ne formên "bi, di, ji, li" lê awayên "pê, tê, jê, lê" tîndar xebitandin. Hingê Ê-ya di wan de maneya "wê / wî / wan" dide. Bo nimûne:

- bi wê / wî / wan → pê
- di wê / wî / wan → tê
- ji wê / wî / wan → jê
- li wê / wî / wan → lê

Ji aliyê wateyê ve formên bi Ê maneya "wê / wî / wan" bidin jî, ji hêla hevoknasî ve ew ne tenê cihê cînavan digirin lê dikarin cihê navdêran jî bigirin:

- bi avê → pê
- li bajarî → lê

³⁵ Binêrin hin lînkên vê derê: <https://www.google.fi/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%22di+kurdistan%C3%AA+de%22>

- di kitêban de → tê de

Ji aliyê guherîna dengê ve, ji hemûyan I dikeve û Ê lê zêde dibe. Ji aliyê lerezê ve, B û D yên bilerz di “bi, di” de dibin P û T yên bêlerz. Lê J-ya bilerz di “ji” de wek xwe dimîne û nabe hevbera xwe ya bêlerz Ş (ji > jê, ne *şê).

Di lehceyên din jî yên kurdî de ev desteya duyem ya daçekan jî heye. Cudahiya serekî di navbera kurmancî û soranî de di vê mijarê de ew e ku di kurmancî de ev desteya daçekan bi rastî jî serbixwe tê bikaranîn anku ti tiştek bi wan ve nayê girêdan lê di soranî de desteya cînavên pêvekirî (zeliqandî, bi soranî *likaw*) bi wan re tê bikaranîn.³⁶ Hingê ew li cihê navdêrên xwerû + navdêr/cînav yên kurmancî tên şuxilandin. Bo nimûne:

soranî	kurmancî
pê-m	bi min
lê-t	li te
tê-y-da	di wê / wî de
pê-tan	bi we
lê-man	li me; ji me
bo-yan	bo wan, ji wan re, jê re

CUDAHİYÊN ZARAVAYÎ Û DEVOKÎ DI BIKARANÎNA PÊŞDAÇEKÊN BINGEHÎN DE

Di soranî de bikaranîna “be”, di kurdiya başûrî û hewramî de bikaranîna “we” û di zazakî de xebitandina “bi”³⁷ bi piranî wek di kurmancî de ye. Anku mirov dikare bibêje ku ev daçek di hemû lehceyên kurdî de di bingeh de hevreh û hevwater ye.

Daçeka “li” wek “le” di soranî û kurdiya başûrî de û herwiha wek “ne” di hewramî de jî li kar e. Di zazakî de ti şûn û şopa wê ne diyar e. Di piraniya devokên soranî û kurdiya başûrî de ew hem bi erkê “li” ya kurmancî û hem jî bi erkê “di ... de” yan û heta bi rola “ji” ya kurmancî jî radibe.

³⁶ Bo vê desteya daçekan û girêdana wan bi cînavan ve, binêrin bo nimûne Pollet Samvelian: What Sorani Kurdish Absolute Prepositions Tell Us about Cliticization:

http://web.stanford.edu/group/csli/publications/csli/publications/TLS/TLS9-2005/TLS9_Samvelian_Pollet.pdf

³⁷ Varyantên din yên vê daçekê di zazakî de: varyantên din: be, ebe, ebi, eve:
<https://zimannas.wordpress.com/2016/03/16/edat-zazaki-de/>

Gava ku ew li şûna “ji” ya kurmancî tê bikaranîn, di soranî de ew adeten (lê ne herdem) li gel paşdaçeka “-we, -ewe” tê bikaranîn:

- le maîewe (li malê)³⁸

Li cihê “di ... de” ya kurmancî, di soranî de pêşdaçeka “le” adeten wek dordaçek li gel “-da/-a” tê xebitandin:

- “le çante-da”³⁹
- “le kitêb-a” (di kitêbê/kitêbekê/kitêban de)

Lê carinan heman dordaçek di soranî de li cihê “li” ya kurmancî jî tê bikaranîn:

- le bazar-a (li bazarê)

Li aliyekî din, hevrehên “ji” ya kurmancî yan di lehceyên din de qet peyda nabin (soranî, zazakî) yan jî tenê di çend devokên berteng yên hin lehceyan de li kar in (kurdiya başûrî). Ji bilî kurmancî, hevrehê wê tenê di hewramî de bi awayê “ci, ce” berbelav e. Wek ku li jor hat gotin, di soranî de li cihê wê dordaçeka “le ...-ewe” yan jî tenê pêşdaçeka “le” li kar e.

Heta di hin devokên kurmancî yên nêzîkî soranî de jî “ji” peyda nabe û li cihê wê jî “li” yan dordaçeka “li ...(e)ve/(e)we”:

- ez li malê ve hatim (ez ji malê hatim)

Lê ev diyarde ne tenê ji tesîra soranî ya li ser van devokên kurmancî ye. Bi heman awayî di hin devokên kurmanciya rojhilatî de jî (bo nimûne li Semsûrê / Adiyamanê) jî li cihê “ji” jî daçeka “li” tê bikaranîn.⁴⁰

Li aliyekî din, hevrehê “ji” ya kurmancî di hewramî de “ce” ye ku ne tenê bi maneya “ji” lê herwiha bi wateya “li” ya kurmancî jî tê bikaranîn.

Di zazakî de li cihê pêşdaçeka “ji” ya kurmancî paşdaçeka “ra” û li cihê “li” ya kurmancî jî paşdaçeka “de” tê bikaranîn:

³⁸ Di kurmancî de jî forma ”ji malê ve” anku wek dordaçek peyda dibe.

³⁹ Di nivîsîna soranî ya bi alfabeya latînî de paşdaçeka adeten bi peyva berî xwe ve tînen zeliqandin.

⁴⁰ Bo vê agahiyê spasdarî kek Alî Baran im.

- Seywan bi eslê xwu Mahabad *ra* yo la nika Diyarbekir *de* ciwîyeno.⁴¹ (Seywan bi eslê xwe *ji* Mehabadê ye lê niha *li* Diyarbekirê dijî – kurmançîkirin ji min, H.M.)

Daçeka “di” di kurmançiya rojhilatî û navendî de berbelav e. Ew di soraniya mukriyanî de jî bi forma “de” li kar e. Di soraniya Silêmaniyê de – ku tesîreke bingehîn li ser soraniya nivîskî heye – pêşdaçeka “de” peyda nabe loma “de” di soraniya nivîskî de bi awayekî berbelav nayê dîtin. Di kurdiya başûrî de ew di çend devokan de peyda dibe, carinan bi maneya “li” lê hin caran jî bi wateya “ji” ya kurmançî.

Di zazakî de pêşdaçeka “di / de” peyda nabe lê ew wek paşdaçeka “de” li kar e. Di kurmançiya rojavayî û serhedî de jî ew wek pêşdaçek kêr li kar e (yan qet nayê bikaranîn) lê ew wek paşdaçek bi forma “de” yan “da” bi berbelavî tê bikaranîn û gelek caran cihê “li” ya kurmançiya rojhilatî û navendî jî digire.

7.3. Paşdaçekên bingehîn

Di kurmançî de sê paşdaçekên sade hene. Di zimanê nivîskî de ew bi piranî wek “de, re, ve” lê hin caran jî wek “da, ra, va” tên nivîsîn. Di piraniya devokan de formên serdest “da, ra, ve” ne, di hin devokan de – lê ne di piraniya wan de – jî li cihê “ve” forma “va” li kar e. Di vê vekolînê de em ê di nimûneyan de formên “de, re, ve” yên di zimanê nivîskî de serdest bi kar bînin lê em ji hebûna “da, ra, va” jî haydar in û herwiha ji nîqaşa li ser rastnivîsîna wan jî agadar in.

Paşdaçekên kurmançî û hevrehên wan

kurmançî	de, da	re, ra	ve, va
soranî	-da, -a	-ra	-ewe
kurdiya başûrî	-	era ...	-ew, -we
hewramî		-ere	-ewe, -o
zazakî	de, di, der	... ra, rê	o

⁴¹ <http://www.zazaki.net/yazdir/haber/wesanxaney-rosna-ra-hrna-kitab-1970.htm>

farisî	der	ra, rû, -o	-
--------	-----	------------	---

Maneya paşdaçekan bi piranî bi pêşdaçekên li gel wan dordaçekan pêk tînin ve girêdayî ye û li gor pêşdaçekê diguher lê herwiha maneya pêşdaçekê jî diguherîne. Hin caran di rêzimannameyên kurdî de tê gotin ku paşdaçek wateya pêşdaçekê “xurt” dikin. Lê ev ne rast e. Bo nimûne:

- “ji min re” ne xurtkirina “ji min” e lê maneya van herduyan bi temamî berevajî hev e.

Paşdaçekên bingehîn di devokên kurmancî de

standard ⁴²	rojhilatî	navendî	rojawayî
de	da	da, de	de, da
re	ra	ra, re	re, ra
ve	ve	va, ve	ve, va

7.4. Dordaçekên bingehîn

Ji pêşdaçekên sade û paşdaçekên sade ev desteyên dordaçekan di kurmancî de peyda dibin:

	de	re	ve
bi	bi ... de	bi ... re	bi ... ve
di	di ... de	di ... re	di ... ve
ji	ji ... de	ji ... re	ji ... ve

Hin ji van di hemû yan piraniya devokên kurmancî de bi berfirehî li kar in (bo nimûne “di ... de” yan bi varyanta xwe ya “di ... da”). Hin jî tenê di hin devokan de tînin bikaranîn (wek mînak “di ... ve”).

⁴² Bi nivîskî hin kes formên bi A bi kar tînin: da, ra, va.

Li vê derê em ê bikaranîna her yekê ji wan bi nimûneyan diyar bikin û herwiha wateya wan ya bîngehîn û berbelaviya wan di devokên kurmançî de rêz bikin. Rêzkirina me dê li dûv berbelavî û mişetîya wan be.

bi ... de, pê de (bi inglîzî *downwards along*)

Dordaçeka “bi ... de” yan varyanta wê “bi ... da” yan jî bi forma xwe ya serbixwe “pê de” (pê da) liva ber bi pêş û jêr de diyar dike:

- bi avê de çû (ket ber avê û avê ew bi xwe re ber bi jêr de bir)
- pê de çû xwend (ji serê/destpêka nivîsekê ber bi binê/dawîya wê de xwand)

Di pratîkê de gelek caran bikaranîna “bi ... de” li gel “bi ... ve” (li jêrtir binêrin) tên têkilkirin yan li cihê hev tên bikaranîn.

bi ... re, pê re (*with*)

Dordaçeka “bi ... re” yan “bi ... ra”, bi forma xwe ya serbixwe “pê re, pê ra” di kurmançiya navendî de bi maneya “li gel, tevî” tê bikaranîn:

- Ew bi min re ye (ew li gel min e, ew tevî min e)
- Em *bi* hev *re* hatin.

Dordaçeka “bi ... re” di kurmançiya rojhilatî de nayê bikaranîn û li cihê wê “li gel, di gel” li kar in. Di kurmançiya rojavayî de jî “bi ... re” yan peyda nabe yan jî kêm li kar e. Li cihê wê daçeka “tevî” heye.

bi ... ve, pê ve (*on, stuck/attached to*)

Dordaçeka “bi ... ve” (di hin devokan de “bi ... va”), bi forma xwe ya serbixwe “pê ve” (carinan “pê va”) maneya wê dide ku tiştek bi tiştekî ve yan bi cihekî ve hatiye zeliqandin, lûsandin yan asêkirin:

- tablo bi dîwarî ve bû

Dordaçeka “bi ... ve” herwiha liva rastgehî / edil ya ber bi pêş ve diyar dike:

- bi rê ve çû

Di bikaranînê de hin caran “bi ... de”, “bi ... ve” û heta “bi ... re” jî tîen tevlihevkin. Di hin devokan de tenê yek yan du ji wan hene û yê din nayên bikaranîn.

di ... de, tê de (bi inglîzî *in, inside*)

Dordaçeka “di ... de” yan varyanta wê “di ... da” yan jî bi forma serbixwe “tê de” (tê da) berbelavtirîn dordaçeka kurmancî ye. Ew maneya hindirê yan nava tiştêkî kûr yan sergirtî dide ku tiştêkî tê de ye:

- xwarin di qazanê de dikele
- di avê de nexeniqe
- di kitêbê de gelek wêne hebûn

Ev daçek adeten cihê sabit yê tiştêkî diyar dike, ne livîna ji wî yan jî ber bi wî ve. Lê carinan ew di livîna ber bi hindirê yan nava tiştêkî jî tê xebitandin:

- ket di avê de (ket avê, ket nav avê)

Bi taybetî di kurmanciya navendî de ew di heman demê de carinan li gel peyva “hindir” (yan varyanteke wê wek “hundir, hindur...”) tê bikaranîn:

- di hindirê xanî de

di ... re, tê re (bi inglîzî *through, via*)

Dordaçeka “di ... re” yan varyanta wê “di ... ra” yan jî bi forma xwe ya serbixwe “tê re” (tê ra) jî di hemû yan piraniya devokên kurmancî de peyda dibe. Ew maneya derbazbûna yan derbazkirina di nav cihekî yan tiştêkî re dide:

- Em ji Dihokê *di Zaxo re* çûn Cizîrê
- Dezî *di kuna/qula derziyê re* kir

di ... ve, tê ve (inglîzî *in, inside*)

Dordaçeka “di ... ve” (di ... va), bi forma xwe ya serbixwe “tê ve” (tê va) maneya cihê tiştêkî di cihekî sergirtî de lê ne di tiştêkî biçûk yan teng ve dide.

- di odayê ve
- di xanî ve

Lê ne bo nimûne “*di kitêbê ve” yan “*di qazanê ve”.

Bikaranîna dordaçeka “di ... ve” û varyantên wê bi devokên kurmanciya rojhilatî û hin devokên sersinorî yên navbera kurmanciya rojhilatî û kurmanciya navendî ve girêdayî ye. Di piraniya devokên kurmanciya navendî de li cihê wê jî dordaçeka “di ... de” û guhartoyên wê tên bikaranîn.

ji ... de, jê de (bi inglîzî *downwards from*)

Dordaçeka “ji ... de” yan “ji ... da”, bi forma xwe ya serbixwe “jê de” yan “jê da” maneya livîna ber bi xwarê yan jêr de yan jî ji cihekî bilindtir ber bi cihekî nizmtir de:

- ji çiya de hat (ji serê çiya ber bi binê çiya de hat)

Cudahiya wê ya bingehîn ji dordaçeka “bi ... de” ew e ku “bi ... de” tê maneya “li gel tiştêkî bi jêr de livîn” lê “ji ... de” maneya hevrêtî û bihevrelivînê nade, tenê maneya livîna ber bi jêr de diyar dike.

Di kurmanciya navendî û rojavayî de gelek caran “ji ... de” li cihê “ji ... ve” tê bikaranîn anku livîna ji cihekî ve bêyî ku liv illeh ber bi jêr de be. Bo nimûne:

- *ji aliyê me wî de* hatiye nivîsîn (rasttir: *ji aliyê wî ve*)

ji ... re (bi inglîzî *for, to*)

Dordaçeka “ji ... re” yan “ji ... ra”, bi forma xwe ya serbixwe “jê re” yan “jê ra” bi berfirehî di kurmanciya navendî de bi maneya “bo, ji bo” tê bikaranîn. Di kurmanciya rojhilatî de ew qet peyda nabe û li cihê wê yan “bo” (di kêm devokan de “jo”) yan jî daçeka paşlêker “-e” tê xebitandin:

kurmanciya navendî	kurmanciya rojhilatî
diyariyek ji te re	diyariyek bo te
ji min re got	gote min

ji ve, jê ve (inglîzî *from the direction of*)

Dordaçeka “ji ... ve” (di kêma devokan de “ji ... va”), bi forma xwe ya serbixwe “jê ve” (yan “jê va”) maneya aliyê ku tiştê jê tê dide. Liv dikare li rastgehê be yan jî ber bi jor ve be lê ne ber bi jêr de (di diyarkirina liva ber bi jêr de hingê “ji ... de” forma bikêrhatî ye):

- ji malê ve (ji malê yan ji aliyê ku malê lê ye)

Dordaçeka “ji ... ve” yan varyanteke wê hem di kurmanciya rojhilatî û hem jî di kurmanciya navendî de peyda dibe lê bikaranîna wê zêdetir di kurmanciya rojhilatî de sistematîkî ve; kurmanciya navendî gelek caran “ji ... de” yan varyanteke wê li cihê “ji ... ve” jî bi kar tîne.

Dordaçek ji pêşdaçekên “bo” û “li”?

Di kurmanciya giştî de dordaçek tenê bi alîkariya pêşdaçekên “bi, di, ji” tên çêkirin û pêşdaçekên “bo, li” di beşdarî sazkirina dordaçekan nabin. Bi gotineke din, dordaçekên wek “bo ... de, bo ... re, bo ... ve” yan “li ... de, li ... re, li ... ve” di piraniya devokên kurmancî de peyda nabin.

Bi qasî ku em haydar in, dordaçekên “*bo ... de, bo ... ve” bi rastî jî qet di kurmancî de peyda nabin. Ehmedê Xanî di Mem û Zînê de bi kêma carekê dordaçeka “bo ... re” (bi forma “ji bo ... ra”) bi kar aniyê:

Bextê me ji *bo me ra* bibit yar

Carek bibitin ji *xwabê hişyar*⁴³

Ne diyar e ka ev form bi rastî carekê di kurmancî de hebûye yan jî Xanî ew bi armanca temamkirina qafiyê ji ba xwe ve çêkiriye yan pêşdaçeka pêkhatî “ji bo” û dordaçeka “ji ... ra” têkil kirine û dordaçeka “ji bo ... ra” jê saz kiriye. Tiştê diyar ew e ku niha di kurmancî de dordaçeka “bo ... re” yan “ji bo ... re” peyda nabe.

Dordaçeka *li ... de* yan hê jî zêdetir bi varyanta xwe ya *li ... da* di hin devokên kurmanciya rojhilatî yê nêzîkî soranî de li şûna “di ... de” (di ... da) ya kurmanciya giştî tê bikaranîn:

⁴³ Bi kurmanciya niha “Bextê me ji me re bibe yar, carekê ew ji xewê bibe hişyar.” Binêrin bo nimûne: <https://kurdistanamin.wordpress.com/62/>

- li kitêbê da⁴⁴

Heman dordaçek di soranî de jî bi awayê “le ...-da” yan jî bi forma xwe ya sivikkirî “le ...-a” li kar e:

- le kitêb-da, le kitêb-a

Di heman devokên kurmançî de li cihê jêderî “ji” jî herwiha daçeka cihê “li” tê bikaranîn. Loma ji daçeka “li” jî dordaçeka “li ... ve” bi maneya “ji ... ve” û dordaçeka “li ... da” bi wateya “ji ... de” jî di van devokan de li kar in:

- li malê ve hat (ji malê ve hat)
- li çiyay da hate xarê (ji çiyayê de hat xwarê)

Di soranî de herwiha dordaçeka “le ...-ewe” heye ku hem li cihê dordaçeka “ji ... ve” û hem jî li cihê daçeka xwerû “ji” jî yê kurmançî tê emilandin.

7.5. Tesîra analojîyê li ser şikilgirtina daçekên kurdî yê bingehîn

Di zimannasîyê de, bi taybetî di dengnasîyê de, mebest ji *analojîyê* anku *wekhevîkirinê* ew e ku hin peyvên bi maneya xwe yan jî karê xwe wek hev, nêzîkî hev dibin. Ev nêzîkbûna wan hin caran dijî qeyd û bendên giştî yê dengnasî ye. Anku eger mirov li gor qeyd û bendên giştî yê dengnasî biçe, hingê guherînên ku di wan çêbûne nikarin li gor rêbazên guherîna dangan bîn şirovekirin yan jî li gor rêbazên dîroka dangan awarte û istisna ne.

Pêşdaçekên bingehîn yê kurmançî *bi*, *di*, *ji*, *li* pir dişibin hev:

- di her yekê ji wan de du herf yan deng hene
- li dawîya her yekê ji wan dengê “i” peyda dibe

⁴⁴ Kêm be jî, carinan dordaçeka “li ... da” bi nivîskî jê tê dîtin. Yek ji kesên ku wê bi sistematîkî li şûna “di ... de” û heta li cihê daçeka xwerû “li” jî bi kar tîne, nivîskar Perwîz Cîhanî ye. Bo nimûne: “Ez pir şad im ku vê gavê *li* xizmeta heweyên rêzdar *da* me... Lê muxabin *li* vê tîpguhêzîyê *da* bi dehan û sedan şaşîyên zeq ketine nav deqa berhemên seydayî da... *li* gelek cîyan *da* qafîye têkdane...” Ji: http://www.avestakurd.net/arshiv/V1/author_article_detail.php?article_id=811

Di soranî de li cihê “i” ya kurmancî “e” di van daçekan de heye. Lê dîsa jî ew heman deng di hemûyan de dubare dibe⁴⁵:

- be, de, le

Formên serbixwe (yên ku navdêr li pey nînin) yê van daçekên kurmancî û soranî jî dîsa pir dişibin hev. Bi kurmancî:

- jê, lê, pê, tê

Lê eger em li etîmolojî û tarîxa van daçekên kurmancî û soranî binêrin, em ê bibînin ku di eslê xwe de ev daçek ne wiha mîna hev bûn.⁴⁶

kurmancî	bi ⁴⁷	di	ji	li
soranî	be	de ⁴⁸	-	le
hewramî	we	-	ce	ne
farisî	ba, be/bê	der, ender	ez	-
pehlewî	ped	ender	ez	-
hexamenişî	peti	ender ⁴⁹	heç	ena
avestayî	peiti-	-	heç ⁵⁰	_51

⁴⁵ Di soranî de *”je” (hevwatera ”ji” ya kurmancî) peyda nabe û herwiha ”de” (“di”) jî tenê di soraniya Mukriyan de heye, ew di soraniya Silêmaniyê de – ku tesîreke mezin li ser soraniya nivîskî heye – peyda nabe. Loma mirov di nivîsên soranî de ji van her çar daçekan axlebe tenê “be, le” dibîne. Li cihê “ji” ya kurmancî, di soranî de pêşdaçeka “le” li gel paşdaçeka “-ewe” tê bikaranîn: *le mal-ewe* (ji malê, ji malê ve).

⁴⁶ Eger malik vala be, axlebe ji wê ye ku hevrehê wê daçeka kurdî di wî zimanî yan wî zaravayî de nehatiye qeydkirin yan jî bi kêrî haya min jê nîne.

⁴⁷ Hêjayî gotinê ye ku hevwatera ”bi” ya kurmancî di inglîzî de “by” (bixwîne: bay) lê ji aliyê etîmolojîyê ve ew ne ji eynî rehî ne. Mirov dikare etîmolojîya “bi” ya kurdî tenê heta îraniya kevn bigihîne, ji wê dûrtir etîmolojîya peyvê ne diyar e. Di makezimanê proto-hindûewropî de li cihê pêşdaçekên niha, halên navdêran dihatin bikaranîn anku dawîya navdêran bi awayên cuda dihat çemandin/tewandin (wek tirkiya niha). Loma piraniya pêşdaçekên niha yê zimanên hindûewropî bo nimûne di navbera kurdî û inglîzî yan kurdî û rûsî de ne ji eynî rehî ne.

⁴⁸ Tenê bi soraniya mukriyanî, di soraniya silêmanî de peyda nabe.

⁴⁹ Di heman demê de hevrehê *hindir*, *hundir* ya kurmanciya navendî ye jî ku di kurmanciya rojhilatî de peyda nabe.

⁵⁰ Bi maneya “li pey, li dûv”.

⁵¹ Tevî ku ev daçek di avestayî de nayê dîtin jî, ew dîsa jî gelek kevn e û – berevajî hin daçekên din yê kurdî – hevrehên wê di gelek zimanên din jî yê hindûewropî de tê dîtin. Bi gelek zimanan ew bi forma ”in” (bo nimûne latînî û inglîzî) yan jî ”en” e (wek mînak bi yûnanî).

Dema ku mirov van daçekên kurdî (di nimûneyên me de kurmancî, soranî û hewramî⁵²) dide ber hevrehên wan yên bi zîmanên din yên îranî, mirov dibîne ku di kurdî de ew pirr dişîbin hev: tenê dengê destpêkê cuda ye. Lê gava ku mirov li heman peyvan bi zîmanên din yên îranî dinêre, mirov dibîne ku ew bi dengên xwe ne wisa nêzîkî hev in. Guherîna van peyvan û nêzîkbûna wan di kurdî de li gor qeyd û bendên giştî yên dengnasiyê ne mimkin e ku werin şirovekirin. Bo nimûne, di ti peyvên din de “ender” nabe “di”. Guherîna van daçekan û qalibgirtina wan ya niha di kurdî de tenê bi alîkariya analojîyê gengaz û pêkan e anku mimkin e. *Bi, di, ji, li* nêzîk hev bûne ji ber ku ew ji aliyê rêzîmanî ve bi heman erk û wezîfeyê radibin (hemû daçek in û hemû tînen pêşîya navdêran) tevî ku maneya wan ji hev cuda ye jî.

Lê pêşdaçeka *bo* (ji *bo*, ji *bona*, ji *boyî*) wisa neguheriye. Wek ku li jor jî hatiye gotin, analojî tişteki nepayî ye: dikare biqewime lê dibe ku çênebe jî. Yek ji sebebên serekî ku çima dengê O di pêşdaçeka “*bo*” de wek di paşdaçekên din de nebûye “*i*” (di soranî de jî nebûye “*e*”) ihtimalen ew e ku hingê ew dê bi pêşdaçeka “*bi*” re bûbûya yek. Kurdî xwastiye rê li ber vê yekbûna du daçekan bigire. Lê li aliyekî din, hevrehên daçekên farisî *ba* (pê re) û *be/bê* (bi) jî herdu di kurdî de bûne yek (bi kurmancî *bi*, bi soranî *be*).

Sebebekî din jî dikare ew *be* ku *bo* di rastiye de di kurdî de ne bi qasî “*bi, di, ji, li*” pêşdaçekeke serekî û bîngehîn e. Di kurmanciya navendî û rojavayî de ew wek daçekeke bi serê xwe nayê xebitandin. Ew di van komdevokan de herdem bi *ji* re ye: *ji bo* (li gel alternatîvên devokî *ji bona, ji boy, ji boyî*). Di kurmanciya rojhilatî de û herwiha di soranî de jî *bo* bi tena serê xwe li şûna “*ji bo*” ya kurmanciya navendî û herwiha bi maneya “*jê re, ji ... re*” ya kurmanciya navendî jî li kar e. Lê wisa diyar e ku di soranî de jî bi kêmî di hin devokan de demekê ew bi forma “*le bo*” jî hebûye ji ber ku di soraniya Hewlêrê de wê şiklê “*lo*” (kurtkirina “*le bo*”) wergirtiye. Di hin devokên kurmancî de jî “*ji bo*” wek “*jo*” tê kurtkirin.⁵³

⁵² Nimûne ji zazakî li vê derê nehatine rêzkirin ji ber ku zazakî li cihê pêşdaçekên kurmancî axlebe paşdaçekan bi kar tîne. Li gor qenaeta min, ev ji tesîra ermenî ye û vê dawiyê jî ev tendens li ber tesîra tirkî hatiye xurtkirin.

⁵³ “*Jo*” bo nimûne di nav eşîra Çonikiyan de ku ser bi eşîra Sindiyan e û li Zaxoyê dijîn li kar e. Lê zêdetir ev form ji devê pîrejîn û pîremêrên wan tê bihîstin - di devê xortan de “*bo*”, ya li derdorê berbelavtir, serdest e.

Ne hindî pêşdaçekan be jî, tesîra analojîyê di kurdî de herwiha li ser paşdaçekan jî diyar e. Di kurmanciya nivîskî de ev her sê paşdaçek serdest in:⁵⁴

- de (wek “tê de, di ... de”)
- re (wek “tê re, di ... re, pê re, bi ... re, jê re, ji ... re”)
- ve (wek “pê ve, di ... ve, jê ve, ji ... ve, di ... ve”⁵⁵)

Wek ku tê dîtîn, vê carê jî ew bi du awayan wek hev in:

- di her yekê ji wan de tenê du deng/herf hene
- li dawîya hemûyan dengê “e” heye

Lê gava ku mirov li tarîxa van paşdaçekan dinêre, mirov dibîne ku her yek ji wan ji peyveke cuda hatiye û nêzîk hev bûne:⁵⁶

kurmancî	de / da	re / ra	ve / va
soranî	da / -a	ra ⁵⁷	-ewe
farisî	der ⁵⁸ , ender	ra ⁵⁹	-
pehlewî	ender	ray ⁶⁰	-
hexamenişî	ender	radi ⁶¹	epe
avestayî	-	-	epe

⁵⁴ Berevajî kurmanciya nivîskî, di piraniya devokan de formên “da, ra, ve” serdest in. Di hin devokan de jî li cihê “ve” forma “va” heye. Lê di rewşa devokan de jî dîsa yan her sê yan jî bi kêmî du ji van daçekan bi du awayan wek hev in: di her yekê de du deng hene û di hemûyan de yan jî di du ji wan de “a” li dawîya peyvê heye.

⁵⁵ Ji bilî kurmanciya rojhilatî, di devokên din yê kurmancî de “tê ve, di ... ve” yan nadir e yan jî hema qet peyda nabe.

⁵⁶ Eger malik vala be, bi ihtimaleke mezin hevrehê vê peyva kurmancî di wî zimanî de nehatiye qeydkirin. Bi ihtimaleke biçûktir mimkin e ku ew hatibe qeydkirin lê haya min jê tine be.

⁵⁷ Di soraniya mukriyanî de heye, di ya Silêmaniyê de peyda nabe yan nadir e.

⁵⁸ Di farisî de ne paşdaçek e lê pêşdaçek e (wek “di” ya kurmancî yan “de” ya soraniya mukriyanî).

⁵⁹ Wezîfe û maneya vê paşdaçekê ji ya kurdî cuda ye lê eslê peyvê eynî ye.

⁶⁰ Di pehlewî de “ray” maneya “jê re, ji bo, bo” dide. Bide ber “era” (bo, ji bo, jê re) ya kurdiya başûrî.

⁶¹ Maneya “radi” di hexamenişî de “ji ber, ji bo, seba, sera, ji sebebê ku” ye.

Em bi zelalî dibînin ku paşdaçekên me ji şiklên cuda û dûrî hev hatine û nêzîk bûne heta ku dawiyê ferqkirina wan tenê bi xêra dengê / herfekê ye. Bi kurtî: tesîr û karîgeriya analojîyê li ser daçekan diyar e.

8. DAÇEK JI NAVDÊR Û HOKERAN

Hejmara daçekên bingehîn di kurdî û zimanên din yê îranî de bisinor e. Ji bilî wan, hejmareke daçekên din jî hene ku bi eslê xwe ji navdêr in. Di hin rewşan de ew wek navdêr û bi hemû taybetmendiyên navdêran tên bikaranîn lê carinan jî ew bi wek daçekan tev digerin û dixebitin.

Gelek ji wan – lê ne hemû – bi eslê xwe navên beşên leşî ne. Bo nimûne:

peyv	bikaranîn wek navdêr	bikaranîn wek daçek
ser	serê min	danî ser maseyê
ber	berê xwe da min	ket ber avê
kêlek	kêleka min têşe	were rûne kêleka min
tenişt	teniştta min têşe	were rûne teniştta min
bin	binê behrê	ket bin avê
pey, pê	piyên min	ket pey wê
dû, dûv	dûva wê	da dû(v) wê
pişt	piştta wî dixure	çû pişt xanî
pêş		da pêş me û bi rê ket
paş		çûn paş yê din
dev ⁶²	devê wî	çû dev wî
nik ⁶³		çû nik wê
ba ⁶⁴		were ba min

⁶² Wek daçek "dev" maneya "cem, nik, ba, rex, alî, hêl" dide.

⁶³ Wek daçek "nik" maneya "cem, ba, rex, alî, hêl" dide. Ji aliyê etîmolojî ve "nik" ihtimalen ji peyva "nêzîk" hatiye kurtkirin anku eslê wê ne navdêr lê rengdêr e.

⁶⁴ Wek daçek "ba" ne ji peyva "ba" (hewa) ye lê hevrehê "ba" (pê re, li gel) ya farisî ye yan jî erebî "bal" (alî, rex, hêl) e.

gel ⁶⁵	gelê kurd	hat gel me
-------------------	-----------	------------

Ev daçekên bi eslê xwe navdêr hem bêyî daçekên bingehîn tên bikaranîn (wek di nimûneyên li jor de) û hem jî bi taybetî bi daçekên bingehîn re û bi wan re daçekên aloz anku pêkhatî saz dikin (li jêrtir li beşa "daçekên aloz" binêrin)

9. DAÇEKÊN WERGIRTÎ

Daçek hin peyvên bingehîn yê zimanî ne loma piraniya wan ji mêj ve di zimanî de hene û piraniya wan ji ber heman sebebê herwiha xwemalî ne, wek mîras ji zemanên kevn yê zimanî mane. Lê dîsa jî di kurdî û di gelek zimanên din de jî hejmareke ne kêm ya daçekan bi eslê xwe biyanî ne.

Kurdî hin daçek bi kêmî ji erebî, farisî, tirkî û ermenî wergirtine. Herwiha di kurdî de hin daçekên durehî hene anku du beşên wan ji du rehên cuda ne. Carinan beşek xwemalî û yek biyanî ye lê carinan jî herdu beş jî bi eslê xwe biyanî ne lê her beşek jê ji zimanekî cuda ye.

Li vê derê emê hewl bidin daçekên wergirtî li gor zimanên jêder wan rêz bikin.

Ji erebî

Çawa ku kurdî herî zêde peyvên biyanî ji erebî wergirtine, wisa piraniya daçekên wergirtî jî di kurdî de bi eslê xwe ji erebî ne. Mirov dikare hin wan wiha rêz bike:

daçek	wateya wê bi inglîzî	berbelaviya wê di kurdî de
dor	around	di piraniya devokên kurdî de
heta, hetanî, heya, heyanî	until	yek yan çend formên wê di hemû lehceyên kurdî de
cem	at one's place, with	kurmanciya navendî û rojavayî lê ne rojhilatî
xeyrî, xeynî, xêrî, xênî	apart from	yek yan zêdetir varyant di hemû devokên kurmançî de

⁶⁵ Maneya eslî ya peyva "gel" kom e anku çend kesên yan tiştên bi hev re.

(ji) bilî	apart from	kurmanciya rojhilatî û geh-geh kurmanciya navendî
miqabilî	opposite to	hemû kurdî
zidî	against	hemû kurdî
ruxmî, rexmî	despite, in spite of	hem di zimanê nivîskî û hem jî bi taybetî di axiftinê de nadir e
badê	after	di zazakî de

Hêjayî gotinê ku lîsteya li jor ne tamam e lê mirov nikare bibêje ku lîste gelek ji vê dirêjtir e jî: daçekên ji erebî wergirtî ne tenê du-sê lib in lê ne lîsteyeke bêsinor û vekirî ye jî.

Ji tirkî

Daçeka esil-tirkî ya berbelav di kurdiya nivîskî de "(li) gorî" û varyantên wê ne: li gor, li gora, angorî, anegorî. Bi şêweyê "be gwêrey..." ew herwiha ketiye soranî jî.

Dîsa "(ji/li) orta..." (li nava...) jî ji tirkî ye û ji bilî zazakî wek "ortê de, wertê da..." ketiye zazakî jî. Di kurmancî de li her derê neyê bikaranîn jî, ne tenê li Bakurê Kurdistanê bisinorkirî ye lê gihîştîye nav kurdên Sovyeta Berê jî û di berhemên wan yên nivîskî de jî tê dîtin.

Daçeka "qarşiyê..." (dijî, zidî) hem ketiye devokên kurmancî û hem jî yên zazakî. Ew carinan di nivîsînê de jî di berhemên kurdî de tê dîtin.

Daçeka "(le) ara-da" (li holê, li meydanê) ya soranî jî bi eslê xwe ji tirkî, azerî yan tirkmenî ye lê ew di kurmancî de nayê bikaranîn yan pir kêm tê bikaranîn.

Ji farisî

Ji ber nêzîkiya kurdî û farisî, herdem ne mimkin e mirov bibêje ka daçek (yan peyveke din) di wan de hevpar e ji ber ku wek mîras ji herduyan re maye yan jî ji ber ku yekî ji wan ji ya din wergirtiye. Lê dîsa jî çend daçek hene ku guman jê nîne ku vê dawiyê ji farisî ketine kurdî.

Pêşdaçeka “der” di farisî de hevwatera dordaçeka “di ... de, tê de” ya kurmancî ye. Ew hem serbixwe û hem jî wek beşek ji çend daçekên pêkhatî vê dawiyê ketiye kurdî (adeten pêşî soranî û paşî yekser yan jî bi rêya soranî cihê ji xwe re di kurmancî de jî peyda kiriye):

- derbare, derbarê, derbareyî...

Carinan “derbare” herwiha bi pêşdaçeka “di”, bi paşdaçeka “de” yan jî bi dordaçeka “di ... de” ya xwemalî ya kurmancî re jî tê dîtîn û bihîstin:

- di derbarê...
- derbarê ... de
- di derbarê ... de

Daçeka “der” ya farisî herwiha wek daçekeke serbixwe jî di gotinên wek “sed der sed” (100 %, sed ji sed, sed li ser sedê...) û “pey der pey” (li pey hev, li dûv hev) de tê dîtîn. Ew herwiha gelek caran di helbestên kurdî de (xaseten di klasîkan de) li cihê “di ... de” yan “di ... ve” yê kurmancî de hatiye bikaranîn.⁶⁶

Herwiha daçeka “(bi) say(a)...” (bi xêra, ji dewleyî serê...), bi soranî “le sayey...” jî ji farisî ye. Ew bi piranî tenê di zîmanê nivîskî de tê bikaranîn.

Ji ermenî

Bi kêmî daçeka “het” ya zazakî bi eslê xwe ji ermenî ye. Di ermenî de ew pasdaçek e, di zazakî de hem wek paşdaçek û hem jî wek pêşdaçek li kar e:

- ma het (li ba me, li cem me)
- hetê ma de (li aliyê me, li hêla me)

Durehî

Çend daçekên pêkhatî yê kurdî bi eslê xwe durehî ne anku beşên wan ji zîmanên cuda ne. Carinan beşek xwemalî û yek biyanî ye. Adeten beşa biyanî ji erebî ye. Bo nimûne:

⁶⁶ Bo nimûne Cîgerxwîn di helbesta xwe “Ji ber derdê ewan” (1945) de wiha dibêje: “Her yek bi hezar rengî dixwin vî mîletê dîl / Lê ew bi xwe der bircên belek, xan û sera ne.”

- ji bilî (“ji” ji kurdî, “bilî” ji erebî)
- dewrûber / dorûber (“dewr / dor” ji erebî, “ber” ji kurdî)
- navbeyn, mabeyn, navbên, mabên (“nav-“ yan “ma-“ ji kurdî/îranî, “beyn / bên” ji erebî)
- ji xeynî/xeynî/xêrî/xêynî (“ji” ji kurdî, yên din ji erebî)
- xêncî (“xên < xeyr” ji erebî û “-cî < ji” ji kurdî)
- li gorî (“li” ji kurdî, “gorî” ji tirkî “göre”)

Wek ku tê dîtîn, carinan beşa xwemalî li destpêkê ye lê carinan jî beşa biyanî.

Carinan herdu beş jî bi eslê xwe biyanî ne lê her beşek jê ji zimanekî cuda ye. Bo nimûne:

- derheq (“der” ji farisî, “heq” ji erebî – peyv bi xwe di farisî de hatiye pêkanîn û jê derbazî kurdî bûye)

Ev nimûneya dawiyê anku “derheq” dikare di kurdî de xwerû were bikaranîn lê adeten ew bi alîkariya raveka “-ê” (“derheqê filan tiştî”) de tê bikaranîn. Herwiha pêşdaçeka “di”, paşdaçeka “de” û “dordaçeka “di ... de” jî dikarin bi wê re werin xebitandin:

- derheq wan çi got?
- derheqê wan çi got?
- di derheqê wan çi got?
- derheqê wan de çi got?
- di derheqê wan de çi got?

Gelo daçekên xwerû jî pir-rehî ne?

Gelo têkiliya daçekên kurdî li gel daçekên zimanên cîran çi ye? Wekhevîtiya çendîn daçekên kurdî, erebî û tirkî mirovî mat û ecêbgirtî dike.

Di kurdî û erebî de “bi” hevwater û teqrîben hevdeng in (i-ya peyva kurdî piçekê ji ya peyva erebî kurttir e). Paşdaçekên kurmancî û zazakî “de, da” (wek “tê de, tê da”) hevdeng û hevwaterên “-de, -da”) yên tirkî ne.

Heta paşdaçeka kurdî “re, ra” (bo nimûne di dordaçeka “pê re, pê ra” anku “li gel”) de jî dişibe “ile” (pê re, li gel) ya tirkî eger em bînin bîra xwe ku di kurdî de L/R dikarin bi hev biguherin û herwiha di zimanên îranî yên nû de vokalên kurt ji destpêka peyvên du- yan pirkîteyî neketine.

Dîsa “li” ya kurmancî û hevwatera wê ya soranî “le” pir dişibin “-le, -la” yê tirkî lê ji aliyê waterî ve jê cuda ne: “-le, -la” ya tirkî bi piranî hevwatera “bi” ya kurmancî ye. Heman “li” ya kurmancî û “le” ya soranî heta ji aliyê dengî ve û ji hêla waterî ve jî nêzîkî ‘*ela* (li ser) ya erebî ne.

Gelo ev daçek ne hevreh in anku ne ji eynî rehî ne? Gelo zimanekî ew ji yê din wergirtine?

Adeten dijwar e ku mirov bibêje ka peyvên kurt yê yekkîteyî bi rastî hevreh in yan jî bi tesadîfî wek hev in. Di rewşa daçekên kurdî de hevrehên wan di zimanên din jî yê îranî yê nû, navîn û kevn de peyda dibin loma mirov dikare teqrîben bi esehî bibêje ku kurdî ew ne ji erebî yan tirkî wergirtine.

Li aliyê din, mirov dikare bi heman esehîtiyê bibêje ku erebî û tirkî jî ew ne ji kurdî wergirtine ji ber ku di zimanên lêzimî wan de jî herehên van daçekan peyda dibin. Bi gotineke din, wekhevîtiya van daçekan di kurdî û zimanên cîran de bi eslê xwe divê tesadîfî be.

Lê tevî ku eslê wan ji hev cuda be jî, dîsa ji ber hebûna daçekên (teqrîben) hevdeng yê (teqrîben) hevwatera bi ihtimaleke mezin pozisyona van daçekan di kurdî de xurt kiriye. Bo nimûne, paşdaçeka “de, da” di kurmancî û bi taybetî jî di zazakî de cihekî gelek xurt heye ji ber ku kurmancî û xaseten jî zazakî ji aliyê cografiyê û tesîrî ve nêzîkî tirkî ne. Pozisyona hevwatera vê paşdaçekê ya soranî “-da, -a” di soranî de ne wisa bihêz e. Di kurdiya başûrî de û di farisî de ew qet wek paşdaçek peyda nabe û wek pêşdaçek bi şiklê “de” tenê di hin devokên kurdiya başûrî de maye û di farisî de jî tenê wek pêşdaçek (lê ne wek paşdaçek) bi şiklê “der” maye.⁶⁷

10. DAÇEKÊN ALOZ

Mebest ji daçekên aloz (*complex adpositions*) ew daçek in ku ji daçeke bingehîn û yek yan çend peyvên din pêk tên. Daçekên aloz dikarin li ser sê beşan bîn parvekirin:

- pêşdaçekên aloz
- paşdaçekên aloz
- dordaçekên aloz

⁶⁷ Bo ketina R ji dawiya peyvên di kurdî de, bidin ber “îcar > îca” yan “vê carê > vêca”.

10.1 PÊŞDAÇEKÊN ALOZ

Di kurdî de pêşdaçekên aloz (*complex prepositions*) adeten ji daçeke bingehîn û peyveke din pêk tên.

Bo nimûne:

- li ser, ji bin, bi xêra...

Wek ku tê dîtîn, beşa yekem adeten da_çekeke bingehîn e û beşa duyem peyvek e ku bi eslê xwe navdêr (*ism, noun*) e.

Lê hin pêşdaçekên aloz hene ku tê de daçeka bingehîn ne li destpêkê lê li dawiyê ye. Di kurmanciya giştî de ev nimûne ber belav e:

- ber bi...

Ji soranî mirov dikare van nimûneyan bide:

- dij be (dijî), sebarete be (derbarê, derheqê)

Ji kurmanciya devokî mirov dikare herwiha vê jî lê zêde bike:

- xêncî (ji “xên < xeyn < xeyr” + “jî”)

10.2. PAŞDAÇEKÊN ALOZ

Paşdaçekên aloz dikarin ji paşdaçekeke bingehîn û peyveke din pêk bên. Paşdaçeka bingehîn li dawiyê ye û peyva din berî wê tê. Wek paşdaçekan bi giştî jî, bikaranîna paşdaçekên aloz jî bêyî pêşdaçekan di kurmanciya giştî û nivîskî de nadir e lê di gelek devokan de peyda dibe:

- niha *şûn-de / şûn-ve / şûn-da / şûn-va* (ji niha pê ve)

Paşdaçekên aloz dikarin herwiha ji daçekeke serbixwe (jê, lê, pê, tê) û paşdaçeke bingehîn pêk bên.

Bo nimûne:

- niha *pê ve*

10.3. DORDAÇEKÊN ALOZ

Hin dordaçekên aloz dikarin ji pêşdaçekeke aloz û paşdaçekeke bingehîn pêk hatine. Bo nimûne:

- **ber bi ... ve:** *ber bi malê ve çû, ber bi bajarê ve.*
- **di ser ... re:** *pir di ser avê re derbaz dibin, balafir di ser serê me re firîn.*

Hin dordaçekên aloz jî ji pêşdaçekeke bingehîn + daçekeke serbixwe û paşdaçekeke bingehîn pêk bînin. Bo nimûne:

- **ji ... pê ve:** *ji îro pê ve, ji niha pê ve.*

Herwiha dordaçekên aloz dikarin ji pêşdaçekeke bingehîn + paşdaçekeke nebingehîn + paşdaçekeke bingehîn jî pêk hatibin:

- **ji ... şûn de:** *ji niha şûn de, ji hingê şûn de*

11. KOMIKÊN DAÇEKÎ

Li jor hatiye diyarkirin ka daçek dikarin li gel kîjan birrên peyvan peyda bibin. Di komikên daçekî de ne tenê birreke din lê di heman demê de çendî bir bi hev e di eynî demê de jî peyda bibin. Bo diyarkirina imkanên berfirehbûna komikên daçekî, mirov dikare nimûneyeke wiha bide ku tê de dordaçeka “di ... de” tê de ji hev vedikişê û peyv dikarin di navbera wan de zêde bibin:

- di kitêbê de
- di kitêbekê de
- di kitêba min de
- di kitêbeke min de
- di kitêba min a mezin de
- di kitêbeke min a mezin de
- di vê kitêba min a mezin de
- di vê kitêba min a mezin a li ser maseyê de
- di vê kitêba min a mezin a li ser maseyê ya bi kurdî de
- di vê kitêba min a mezin a bi kurdî ya ku min daniye ser maseyê de
- ...

Di heman hevokê de du yan zêdetir komikên daçekî dikarin **li pey hev** jî peyda bibin. Bo nimûne:

- “ji îro heta sibê” ku ji du komikên pêşdaçekî pêk hatiye
 - ji îro
 - heta sibê
- “li jor di beşa ... de” ku ji komikeke pêşdaçekî û komikeke dordaçekî pêk hatiye:
 - pêşdaçek: “li jor”
 - dordaçek: “di beşa ... de”
- “ji vir pêş-ve” ku ji komikeke pêşdaçekî û komikeke paşdaçekî pêk hatiye
 - pêşdaçek: “ji vir”
 - paşdaçek: pêş-ve

Komikeke daçekî dikare di komikeke din a daçekî de be. Bo nimûne:

- “di rojnameya li ser maseyê de” ku tê de komika “li ser maseyê” di komika daçekî ya “di rojanmeyê de” ye

Hin caran bi teorîkî mimkin e ku di komikên di hev de heman dordaçek li pey hev dubare bibe:

- di rojnameya [di destê min de] de

Lê di rewşên wiha de heman paşdaçek di pratîkê de nayê dubarekirin loma bo nimûne:

- di rojnameya ... *de* + di destê min *de* → di rojnameya di destê min *de* (ne “*di rojnameya di destê min *de de*”)

Anku tenê de-yek tê bikaranîn.

Eger paşdaçek ne eynî bin, herdu dikarin li pey hev peyda bibin. Bo nimûne:

- di kitêba ... *de* + bi min *re* → di kitêba bi min *re de*

12. DAÇEK Û PEYVRÊZÎ

Di hevokên daçekdar de adeten komika daçekî li pey kirdeyê û berî lêkerê tê:

- Ez *li malê* bûm.

Eger hokereke demkî jî di hevokê de hebe, hingê ew adeten dikeve navbera kirdeyê û komika daçekî:

- Ez *hingê* li malê bûm.

Eger di hevokê de berkara / biresera yekser hebe, ew dikare berî yan jî piştî komika daçekî be:

- Ez *şîvê* li malê dixwim.
- Ez li malê *şîvê* dixwim.

Li gor peyvrêziya kurmancî, adeten raveber berî ravekerê tê:

- kitêba kevn (“kitêb” raveber e anku tê ravekirin û “kevn” jî raveker e anku diyar dike ka kitêb çawa ye)
- birayê min (“bira” raveber anku tê şirovekirin û “-yê min” jî raveker e anku diyar dike ka bira yê kê ye)

Di peyvrêziya kurmancî ya eslî de komikên daçekî yên raveker jî li pey peyva yan komika raveber tên.

Bo nimûne:

- kurd di dîrokê de
- Kurdistan piştî cenga cîhanî ya yekem
- daçek di kurdî de
- kitêba li ser maseyê
- ava zelal ji kaniya çiyayên welatê me
- teqîneke bihêz li Enqerê

Mirov dikare van gotinan wiha bisinifîne:

raveber	raveker
kurd	di dîrokê de
Kurdistan	piştî cenga cîhanî ya yekem
daçek	di kurdî de
kitêb	-a li ser maseyê
ava zelal	ji kaniya çiyayên welatê me
teqîneke bihêz	li Enqerê

Di piraniya zimanên din de jî (bo nimûne, erebî, farisî, inglîzî û fransî de) peyvrêziya komikên daçekî wek vê peyvrêziya resen ya kurdî ye anku peyva raveber li destpêkê ye û komika daçekî ya raveker li pey wê tê. Bo zelalkirina vê meseleyê em dikarin çend ji nimûneyên li jor li inglîzî wergerînin:

- Kurds in history
- Kurdistan after the First World War
- adpositions in Kurdish
- the book on the table (the book = kitêb, on = li ser, the table = mase)

Lê di tirkî de peyvrêzî berovajî vê ye. Eger em ji hevoka “kitêba li ser maseyê” dest pê bikin û hewl bidin wê li tirkî wergerînin, awayê herî mihtemel yê wergerandinê dê ev be:

- masa üstündeki kitap (masa = mase / mêze, üstündeki = ya li ser, kitap = kitêb)

Wek ku tê dîtin, peyva “kitêb” (bi tirkî “kitap”) ji destpêka gotinê çûye dawiya wê û peyva “mase” (tirkî “masa”) ji dawiya gotinê hatiye destpêka wê. Ne tenê di vê hevokê de, li di nimûneyên din de jî peyvrêziya tirkî berovajî ya kurdî (û herwiha ya inglîzî, erebî, farisî, fransî û gelek zimanên din e).

- Tarihta Kürtler (peyv bi peyv “di dîrokê de kurd” – bi kurdî “kurd di dîrokê de”)
- Birinci Dünya Savaşından sonra Kürdistan (li gor qalibê tirkî “Piştî cenga cîhanî ya yekem Kurdistan” – bi kurdî “Kurdistan piştî cenga cîhanî ya yekem”)
- Kürtçede ilgeç (li gor qalibê tirkî “di kurdî de daçek” – bi kurdî “daçek di kurdî de”)

Behskirina peyvrêziya tirkî û çend zimanên din li vê derê bi nisbî bi berfirehî ji ber wê ye ku ev peyvrêziya tirkî van salên dawiyê bi hêzeke mezin derbazî kurdî jî dibe. Ev tesîr wisa xurt e ku ne tenê di “tirkmancî” de, di devê kurdên kurdîkêzman de lê heta di rêzimannameyên kurdî de cihê xwe qayim kiriye û dike ku peyvrêziya eslî ya kurmancî hilweşîne.

Kerem bikin em li naveroka “Rêzimana Kurmancî”⁶⁸ ya Samî Tan binêrin ku ji aliyê gelek kesan ve niha wek berhemeke otorîter ya rêzimana kurmancî tê hesabandin:

Samî Tan	Li ber peyvrêziya tirkî	Eslê peyvrêziyê bi kurdî
Ji aliyê binyad ve kurdî	Köken tarafından Kürtçe	Kurdî ji aliyê binyatê ve
Ji aliyê teşe û dirûv ve kurdî	Biçim tarafından Kürtçe	Kurdî ji aliyê teşe û dirûvê ve

⁶⁸ Dikare li vê derê were barkirin û dîtin: <http://zanin.ir/795.html>

Di kurdî de qertaf	Kürtçede ek(ler)	Qertaf di kurdî de
Di kurmancî de bêjeyên nû û bêjesazî	Kurmanççada yeni sözcükler ve sözcük yapımı	Bêjeyên nû û bêjesazî di kurmancî de
Ji aliyê sazûnê ve cureyên bêjeyan	Yapım tarafından sözcük çeşitleri	Cureyên bêjeyan ji aliyê sazûnê ve
Di peyvan de kirpandin	Kelimelerde vurgu	Kirpandin di peyvan de

Heta tenê di lîsteya naverokê de ne tenê ev lê careke din jî bi qasî van komikên li gor peyvrêziya tirkî hene. Lê dîsa jî ev awa bi rastî vê dawiyê ji tirkî hatiye neqilkirin. Ne ew berê di kurmancî û zazakî de hebû û ne jî ev awa niha di gelek zimanên din de (bo nimûne inglîzî, fransî, farisî, erebî, soranî... de peyda dibe).

13. RASTNIVÎSÎNA DAÇEKAN

Du mijarên serekî di rastnivîsîna daçekan di kurmancî de hene:

- nivîsîna paşdaçekên bingehîn wek "de, re, ve" yan "da, ra, va"
- nivîsîna paşdaçekan bi peyva berî wan ve yan jî jê cuda

13.1. Paşdaçek wek "de, re, ve" yan "da, ra, va" bî nivîsîn?

Li jor hatiye behskirin ku formên "da, ra" (lê ne "va") di zimanê piraniya devokan de formên serdest in lê dîsa jî formên "de, re, ve" di nivîsînê de zal in tevî ku formên "da, ra, va" jî hê jî di nivîsînê de li kar in. Tevî serdestiya formên "da, ra" di devokan de hevberî "de, re" jî, dîsa nivîserê vê vekolînê jî formên bi E (anku "de, re, ve") tercîh û pêşniyaz dike:

- Di kurmanciya nivîskî de formên "de, re, ve" serdest in, ne "da, ra, va"
- Di piraniya devokan de jî forma "ve" serdest e, ne forma "va"
- Di zazakî de ev paşdaçek bi formên "de" û "ra" ne lê ji aliyê peydabûnê ve "de" ji "ra" zêdetir di pratîkê de peyda dibe loma mirov dikare bibêje ku "de" ji "ra" girîngtir e.
- Di soranî de "da" û bi devokî herwiha "ra" jî hene lê hem "ra" di hemû devokan de nîne û hem jî "da" gelek caran dibe "-a" loma ew nikarin ji formên kurmancî re baş bibin rêber

- Ji aliyê etîmolojî ve forma “de” eslîtir e ji ber ku ji peyva “de-r” e ku hê jî di zazakî de li gel formên “de, di” û di farisî de jî wek tek alternatîva vê peyvê maye.
- Forma “ve” di piraniya kurmancî de serdest e, di soranî de bi awayê “-ewe” û di kurdiya başûrî de jî bi awayên “-ewe, -we, -ew” peyda dibe ku di hemûyan de E heye, ne A.

13.2. Veqetandin an zeliqandina daçekan?

Vê dawiyê di nivîsîna kurmancî ya bi alfabeya latînî de lihevkirineke hema-hema tevayî peyda bûye ku daçek ji peyva piştî xwe û berî xwe cuda tê nivîsîn⁶⁹. Bo nimûne:

- li Ewropayê
- di rojnameyê de
- ji niha ve
- bi me re

Lê ev lihevkirin ne bi temamî ye û ne jî herdem hebûye. Mirov dikare lihevkirin yan lihevnekirina di warê nivîsîna cuda yan girêdayî li ser çend mijaran parve bike:

- nivîsîna pêşdaçekan
- nivîsîna paşdaçekan
- nivîsîna dordaçekên serbixwe

Herwiha mirov dikare lihev(ne)kirina di warê nivîsîna cuda yan girêdayî de ji du aliyan ve nêzîkî mijarê bibe:

- lihevnekirinên dîrokî
- lihevnekirinên niha

13.3. Veqetandina pêşdaçekan

⁶⁹ Ji bilî rewşên ku hemû peyvên biwêjekê anku îdyomekê bi hev ve tên nivîsîn, bo nimûne “**bikaranîna** kompûterê”, “**lihev**kirina wan”, “dest**pê**kerên xwandina kurdî” û hwd.

Wek prensîp, ne niha û ne jî berê ti lihevnekirineke cidî di nivîsîna pêşdaçekan de ji navdêr, rengdêr⁷⁰ û hokerên pey wan de tine bûye⁷¹:

- bi tirimpêlê (ne *"*bitirimpêlê"*)
- di defterê de (ne *"*didefterê de"* yan *"*didefterêde"*)
- ji wan (ne *"*jiwan"*)
- li nêzîk (ne *"*linêzîk"*)
- heta niha (ne *"*hetaniha"*)

Lê hinek lihevnekirin di nivîsîna beşên daçekên aloz bi hev re de yan jî ji hev cuda de peyda dibe:

- li ser / liser
- ji ber / jiber
- li gel / ligel, di gel / digel

Awayê serdest yê piraniya van peyvan şeweyê ji hev cuda ye: "li ser, ji ber", ne "liser, liber". Ev awayekî beaqil, maqûl û lojîk e ji ber ku "ser" û "ber" jî bi eslê xwe navdêr in: çawa ku em dinivîsin "li malê" yan "ji kitêbê", wisa rast e ku em binivîsin "li ser, ji ber" jî.

Hin kes idia dikin ku gotinên wek "li ser, ji ber" maneyên cuda wergirtine, bûne biwêjên serbixwe û divê bi hev re bînin nivîsîn. Lê rastnivîsîn nikare bi hêsanî li gor watenasiyê (manenasiyê, semantîkê) were eyarkirin ji ber ku watenasî ne herdem xwedî sinorên zelal e. Rast e ku "li ser" yan "ji ber" hin erkên ji peyvên xwerû "li" û "ser" yan "ji" û "ber" wergirtine lê li aliyekî hin ji wê wateya bingehîn parastiyê û li aliyekî din ji xwe peyvên "li, ser, ji, ber" her yekê çend wateyên taybet yên ji wateya xwe bingehîn wergirtine.

Di kurmancî de nivîsîna her beşa daçekên aloz ji yê din cuda pratîkeke serdest e û baştir e ku wisa bimîne. Di vî warî de rastnivîsîna kurmancî gelek ji ya soranî zêdetir standard bûye. Di soranî de lihevnekirineke berçav di vî warî de heye. Pratîka serdest ew e ku daçekên aloz bi hev ve tînin nivîsîn lê ti lihevnekirineke berçav peyda nebûye. Wek din jî, di soranî de nivîsîna bi hev re yan ji hev cuda gelek caran ne li ser bingehê taybetmendiyên kurdî lê li gor hevwaterên wan peyvan di hin zîmanên din de (adeten erebî yan inglîzî) bi hev re yan ji hev cuda tînin nivîsîn.

⁷⁰ Wek awarteyekê mirov dikare peyva "tenê" bide ku hin kes li gel daçeka "bi" wê bi hev ve wek "bitenê" dinivîsin lê forma serdest û pêşniyazkirî "bi tenê" ye anku daçek û rengdêr ji hev cuda tînin nivîsîn.

⁷¹ Bo bikaranîna daçekan li gel cînavan û herwiha di lêkerên biwêjî de, li jêrtir binêrin.

Bo nimûne, hevwatera “li ser” ya kurmancî di soranî de jî ji du peyvên “le” û “ser” pêk tê. Lê ji ber ku di erebî de û di inglîzî de hevwatera vê daçekê yekpeyvî ye, bi erebî ‘ela û bi inglîzî on, li ber modela wan di soranî de jî gelek caran ev daçek wek “leser” tê nivîsîn.

Lê cudahiya “leser” ji ‘ela û on ew e ku ‘ela û on nikarin zêdetir bîna parvekirin ji ber ku ew bi rastî jî tenê ji peyvekê pêk hatine. Nivîsîna “le ser” bi waterê “leser” herwiha bêmentiqî û nelojîkiyê peyda dike ji ber ku peyva ji du peyvan pêkhatî bi hev re tê nivîsîn “leser” lê peyva dîsa ji du peyvan pêkhatî “le ma” (li malê) adeten wek “lema” nayê nivîsîn.

Di erebî de jî piraniya pêşdaçekan ji peyva pey xwe cuda tên nivîsîn:

- min Kurdistan (ji Kurdistanê)
- fî Kurdistan (li Kurdistan)

Lê daçeka “bi-” (hevwatera “bi” ya kurmancî) di rastnivîsîna erebî de bi peyva piştî xwe ve tê nivîsîn:

- bisseyare (bi tirimpêlê)

Berê tesîra vê girêdana daçeka erebî herwiha li ser nivîsîna hevwaterên wê bi kurdî û farisî (bi farisî “bi”, bi soranî “be”) jî hebû lê kêrî bûye. Dîsa jî ew gelek caran di soranî û di kurmanciya bi alfabe ya erebî de tê dîtin.

“Bi-” niha jî di gelek waran de di kurmancî de wek pêşgir heye û hem navdêran digire û dike û rengdêr û hem jî li gel lêkeran peyda dibe:

- bihêz, binamûs, binanûxwê (dilsoz, ne nankor)...
- bike, bidin, biçim, bipêjî...

Di soranî de li gel navdêran di vê rewşê de “be-” heye ku hevdenga daçeka soranî “be” (bi kurmancî “bi”) ye: behêz, benamûs. Li gel lêkeran di vê rewşê de di soranî de wek di kurmancî de “bi-” li kar e, ne “be-”. Lê ev di kurmancî û soranî de pêşgir in (prefîks in), ne pêşdaçek in (ne prepozisyon in) loma bi peyva pey xwe ve tên girêdan.⁷²

⁷² Di çend berheman de pêşgirên lêkeran “bi-” û “di-” jî jê cuda hatine nivîsîn. Bo nimûne “di bêjim, bi kin” li cihê “dibêjim, bikin” yê standard. Belkî giringtirin berhema li gor vî awayê nivîsînê *Ferhenga Kamêran* e (çapa Dihokê, 2006, binêrin: <https://zimannas.wordpress.com/2016/03/26/ferhenga-kameran-kurdi-kurdi/>) e. Lê ev awayê nivîsînê nadir e û roj bi roj jî kêmtir dibe.

13.4. Nivîsîna pêşdaçekên berî cînavan

Wek qeydeke giştî, pêşdaçek ji cînavên pey xwe jî cuda tî nivîsîn:

- bi te (ne *bite)
- ji min (ne *jimin)
- di wê de, di wî de (ne “*diwê de, *diwî de” yan “*diwêde, *diwîde”)
- li we (ne *liwe)
- ji me (ne *jime)
- li wan (ne *liwan)

Li ser van di pratîkê de ti lihevnekirineke cidî nîne. Lê hinek lihevnekirin di nivîsîna pêşdaçekan li gel cînavên “xwe” û “hev” (li gel varyantên “hevdu, hevûdu, hevdin, hevûdin”) heye.

Du nimûne ji “xwe”:

- bi xwe, bixwe
- ji xwe, jixwe (bi taybetî gava ku bi maneya “actually” ya inglîzî yan “zaten, artık” yê tirkî tê bikaranîn)

Li vê derê mirov dikare bi hêsaniyê formên ji hev cuda “bi xwe, ji xwe” pêşniyaz bike ji ber ku her yek ji wan ji du peyvên serbixwe pêk tê û ji aliyê avaniyê û struktura zîmanî ve ti cudahiya “bi xwe, ji xwe” ji “bi min, ji min” yan “bi wê, ji wê” nîne. Bi taybetî jî nivîsîna “bi xwe” wek “bixwe” dikare tevliheviyê peyda bike ji ber ku “bixwe” forma fermanî ji lêkera “xwarin” e.

13.5. Daçek-cînavên hev, pev, tev, jêk, pêk, têk, lêk

Daçekên “bi, di, ji” û heta carinan daçeka “li” jî li gel cînavê “hev” tî kurtkirin û wiha tî nivîsîn:

- hev (ji hev), pev (bi hev), tev (di hev), lev (li hev)

Adeten ev awa wek formên ne-standard yan nîv-standard tî dîtin û di nivîsînê de kêmtî bikaranîn. Lê di çend biwêjan anku îdyoman de wan bi temamiyê cihê xwe girîyê û carinan heta tek alternatîv in jî:

- “pevçûn” (bi maneya “lihevdan, lihevistin, şerkirin”) ku bi awayê “bihevçûn” hema-hema qet peyda nabe.

Hevwateyên “jev, pev, tev, lev” di kurmaciya rojhilatî de bi awayê “jêk, pêk, têk, lêk” in ku ji “ji yek/êk, bi yek/êk, di yek/êk, li yek/êk” pêk hatine⁷³. Di soranî de jî ew bi awayên “pêk, têk, lêk” (“lêk” di soranî de cihê “jêk” ya kurmancî jî digire). Hem di kurmanciya rojhilatî û hem jî di soranî de ew formên standard in û di nivîsînê de jî tên bikaranîn. Ew di çend biwêjan de di kurmanciya giştî de jî tên bikaranîn:

- pêkanîn, pêkhatin, têkçûn...

13.6. Daçek di lêkerên biwêjî de

Di kurdî de hejmareke pir mezin ya lêkerên biwêjî heye ku tê ji du yan zêdetir peyvan pêk hatine. Li gor rastnivîsîna serdest ya kurmancî, her beşek ji wan serbixwe tê bikaranîn gava ku ew wek lêker tên bikaranîn. Bo nimûne:

- mezin bûn, hez kirin, dest pê kirin, bi kar anîn: *Ew mezin bûne. Ez hez dikim te bibînim. Min dest bi xwandinê kir. Gelo te ew bi kar aniye?*

Lê gava ku ew wek navdêr an rengdêr bînin xebitandin, hingê hemû beş bi hev ve tên nivîsîn:

- **nimûne ji bikaranîna wek navdêr:** mezinbûna wê, hezkirineke bihêz, destpêkirina xwandinê, bikaranîna kompûterê...
- **nimûne ji bikaranîna wek rengdêr:** ya mezinbûyî, stranbêjeke hezkirî, kursa destpêkirî, kompûtereke bikarînayî...

Di Bikaranîna wek lêker de, daçek jî ji beşên din yê peyvê cuda tên nivîsîn. Bo nimûne_

- bi kar anîn, bi cih kirin, bi nav kirin, ji dest çûn (ne “*bikar anîn, bicih kirin, binav kirin, birêve birin” û ne jî “*bi karanîn, bi cihkirin, bi navkirin, bi rê vebirin”)
- lê dan, pê ketin, tê xistin (ne “*lêdan, pêketin”, “tê xistin”)
- dev jê berdan, ser jê kirin
- bi rê ve birin (ne “*birê ve birin” yan “bi rêve birin” yan “bi rê vebirin” yan “birêve birin”)

Lê wek navdêr û rengdêr, ew jî li gel hemû beşên din yê biwêjê bi hev re tên nivîsîn:

⁷³ Di piraniya devokên kurmanciya rojhilatî de navê hejmarê 1 “êk” yan “yêk” e.

- **wek navdêrkirî:** bikaranîn, bicihkirin, binavkirin, birêveçûn, jidestçûn, devjêberdan, serjêkirin, lêdan, pêketin, têxistin...
- **wek navdêrên biker:** bikaranîner, bicihker, binavker, birêveber, devjêberder, serjêker...
- **wek rengdêrkirî:** bikarînayî, bicihkirî, binavkirî, birêvebirî, jidestçûyî, devjêberdayî, serjêkirî, lêdayî, pêketî, têxistî, serjêkirî, devjêberdayî...

13.7. Veqetandin û girêdana paşdaçekan

Eger di veqetandina pêşdaçekan ji peyva pey wan ve de lihevkirineke hema-temam hebe jî, di veqetandin an zeliqandina (bihevvekirina) paşdaçekan de mesele pir aloztir e.

Ti caran hemû paşdaçekên kurdî ji her peyva berî xwe ve nehatine veqetandin. Anku hin paşdaçek bi peyva pêş xwe ve tîn nivîsîn. Lê lihevnekirin li ser wê ya ka kîjan û kengî paşdaçek bi peyva beriya xwe ve zeliqandî û kîjan û kengî jî ji peyva berî xwe veqetandî bîn bikaranîn.

Di tarîxa nivîsîna kurmançî de mirov dikare bibêje ku tendensa giştî ji zeliqandinê ber bi veqetandinê ye:

- Di kurdiya bi alfabeya erebî – ku klasîkên kurdî û yekem kovar û rojnameyên kurmançî pê hatine nivîsîn de – paşdaçekên /de, ra/re, va/ve” adeten bi peyva berî xwe ve dihatin nivîsîn. Ev awayê nivîsînê di soranî de hê jî serdest e: hevrehê “ve / va” ya kurmançî anku “-ewe” ya soranî bi zerûrî bi peyva berî xwe ve tî nivîsîn û qet jê cuda nayê nivîsîn. Paşdaçeka “da” (hevrehê “de, da” yên kurmançî) bi piranî – lê ne herdem – bi peyva berî xwe ve girêdan. Varyanta wê ya sivikkirî “-a” bi zerûrî bi peyva berî xwe ve tî nivîsîn û veqetandina wê ne mimkin e.
- Di kurmançiya berî çend dehsalan li Bakurê Kurdistanê dihat nivîsîn de, li ber modela halên rêzimanî (*grammatical cases*) yên tirkî paşdaçek adeten bi peyva berî xwe ve dihatin zeliqandin: “di kitêbêda/kitêbêde” (bidin ber tirkî “kitapta” ji “kitap-ta”).
- Di kurdiya bi alfabeya krîlî de li ber modela halên rêzimanî yên rûsî, paşdaçekên kurdî jî bi peyva berî xwe ve dihatin girêdan.
- Herwiha tesîra zîmanê devkî jî dikare li ser bijartina awayê zeliqandinê hevberî veqetandinê dikare hebe ji ber ku di axiftinê de gelek caran daçek tîn kurtkirin, xaseten bi cînavan re: bo nimûne “ji mer, bi mir” (ji me re, bi min re).

Lê dîsa jî niha di kurmançî (û ekola Vateyê ya zazakî jî lê ne zazakînivîsên ku zazakî beşek ji zîmanê kurdî nahesibînin) veqetandin û cudanivîsîna paşdaçekan ji navdêr, rengdêr, cînav, hejmaran (lê ne herdem ji hokeran – li jêtir binêrin) serdest e:

- di kitêbê de (ne “di kitêbêde”)
- ji nêzîk ve (ne “ji nêzîkve”)
- ji wan re (ne “ji wanre”)

Ev awa ne tenê serdest e lê herwiha hêjayî pesindanê ye jî ji ber ku ew hem ji aliyê rêzîmanî ve bi mentiqî û lojîkî peyvên ji birrên cuda ji hev cuda dike û hem jî rê li ber dirêjbûna peyvan û dijwarbûna xwandin û zehmetbûna fehmkirina wan digire.

Çûna li pey tirkî yan rûsî – wek ku berê dihat kirin – ji binî ve şaş e ji ber ku di rûsî û tirkî de mesele ne daçek in lê halên rêzîmanî ne. Çawa ku di kurdî de jî mirov paşgirên çemandinê bi peyvê ve girê dide (bo nimûne: kitêb-ê / kitêb-an), halên rêzîmanî yên rûsî û tirkî jî wek wan in. Di tirkî û rûsî de ew halên rêzîmanî dikarin hevwateryên hin paşdaçekên kurdî bin lê hin caran ew hevwateryên pêşdaçekên kurdî ne jî lê em hingê pêşdaçekan jî bi peyva serekî ve girê nadin. Bo nimûne:

- tirkî: kitaptan (kitap-tan, peyv bi peyv: kitêb-ji)
- bi kurmançî: ji kitêbê

Di tirkî de jî paşdaçekên rastîn bi peyva berî xwe ve nayên girêdan. Bo nimûne (di nimûneyan de paşdaçek bi *xwehrî* hatine nivîsîn:

- sizin *için* (“bo we, ji bo we”, peyv bi peyv: “we bo, we ji bo”)
- masanın *üstünde* (“li ser maseyê”, peyv bi peyv: “maseyê li ser”)

Loma gotinên wek “bila mîna tirkî be, hêsantir e” jî pere nakin ji ber ku tirkî bi xwe jî paşdaçek bi peyvê ve girê nade. Yê ku tirkî bi peyvê ve girê dide, halên rêzîmanî ne. Cudahiya kurdî û tirkî di vî warî de ew e ku kurdî gelek tiştan bi daçekan îfade dike ku tirkî bi halên rêzîmanî diyar dike.

Lê bi çendîn hokeran re adeten paşdaçek tên zeliqandin:

- pêşve, paşve, pêşde, paşde (kêmtir bi awayê: pêş ve, paş ve,
- pişt → piştire (kêmtir “pişt re” lê bidin ber “di piştê re, di pišta xanî re”)
- dûvre, dûre, dûvra, dûra (herwiha “dûv re, dû re, dûv ra, dû ra”)
- virve / virde, wirve / wirde (kêmtir: vir ve, vir de, wir ve, wir de)

Herwiha li gel çend cînavên ne-kesî re jî paşgir tîr girêdan:

- çira, çire, çima (ji ber çî, bo çî, ji bo çî, sebeb çî ye ku), ne “çî ra, çî re, çî ma, çî me”
- lewre, lewra, lewma, loma, ne “lew re, lew ma, lo ma”

13.8. Nivîsîna daçekên aloz

Beşên cuda yên pêşdaçekên pêkhatî her yek cuda tê nivîsîn:

- ji bo, ji ber, ji nav... (ne “jibo, jiber, jînav...”)
- li ser, li dor, li ber, li nav, li gel, li gor... (ne “liser, lidor, liber, linav, ligor...”)
- di nav ... re, di ber ... re, di ser ... re (ne “dinav ... re, diber ... re, diser ... re”)
- bi nav, bi ser, bi ber... (ne “binav, biser, biber...#”)
- ber bi ... ve (ne “berbi ... ve”)

Di çend daçekên ji farisî wergirtî de pêşdaçeka “der-“ li gel beşa din tê nivîsîn ji ber ku “der-“ wek daçek bi maneya “di ... de” wek peyveke serbixwe di kurdî de peyda nabe:

- derheqê, derbarê... (kêm caran “der heqê, der barê”)

Dordaçekên bi awayê pêşdaçek-cînav + paşdaçek carinan bi hev ve nivîsandî tîr dîtin, wek “têde, pêre, jêre”. Lê awayê serdest yê rastnivîsîna wan nivîsîna ji hev cuda ye:

- tê de, tê re, tê ve
- jê ve, jê re, jê de
- pê re, pê de, pê ve

Lê hind dordaçekên wiha paşgira “-tir” werdigirin û hingê hemû bi hev ve tê nivîsîn:

- pê ve → pêvetir (ne “pê vetir” yan “pê ve tir”)

Herwiha li gel cînava “wê” jî:

- wê ve / wê de → wêvetir / wêdetir

14. DAÇEK Î GIRANÎ

Pêşdaçek û paşdaçekên bingehîn bêyî giranî (kirp, stress) in. Bo nimûne (kîteyên kirpandî/giran hatine qelewkirin):

- li **malê**
- **pêşve**

Herwiha dordaçekên ji pêşdaçêkek û paşdaçêkekê pêkhatî de jî bê giranî ne:

- di **kitêbê** de

Di dordaçekên ji pêşdaçêkeke serbixwe û paşdaçêkeke bingehîn pêkhatî de pêşdaçêka serbixwe girankirî ye anku kirpandî ye:

- **pê** ve, **tê** de, **jê** re

Di paşdaçekên pêkhatî anku aloz de, daçêka ne-bingehîn girankirî ye:

- ji **ber**, ji **bo**, ji **nav**...
- li **dor**, li **ber**, li **ser**...
- di **nav** de, di **ber** re, di **navberê** de...

Di komika bi daçêka aloz ya girankirî de, giraniya pêşîn (serekî, prîmer, *primary*) li ser berkara daçêkê ye (di nimûneyan de **qelewkirî**) û giraniya duyîn (duyem, seknder, *secondary*) li ser beşa girankirî ya daçêkê ye (di nimûneyan de *xwehrkirî*):

- li *ser* mal**perêkê**
- ji *nav* **wan**
- li kêleka **gundî**

15. KURDÎ WEK ZIMANEKÎ SERSINOR

Yek ji taybetmendiyên herî kurdî, bi taybetî kurmancî û ji devokên kurmancî jî nemaze kurmanciya nivîskî û devokên kurmanciya navendî – ku heta kêma hatiye behskirin yan qet nehatiye qalkirin – ew e ku bi awayekî pir berfireh dordaçekan bi kar tîne. Di vê beşa vekolîna xwe de em ê hewl bidin diyar bikin ka ev xusûsiyet çî ye, çawa ye û çima wisa ye.

Helbet di gelek zimanan de hin dordaçek hene. Bo nimûne, li vê mînaka inglîzî binêrin:

- *from now on (ji niha pêve, ji niha şûnde)*

Wek ku tê dîtîn, di inglîzî de jî bi dordaçek peyda dibin. Lê cudahiya kurdî û inglîzî yan kurdî û gelek zimanên din ew e ku di zimanên din de dordaçek xwedî roleke marjinal, parawêz û bisinor in lê di kurdî de (xaseten di kurmanciya navendî û nivîskî de) dordaçêke beşeke serekî û pir berbelav di nav daçekan de digêrin. Bo nimûne, li cihê her yek ji van van pêşdaçekên bingehîn yên inglîzî di kurdî de dordaçek hene:

inglîzî: pêşdaçek	kurdî (kurmanciya navendî): dordaçek
in ... (in the book)	di ... de (di kitêbê de)
for ... (for you)	ji ... re (ji te re)
with ... (with us)	bi ... re (bi me re)
via ... (via Kurdistan)	di ... re (di Kurdistanê re)
on ... (on the wall)	bi ... ve (bi dîwar/dîwêr/dîwarî ve)

Bikaranîna dordaçekên wiha giran û qurs bi merema diyarkirina têkiliyên bingehîn (daçekên bi wateyên bingehîn) wek “tê de, jê re, pê re” di nav zimanên dinyayê de diyardeyeke nadir, ecêb û heta belkî xerîb e jî. Di piraniya zimanan de pêşdaçek an paşdaçek an halên rêzimanî (ku dişibin paşdaçekan) serdest in lê ne wek kurdî herdu di heman demê de.

Ji zimanên cîranên kurdî, di erebî û farisî de pêşdaçek bi temamî zal in û hema-hema paşdaçek peyda nabin. Di ermenî de hem pêşdaçek û hem jî paşdaçek (lê ne wek kurdî dordaçek) peyda dibin lê paşdaçek bi zelalî zal in. Di tirkî de pêşdaçek qet peyda nabin: hemû diyarkirina têkiliyê bi paşdaçekan û xaseten jî bi halên rêzimanî yên paşgir tê encamdan.

Eger em li tevahiya zimanên îranî binêrin, em ê bibînin ku li hem li sinorê rojava yê zimanên îranî anku di kurdî de û hem jî li sinorê rojhilat yê zimanên îranî, di peştûyî de dordaçek bi berfirehî tên bikaranîn. Ji ber ku têkiliya cografî ya kurdî û peştûyî kêm e yan tine ye û ji ber ku wek din jî kurdî û peştûyî di nav zimanên îranî de ne zêde nêzîkî hev in, ne mimkin e ku van sedsalên dawiyê yekê ji wan ev diyarde ji yê din wergirtibe.

Lê madem ku li herdu nuqteyên ji hev dûr yên erdnigariya zimanên îranî ev diyarde peyda dibe, pirsek peyda dibe: gelo dordaçek taybetmendiyeke kevnar ya zimanên îranî ye ku di van herdu zimanên sersinor de maye lê di zimanê din yê mezin yê navendê anku ji farisî ketiye?

Eger em tenê li kurdî, peştûyî û farisî binêrin, bi rastî jî ew qenaet dê li ba mirovî xurt bibe. Lê eger em bergeha vekolîna xwe firehtir bikin û li dîrok û cografyayê binêrin, em ê bibînin ku di rastiyê de serdestiya dordaçekan di zimanên îranî de ne diyardeyeke tev-îranî ya qedîm bû lê bi ihtimaleke pir mezin di van hezarsalên borî de peydab bûye.

Ji aliyê dîrokî û tarîxî ve: ne di zimanên kevn (avestayî, hexamenişi) û ne jî yên navîn (pehlewî, partî, sogdî) de dordaçekan ti roleke giring tine bûye. Anku zaliya dordaçekan diyardeyeke paşî-peydabûyî ye.

Lê madem ku dordaçek di îraniya kevn û navîn de tine bûn û di zimanê farisî yê ji aliyê cografî ve di navbera kurdî û peştûyî de jî peyda nabin, gelo çawa heman tişt ji nişkê ve bi heman awayî di du zimanên îranî yên ji hev dûr û bêyî ti têkiliya bi hev re peyda bûye?

Bo fehmkirina diyardeya dordaçekan di kurdî û peştûyî de, ne bes e ku mirov tenê li zimanên îranî binêre. Divê mirov bergehê hê jî firehtir bike û li rewşa zimanên cîran yên ne-îranî binêre.

Hem kurdî û hem jî peştûyî ji aliyê cografî ve zimanên sersinor in: li başûr û rojhilata devera peştûyîaxiv zimanên ne-îranî hene. Li rojava, bakur û başûrê devera kurdîaxiv jî zimanên ne-îranî hene. Li başûrê devera peştûyîaxiv zimanên hindûarî (zimanên indoewropî yên Hindistanê) hene ku tê de paşdaçek serdest in. Li bakurê deverên kurdîaxiv heta destpêka sedsala bîstem ermenî berbelav bû ku tê de paşdaçek serdest in. Niha li rojava bakurê deverên kurdîaxiv tirkî serdest e ku dîsa di wê de jî paşdaçek û halên rêzimanî yên mîna paşdaçekan serdest in.

Bi qenaeta min, peydabûna serdestiya dordaçekan di kurdî û peştûyî de ji kêşmekêş û hevrikiya navbera pêşdaçekiya zimanên îranî û paşdaçekiya zimanên cîran in. Ti ji herduyan bi temamî nikariye di kurdî yan peştûyî de bi ser bikeve loma hem pêşdaçek mane û hem jî paşdaçek lê zêde bûne û wek encam dordaçek berbelav bûne. Berbelavbûna paşdaçek û dordaçekan di van zimanan de illeh wê maneyê nade ku pasdaçek bi xwe ji zimanên cîran hatibin wergirtin. Tenê cihê bikaranîna wan jî dikare ji zimanên cîran hatibe wergirtin. Di zimannasiyê de diyardeyeke berbelav û bernas e ku zimanên cîran tesîreke berçav li ser peyvîziya hev heye: dora peyvan di zimanekî de dikare biguhere û bibe mîna dora peyvan di zimanekî cîran de bêyî ku illeh zimanê berguher ji zimanê tesîrker gelek peyv wergirtibin.

Di kurdî de rêje û nisbeta pêşdaçek, paşdaçek û dordaçekan di hemû lehce, devok û deveran ne eynî ye:

- Di kurdiya başûrî de ank di devokên feylî, kelhurî, kirmaşanî de paşdaçek pir kêmtir e. Di bikaranîn, tenê paşdaçeka “-ewe, -ew, -we” (hevreha paşdaçeka “ve” ya kurmancî). Di zîmanên nêzîkî wan devokan anku wek farisî û erebî hema-hema paşdaçek qet peyda nabin.
- Di soranî de bikaranîna paşdaçekan ji kurdiya başûrî zêdetir e lê ji kurmancî kêmtir e.
- Di kurmanciya rojhilatî de (bo nimûne Behdînan û Hekariyan) jî her sê paşdaçekên bîngêhîn yê kurmanciya giştî “de, re, ve” (di piraniya devokên kurmanciya rojhilatî de bi awayên “da, ra, ve”) hene lê dîsa jî bikaranîna wan ji pêşdaçekan kêmtir e.
- Di kurmanciya navendî de (bo nimûne Mêrdîn, Qamişlo, Şingal) hê jî bikaranîna pêşdaçekan hinekî ji ya paşdaçekan zêdetir e lê rêjeya bikaranîna paşdaçekan jî nêzîkî wê dibe. Kurmanciya ji hemû devokên kurmancî, lehceyên din yê kurdî û zîmanên cîran zêdetir pêşdaçek û paşdaçekan bi hev re anku dordaçekan bi kar tîne. Ji ber rola girîng ya kurmanciya navendî di kurmanciya nivîskî de, dordaçekan di kurmanciya nivîskî de jî roleke bîngêhîn heye.
- Di kurmanciya rojavayî (ji Diyarbekirê rojavatir) û ya bakurî (Serhedê) de rola pêşdaçekan kêmtir dibe û bikaranîna paşdaçekan zal e (ji ber tesîra zîmanên nêzîk anku tirkî û ermenî ku di herduyan de jî paşdaçek – di tirkî de herwiha halên rêzîmanî yê paşgirî yê mîna paşdaçekan – zal in.)

Mirov dikare bi tabloyeke wiha rêjeya **texmînî** ya bikaranîna pêşdaçek û paşdaçekan pêşkêş bike. Her dordaçek wek pêşdaçêkek û paşdaçêkek hatiye hesabandin.

zîman, zarava yan devok	pêşdaçek	paşdaçek
erebî	100 %	0 %
farisî	100 %	0 %
kurdiya başûrî	90 %	10 %
soranî	80 %	20 %
kurmanciya rojhilatî	70 %	30 %
kurmanciya navendî	60 %	40 %
kurmanciya rojavayî û bakurî	20 – 30 %	70 – 80 %
zazakî	10 – 20 %	80 – 90 %
ermenî	10 %	90 %
tirkî, azerî	0 %	100 %

Mirov dikare vê rastiyê bi çend nimûneyan destnîşan bike:

ziman yan lehce	nimûne	nimûne	nimûne	nimûne
erebî	me'e ...	li ...	bidûne ...	qidd ...
farisî	ba ...	berayê ...	bî ...	zid ...
kurdiya başûrî	wegerd ...	we ...	bî/bê ...	dij we...
soranî	leget ...	bo ...	bê ...	dij be ...
kurmanciya rojhilatî	li gel ...	bo ...	bê ...	dijî ...
kurmanciya navendî	bi ... ra/re	ji ... ra/re, ji bo ...	bê/bêyî ...	dijî ...
kurmanciya rojavayî û bakurî	... ra	... ra	bê ...	dijî/qarşiyê ⁷⁴ ...
zazakî	bi ... a	... rê	bê ...	duştê / qarşiyê...
ermenî	... hêt	... hamar	aranç dêm
tirkî	... ile, ...le/la	...a	...-siz	...a karşı

16. PÊŞDAÇEKKIRINA PAŞDAÇEKÊN WERGIRTÎ

Lehceyên kurdî hin paşdaçek ji tirkî û ermenî wergirtine û kirine pêşdaçek. Bo nimûne, di tirkî de "göre" paşdaçek e lê ew ketiye kurdî û di kurdî de bûye pêşdaçek:

- tirkî: ona göre (peyv bi peyv: wê/wî li gor)
- kurmancî: li gor wê/wî
- soranî: be gwêrey ew (peyv bi peyv: bi gora wê/wî)

Zazakî paşdaçeka ermenî "hêt" wergirtiye û hem wek paşdaçek parastiye û hem jî kiriye pêşdaçek. Bo nimûne, di ermenî û zazakî de mirov wiha dibêje "li gel me" yan "bi me re":

- ermenî: mêz hêt (peyv bi peyv: me li.gel)

⁷⁴ Ji paşdaçeka tirkî "karşı" hatiye wergirtin û bûye pêşdaçek. Binêrin beşa "Pêşdaçekkirina paşdaçekên wergirtî".

- zazakî: ma het (peyv bi peyv: me li.ba) → hetê ma ("aliyê me, rexê me")

Dîsa paşdaçeka tirkî "karşî" (dijî, zidî) wek "qarşî, qarşiyê" ketiye hem zazakî û hem jî hin devokên kurmancî (bi taybetî kurmanciya rojavayî û bakurî) lê cihê wê ji paşdaçekiyê neqil bûye pêşdaçekiyê. Bo nimûne, gotina "dijî me" di tirkî û lehceyên kurdî de bidin ber hev:

- tirkî: bize karşı (peyv bi peyv: me dijî)
- zazakî: qarşiyê ma⁷⁵ (peyv bi peyv: dijî me)
- kurmanciya bakurî û rojavayî: qarşiyê me⁷⁶ (peyv bi peyv: dijî me)

Hem di "hetê ma" û hem jî di "qarşiyê ma/me" de hem di zazakî û hem jî di kurmancî de daçek bi raveka xwemalî "-ê" bi komika xwe ve (di nimûneyên me de "ma/me" de) hatiye girêdan

Hêjayî gotinê ye ku "qarşî, qarşiyê" ne vê dawiyê ketiye kurmancî û zazakî lê demeke dirêj e ku di kurdî de cih girtiye. Ev rastî hem ji stranên folklorî û hem jî ji axiftina kurdên Ermenistanê diyar e.⁷⁷

17. DAÇEKÊN DÎROKÎ?

Çend paşgir hene ku ji aliyê wateya xwe pir dişibin. Bo nimûne:

- **-ma:** çima, loma/lewma/lema, hema (bidin ber: çî-ra, bo çî, ji ber çî, ji ber wê, bo wê)
- **-lo:** çilo (= çawa) (bidin ber "bi wî awayî")
- **-sa:** wisa, hosa / usa, kusa (= çawa) (bidin ber "bi çî awayî, bi vî awayî, bi çî awayî")
- **-to:** çito (çawa, bi çî awayî), weto (wisa, bi wî awayî)

⁷⁵ Nimûneyek ji bikaranîna peyva "qarşiyê" di zazakî de: "Ma şenê vacê ke Amerîka qarşiyê Iraq de teniya menda." (Em dişên/dikarin bibêjin ku Amerîka dijî Iraqê bi tenê ma." – kurmançikirina min. HM)"

http://165725.forumromanum.com/member/forum/forum.php?action=std_show&entryid=1048958279&USER=user_165725&threadid=2

⁷⁶ Bo nimûneyekê ji bikaranîna peyva "qarşiyê" di folklorê kurdî de, binêrin kitêba li ser Filîtê Quto bi amadekariya Salihê Kevirbirî: "Metran Îsa ji wî zemanî heya vî zemanî, nav û dengê xwe deranî / Metran Îsa li qarşiyê Waliyê Wanê / di bin dêra Axtermanê hêja şerek danî".

https://books.google.fi/books?id=CR8CAwAAQBAJ&pg=PT19&lpg=PT19&dq=qar%C5%9Fiy%C3%AA+xwe&source=bl&ots=ThUI5gM321&sig=qb0xQIp29_0HL6r48-B-Wa_VJr4&hl=fi&sa=X&ved=0ahUKEwidzfPcy-LKAhXBGCwKHSw4D_wQ6AEIHDA#v=onepage&q=qar%C5%9Fiy%C3%AA%20xwe&f=false

⁷⁷ Binêrin bo nimûne: <http://www.tirsik.net/index.php?mijarid=938&d=cpk>

Ji van serekaniya “-ma” ne diyar e. ”-sa” ne daçek e lê peyveke îranî ya bi şiklê “san, sen” ya bi maneya “wek, mîna” ye. “-lo” kurtkirina “-lon” e ku ji peyva “lewn” (reng, awa) ya bi eslê xwe ji erebî ye. “-to” ji peyva “tor, tewr” (awa, şêwe, terz) e û ew jî ne daçek e.

Bi gotineke din, berevajî “-ra, -re” yên di peyvên wek “çi-ra, çi-re” de, paşgirên “-lo, -sa, -to” bi eslê xwe ne daçek in. “-ma” mimkin e ku bi eslê xwe daçek be lê bi esehî nayê zanîn.

18. DAÇEKA VEŞARTÎ

Carinan ji aliyê hevoksazî ve mirov dizane ku têtikiliyeke wisa heye ku adeten bi daçekan têt diyarkirin lê dîsa jî ti daçek di hevokê de nehatine bikaranîn. Di kurmancî de xaseten di rewşa livîna yan livandin ber bi cihekî ve yan heta cihekî de bi piranî ti daçek nayên bikaranîn:

- Ew hat/çû malê.

Kerem bikin em hevoka li jor bidin ber hevokên daçekdar yên wek:

- Ew ji malê hat/çû.
- Ew li malê ye.

Ji van herdu hevokên dawiyê wisa dixuye, heçku daçek ji hevoka “Ew hat/çû malê” kêmbê. Herwiha rast e ku li cihê “ew çû malê” yan “ew hat malê” mirov dikare wiha jî bibêje:

- Ew ber bi malê ve çû/hat.
- Ew heta malê çû/hat.

Di zazakî û farisî de di vê rewşê de daçeka “bi” têt bikaranîn:

- zazakî: O ame/şi bi keye.
- farisî: Ê amed/reft bi xanê.

Di soranî de jî daçeka “bo” gelek caran bi vê meremê têt bikaranîn:

- Ew hat/çû bo ma.

Di kurmanciya rojhilatî de jî carinan “bo” bi heman awayî têt xebitandin:

- Ew hat/çû bo malê.

Di kurmanciya rojavayî de jî bikaranîna “bi” di vî haletî de mimkin e:

- Ew bi malê çû/hat.

Herwiha bikaranîna daçeka paşlêkerî jî di gelek devokên kurmancî de di vê zerûfê de mimkin e:

- Ew hat-e malê.
- Ew çû-ye malê.

Lê piraniya kurmancîaxivan di vê rewşê de ti daçekan bi kar naînin û vî qalibî diemilînin:

- Ew çû/hat malê.

Hevokên di kurmancî de berbelav in û ti şaşî tê de nînin. Mirov dikare bibêje ku daçek di wan de “veşartî” ye. Heman diyarde bo nimûne di inglîzî de jî heye. Bo nimûne:

- He went/came home. (Ew çû/hat malê.)

Adeten daçeka ku di inglîzî de liva ber bi cihekî ve diyar dike “to” ye, wek:

- He went/came to London. (Ew çû/hat Londonê.)

Dîsa li vê hevokê binêrin:

- He gave her a gift. (Wî diyariyek da wê.)

Dîsa ti daçek nehatine bikaranîn. Heman tişt dikare bi alîkariya daçekê jî were gotin:

- He gave a gift *to* her. (Wî diyariyek da *bi/bo* wê. Wî diyariyek *ji* wê *re* da.)

Eger em herdu hevokên inglîzî bidin ber hev, em ê bibînin ku gotinên “her” (wê) û “a gift” (diyariyek) di hevokan de cihên xwe bi hev veguhastin e: di hevoka yekem de “her” berî “a gift” e lê di hevoka duyem de rewş berevajî bûye.

Heman tişt di kurdî de jî tê dîtin:

- Ew ji malê çû.
- Ew çû malê.

Wek ku tê dîtin, cihê peyvên “malê” û “çû” bi hev diguherin.

Adeten di kurdî de lêker (di herdu nimûneyên me yê vê dawiyê de “çû”) li dawiya hevokê ye. Lê di “ew çû malê” de ne wisa ye. Sebeb ew e ku li şûna bikaranîna daçekan, nemana daçekê bi guherandina peyvêziya hevokê anku rêz û siraya peyvên di hevokê de hatiye qerebû- û tezmînkirin.

Bi gotineke din, gava ku di kurmancî de liva ber bi cihekî yan tiştêkî ve hebe lê daçek di hevokê de neyê bikaranîn, hingê ne lêker lê hokera neyekser (cihê yan tiştê ku armanca livê ye) dikeve dawiya

hevokê. Loma bi me hevoka “ew çû malê” rêzîmanî û rast e lê “ew malê çû” bi heman maneyê di kurmanciya giştî de ne mimkin e.

19. KURTBÛNA DAÇEKAN

Di axiftinê de daçekên kurmancî gelek caran kurt dibin. Kurtbûn li gor devokan diguhere.

Di kurmanciya navendî û rojavayî de gelek caran ji paşdaçekên bingehîn tenê consonant dimîne û E/A dikeve:

- nimûne ji kurtbûna paşdaçekan: ji me’r, jê’r (ji me re, jê re)

Di kurmanciya rojhilatî de di rastiyê de dengê “i” hema-hema qet li pey daçekên bingehîn “di, ji, li” nayê bilêvkirin. Ew yan wek “j / ş, l, b/p/v/f, d/t” bi peyva piştî xwe ve tîr girêdan yan jî bi awayê “-j / -ş, -l, -b/-p/-v/-f, -d/-t” (li pey vokalan) yan jî “-ij / -iş, -il, -ib/-ip/-iv/-if, -id/-it” (li dûv konsonantan) tîr gotin:

- ş’malê (ji male), p’te (bi te), ez-iş malê hatim (ez ji malê hatim)

Di soranî de jî E-ya daçekên bingehîn dikare ji pey hokeran were kurtkirin:

- le + êre (li + vir) → lêre (li vir)
- le ewê (li + wir) → lewê (li wir)

Lê ev kurtkirin li gel navdêran ne mimkin e:

- le + Êran (li + Îran) → le Êran (li Îranê), ne “*l’Êran”
- le + Ełmanya (li + Almanya) → le Ełmanya (li Almanyayê), ne “*l’Ełmanya”

Di soranî de herwiha dengê D dikare ji paşdaçeka “da” (de, da) were xistin:

- le + kitêb + da (di + kitêb + de) → “le kitêbda” yan “le kitêba”

Sebebên serekî yê kurtkirina daçekên bingehîn bêgiraniya wan (tinebûna giraniya / kirpandina dengî di wan de) û herwiha bernasiya wan e anku ew tîr nasîn û hêsanî tîr fehmkirin tevî ku ew bi zelalî neyên artîkulekirin jî.

20. KETINA DAÇEKAN

Daçek ne tenê dikarin bên kurtkirin an sivikkirin lê ew herwiha gelek caran dikevin jî yan tên avêtin jî. Mirov dikare çendîn awayên ketina yan avêtina daçekan destnîşan bike:

- bikarneanîna pêşdaçekan di gelek devokan de (xaseten kurmanciya rojavayî û bakurî:
 - o mi ra (“bi min re” yan “ji min re”)
 - o ”mal de” (“di malê de, di mal de, li malê”)
 - o ez [ji] malê hatim
 - o ez [li] malê bûm
- livîna ber bi cihekî ve dikare bêyî daçeka paşlêkerî “-e” jî were bikaranîn:
 - o ew hat[e] malê.
- xistina ji biwêjan:
 - o biserke(f)tin → serke(f)tin
 - o birêvebirin → rêvebirin
 - o xaseten gava ku lêker dibin navdêr(ên biker): bi rê ve birin → [bi]rêveber, bi serke(f)tin → Serkeft
- xistina paşdaçekan di helbestan de
 - o Bo nimûne, di helbesta “Şeva Hicran” ya li destpêka vekolîna me de, paşdaçek li gelek cihên wisa nehatine bikaranîn ku di zimanê normal de divê hebûna. Bo zelalkirina meselê, em dikarin çend rêzikan ji helbestê li vê derê dubare bikin û bi paşdaçekan [...] “temam” bikin:

Di tarîka şeva hicran [de] çiraxek sîfet im ya Reb

...

Şikestî rengê dal im ez, di halê hirqet [de] im ya Reb

Di kûra 'eşqê [re] borî me, yeqîn ez pîrê torî me

Di "lailma" derûrî [de] me, di qeyda hicret [de] im ya Reb

...

Cegerxwîn im siyahçerd im di kunca xelwet [de] im ya Reb

21. DAÇEK JI LÊKERAN

Çend lêker jî bi erkê paşdaçekan dikarin bête bikaranîn:

- ji par were (“ji par ve”, “ji par heta niha”)
- ji îro bigire heta sibê (ji îro ve heta sibê)

22. DAÇEK Û KOMIKÊN DEMÎ

Heta niha me di piraniya nimûneyên xwe de daçek di komikên cihê û amûrê de bi kar anîne:

- di kitêbê de
- li Kurdistanê
- ji malê
- bi kêrê

Lê daçek bi berfirehî herwiha bi bêje û biwêjên demî re jî tên bikaranîn. Bo nimûne:

- heta sibê
- ji niha ve
- roj bi roj
- ji sala 1980 ve (ji hingê heta niha – û belkî ji niha pê ve jî)
- ji sala 1950 heta 1970
- di du salan de

Lê hokerên demî adeten bê daçeka “di ... de” yan “li ...” tên bikaranîn:

- îro (ne “*di îro de” û ne “*li îro”)
- par (ne “*di par de” yan “*li par”)
- pêr (ne “*di pêr de” yan “*li par”)

Lê diyarkirina dema “livok” (ji, heta, ji ... ve) de, daçek li gel hokerên demî jî tên bikaranîn:

- ji îro ve
- ji pêr heta niha
- ji kengî ve?

Bi navên rojên hefteyê û navên mehan re û li gel navên demsalan û hejmarên salan jî adeten daçeka “di ... de” nayê bikaranîn [beşên di kevankên kujîdar de ne hewce ne]:

- ez ê [roja] duşemê biçim (adeten ne "di [roja] duşemê de" yan "li [roja] duşemê")
- [meha] hezîranê havîn dest pê dike (adeten ne "di [meha] hezîranê de" yan "li [meha] hezîranê")
- biharê kulîlk vedidin (adeten ne "li biharê" û bi taybetî jî ne "*di biharê de")
- ez [sala] 1980 ji hatime dinyayê (adeten ne "di [sala] 1980 de" yan "li [sala] 1980")

Bikaranîna "di ... de" yan "li ..." di rewşên wiha de bi hokerên demî re mimkin û gengaz e lê ne zerûrî û hewce ye. Bo rêgirtina li ber giranbûna avaniya hevokê û nivîsê bi giştî, çêtir e ku "di ... de" û "li ..." di vê rewşê de neyên bikaranîn.

23. PAŞDAÇEKÊN –E Û –Î

Yek ji mijarên rêzimana kurdî ku pir kêr li ser hatiye nivîsîn yan hema-hema qet nehatine vekolîn, paşdaçekên –e û –î ne. Kerem bikin em pêşî di çend nimûneyan de li wan binêrin û paşî her yekê ji wan şirove bikin:

- ew hate malê, wan gote min, ez ê biçime bajarî
- nîşanî min da, nêzîkî min bû, berî te hatin, ne dijî hev in.

Paşdaçekên –e û –î temamkerên hev in: –e li pey lêkeran tê bikaranîn, –î li peyv birrên din yê peyvan: navdêr, rengdêr, cînavan, hoker, daçek.

23.1. PAŞDAÇEKA -E

Pasdaçeka –E li gel hin peyvên liv û hereketê tê bikaranîn û maneya "ber bi filan tiştî/kesî ve" yan "bo, ji bo, jê re" dide:

- hate malê (ber bi malê ve hat, heta malê hat)
- gote min
- hinek avê bidine wê (ji wê re, bo wê)

Tarîxiyên paşdaçeka –e hevrehê pêşdaçeka "bi" (tarîxiyên û di lehceyên din de "be, we, ve, -ev/-ef, -ew") û paşdaçeka "ve" ye:

Bo nimûne:

- kurmancî: bidine min, bidin **bi** min⁷⁸
- soranî: bîden **be** min

Bikaranîna paşdaçeka –e di kurmancî de ne zerûrî ye anku ew dikare bikeve:

- hate malê = hat malê
- bidine min = bidin min

Gelek caran paşdaçeka –e û li gel herfa –e ya di paşgirên demên borî yên dûdar de têkil dibe yan dikeve ser hev:

- dema borî ya sade: hatin, da → hatin(e) malê, da(ye) min
- dema borî ya dûdar: hatine, daye → hatine malê, daye min

23.2. PAŞDAÇEKA -Î

Paşdaçeka –î dikare li pey navdêran, rengdêran, hokeran û daçekan were bikaranîn. Bo nimûne:

- li pey navdêran: bangî wan kir, êrişî me nekin, nîşanî wê da
- li pey rengdêran: hat nêzîkî min, hûn dûrî wan in
- li pey cînavan: hindî wan, (bi) qasî van
- li pey hokeran: zêdeyî du saetan
- li pey daçeka: li dijî wan, tevî me (bi me re, li gel me)

Eger em nimûneyên li jor em bi hin awayên din bibêjin, em dikarin bibînin ku paşdaçeka –î cihê çendîn pêşdaçekên ji hev cuda digire:

- bangî min kir = bang li min kir
- hat nêzîkî min = li min nêzîk bû, ber bi min ve nêzîk bû
- dûrî wan in = ji wan dûr in
- zêdeyî du saetan = ji du saetan zêdetir
- dijî wan = (soranî) dij be ewan

Hin caran li cihê –î, varyanta –ê tê bikaranîn:

⁷⁸ Bi devokî herwiha bo nimûne: bidin-ev min, bidin-ef min, bidin-iv/bidin-if min.

- bangê me kir, nêzîkê wan, zêdeyê bîst kesan

Anku –î carinan cihê daçeka “li”, hin caran cihê “ji”, geh-geh cihê “bi” (bi soranî “be”) digire û heta dikare cihê hin daçekên pêkhatî yan aloz yê wêk “ber bi ... ve” jî bigire.

Berevajî paşdaçeka “-e”, paşdaçeka “-î” di kurdî de axlebe zerûrî ye. Mirov nikare wê ji peyvê biavêje û hevokê wê berê bidomîne. Lê mirov dikare paşdaçeka “-î” bi hin paşdaçekên wêk “li, ji, bi...” li gor devokê veguhêze. Alternatîva bikêrhatî li gor peyvên din diguhere. Bo nimûne:

- bangî wî kir → bang **li** wî kir
- dûrî wî ye → **ji** wî dûr e

Hin caran mirov hevokên wêk “bang min kir” bibîne jî, bi piranî ew wêk “bangî min kir” yan jî “bang li min kir” in.

Carinan paşdaçeka –î di heman demê de li gel pêşdaçeka hevwate tê bikaranîn:

- li dijî wan = dijî wan
- li beramberî mala me = beramberî mala me

Mirov dikare bibêje ku bikaranîna awayê “li dijî wan” totolojî (*tautology*) anku dubarekirina ne hewce ye. Loma em dikarin awayê “dijî wan” pêşniyaz û tercîh bikin.

Paşdaçeka –î bi hin peyvên ve zeliqiyê û peyvên ferhengîbûyî anku leksîkalîze jê çêkirine:

- berî (ber+î – bidin ber soranî “ber le ...” yan kurdiya başûrî “ber je, wer je”)
- pêşî (pêş+î)
- paşî (paş+î)

Ji aliyê etîmolojî ve çavkaniya paşdaçeka –î ne bi temamî zelal e. Ihtimalen ew ji pêşdaçeka “li” ye. Bo ketina vokala pêşîn bidin ber paşdaçeka –e ji “be” (bi). Ji xwe paşdaçeka –î bi piranî li cihê pêşdaçeka “li” tê bikaranîn jî. Lê ji ber ku paşdaçeka –î gelek caran maneya “ji” û hin caran ya “bi” jî dide, mimkin e ku ev kî xwedî çend rehên etîmolojîk be anku hem “li” (tarîxiyên “le, ne”) bûbe “î” û hem jî bo nimûne “ji” (tarîxiyên “je, ej”).

Dê bidome.

XALBENDÎ

Mehmet Özer

Pêşgotin

Me di vê nivîsê de mijara bikaranîna xalbendiyê ya di **zaravayê kurmancî** de esas girtiye.

Berî ravekirina taybetmendiyên her xalbendikekê, me di sê zaravayên kurdî (kurmancî, kirmancî*⁷⁹ û soranî), sê zimanên cînar (tirkî, farisî û erebî) û zimanekî sereke yê ku di Cîhanê de herî zêde tê bikaranîn, îngilizî de navê wan nivîsiye.

⁷⁹ Me di vê nivîsê de peyva “kirmancî” di wateya zaravayêkî kurdî bi kar aniye ku li hinek deveran de wekî “dimilî”, “kirdî” û “zazayî” jî tê binavkirin. Bi gotineke din, bi peyva “kirmancî” mexseda me diyarkirina wateya hevbeş ya peyvên “dimilî”, “kirdî” û “zazayî” ye. Ev navê “kirmancî”, me wek navê hevbeş yê peyvên “dimilî”, “kirdî” û “zazayî” ji endamekî “Grûba Xebate ya Vateyî” rêzdar Deniz Gündüz girtiye.

Di zaravayê kirmancî de kurtenivîsên li jêr;

zh: pirjimar,

m: maki, zayenda mê,

n: nêr zayenda nêr,

nişan dide.

Wek tê zanîn bikaranîna nîşaneyên xalbendiyê; bi piranî û bi awayekî berbelav, di zimanên bi tîpên latinî têne nivîsandin de xuya dibe. Ji ber vê sedemê, hinek nîşane, sembol û karakter di zarava û zimanên bi tîpên aramî têne nivîsandin de peyda nebûn. Ew ên peydanebûyî jixwe di wan zimanan de bi awayekî berbelav nayên bikaranîn.

Bi nirxandin, rexne, pêşniyar û şîroveya xwe di amadekirina vê nivîsê de keda heval û hogirên li dewerên cuda de dijîn jî heye. Bi taybetî peydakirina berdêla peyvên di zarava û zimanên cuda de...

Ew kes û saziyên ku berî me di heman mijarê de kedeke bêhempa dane û her yek wekî kulîlkeke baxçê zimanê kurdî; pirtûk, kovar û meqaleyên em gihîştinê û me jê sûd girtine jî di rupelên dawî de amadene.

Wek her karî di vê nivîsê de jî lewazî, kêmasî û çewtîyên ku em tenegehîştine jî hene niha.

Em hêvîdarin ku bi nirxandin, rexne, pêşniyar û şîroveya we xwendevanên hêja, em ê nexşandina zimanê xwe bigihînine qonaxeke geştir.

XALBENDIK Û XALBENDÎ DI NIVÎSÊ DE

Wek tê zanîn nivîs, bi şikl û rêbazan nîşandana gotinê ye. Ji bo xwendin û jêfemkirin hêsantir bibe, ragihandina nivîskî sererast bibe, digel tîpên alfabeyê hewcedarî bi hinek nîşaneyan jî heye; ji her yek van re **xalbendik** tê gotin. Di nivîsê de bikaranîna xalbendikan re jî **xalbendî** tê gotin.

Xalbendî; rastnivîsandin, rastxwendin û têgihîştina wateya hevokan hêsantir dike. Digel rêbazên rêziman û rastnivîsê, bi saya xalbendiyê, nivîskar; raman û nêrînên xwe pêşkêşî xwendevanan dike.

Di dema xwendinê de jî bi saya nîşaneyên xalbendiyê, ji bo xwendevan; rastxwendin û têgihîştina wateya nivîsê hêsantir dibe. Her wiha cihên bêhnberdan, rawestin û peyvên kirpandinê jî diyar dibin.

Dîroka nivîsê, bi hezaran salên bihurî digihêje nivîsên xêzekî (hieroglyph) û mixî. Ragihandina nivîskî, dema ku bi tîpan dest pê dike, di pey de pêwîstiya xalbendikan jî derdikeve holê. Tîp û xalbendik tev,

şeklên peyv û hevokên nivîsandinê ne. Xuya ye ku afirandina tîp û xalbendikan, di heman demê de nebe jî, li pey hev e.

Di navbera wan de her çi cudahî hebin jî, temamê zîmanan ji bo ragihandin û jihev fehmkirinê ne. Di nivîsa bi alfabeya latînî de bikaranîna xalbendikan, ji bo hemî zîmanan kêr-zêde wekî hev e. Bi gotineke din nîşaneyên xalbendikî û bikaranîna wan, rewşeke gerdûnî ye.

Di nivîsê de bikaranîna xalbendikan;

bi kurmancî “xalbendî”,

bi kirmancî “nîşanê nuqtayan (zh)”,

bi soranî “xalbendî” (بەندیکال),

bi tirkî “noktalama”,

bi îngilizî “punctuation”,

bi farisî “nişan guzari” (گذاری نشان),

bi erebî “terqim” (ترقیم)

tê binavkirin.

ÇEND XALBENDIKÊN NIVÎSÊ

• xal

, bêhnok

‘ dabir

; xalebêhnok

: xalecot

... sêxal

..... rêzexal

! baneşan

? pirsnîşan

" " dunik

« » koşedunik?

‘ ’ yeknik

" dubarek

^ kumik

/ dabeş/xwarxêzek

\ dabeşa çep

() kevanek

{ } kemberkevanek

[] koşekevanek

- bendik

— xêzek (xêzeka axaftinê)

binxet binxet

· _ xalxêzek

~ kevanxêzek/tîlde

∞ bêdawînek

& û (gîhaneka û)

%	sedek
‰	hezarek
§	çengel
.	çengelok (cedilla)
*	stêrk
#	çarxêzek
@	et
½	nîv
¼	çaryek, (ji çaran yek)
¾	çarsê, (ji çara sê)
=	yeksan
≠	neyeksan

+ zêdek

- kêmek

± kêmezêde

÷ dabeş

x *caran*

√ reha duyem

∅ çap

> *mezintir e ji ...*

< *biçûktir e ji ...*

≤ *ne yeksan be jê mezintir e*

≥ *ne yeksan be jê biçûktir e*

€	<i>ewro, yûro</i>
\$	<i>dolarê amerîkî</i>
¥	<i>yen</i>
£	<i>paûnd</i>
¢	<i>sent (cent)</i>
©	<i>mafê jibergirtinê</i>
®	<i>mafê tomarkirinê</i>
♀	<i>mê</i>
♂	<i>nêr</i>
°C	<i>radek (paye, derece)</i>
¶	<i>bendek, (pilcrow)</i>
0,1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9	<i>jimarnav</i>

1, 3, 46, 576, 3452691 jimare

M^2 jorenivîs,

H_2O jêrenivîs,

Bikaranîna Xalbendikan Di Nivîsê De

Di nivîsê de bikaranîna xalbendikan damezirandina hevokê hêsantir dike.

Di nivîsandin û xwendinê de, ji bo rê li tevlihevîyê venebe, xwendin û jêfemkirin hêsantir bibe û lihevistina hevokan sererast bibe; di xwendinê de cihên rawestin, bêhndan û kirpandinê (accentuate) diyar bibin, pêwîstî bi xalbendiyê heye.

Di hevokê de, cih û cureyê nîşaneyên xalbendikî, li ser wateya nivîsê xwedan bandoreke sereke ne. Bi guherîna cih û cureyê nîşaneyên xalbendikî di heman hevokê de wate jî diguhere.

Mînak a: **Mamoste Zana spartek da**

Ev, hevokeke bêxalbendik e.

Dibe ku xwendevan bi çend awayên cuda têbigihêje wateya wê. Bi saya bikaranîna nîşaneyên xalbendikî û bi guherîna cihê wan; ji heman hevokê, wateyên jihevçuda peyda kirin pêkane ye.

Mînak b: **Mamoste, Zana spartek da.**

Ev, bû hevokeke ragihandinê.

Bi saya bikaranîna nîşaneyê bêhnok û xalê, wateya hevokê diyar bû.

Di vê hevokê de, yê ku agahiyê didinê **Mamoste** ye, yê ku **spartek da Zana** ye.

Kirde, Zana ye.

Mînak c: **Mamoste Zana, spartek da.**

Ev jî hevokeke ragihandinê ye.

Bi saya guherîna cihê nîşaneyê bêhnokê wateya hevokê jî guheriye.

Di vê hevokê de yê ku **spartek da, Mamoste Zana** ye. *Kirde, Mamoste Zana ye.*

Mînak d: **Mamoste, Zana spartek da?**

Ev, bû hevokeke pirsyarî.

Bi saya bikaranîna nîşaneyê pirsnîşanê, wateya hevokê jî guheriye.

Di vê hevokê de; kesek ji **Mamoste** dipirse, **Zana spartek da?** *Kirde, Zana ye.*

Mînak e: **Mamoste Zana, spartek da?**

Ev, jî hevokeke pirsyarî ye.

Bi saya guherîna cihê nîşaneyê bêhnokê wateya hevokê jî guheriye.

Di vê hevokê de; kesek ji kesekî dipirse, **Mamoste Zana, spartek da?** *Kirde, Mamoste Zana ye.*

Mînak ê: **Mamoste, Zana spartek da!**

Ev, bû hevokeke baneşanî.

Bi saya nîşaneyê baneşanê, wateya hevokê jî guheriye.

Di vê hevokê de kesek, heyrîna xwe li Zana radigihîne **Mamoste**. Wekî ku ne dema spartek dayîne ye lê **Zana spartek da!** Yê ku lê diheyirin Zana ye. *Kirde, Zana ye.*

Mînak f: **“Mamoste Zana, spartek da!”**

Ev jî bû hevokeke baneşanî.

Bi saya guherîna cihê nîşaneyê bêhnokê wateya hevokê jî guheriye.

Di vê hevokê de kesek lê diheyire ku **Mamoste Zana, spartek da!** Yê ku kesek lê diheyire, Mamoste Zana ye. *Kirde, Mamoste Zana ye.*

Di Nivîsê De Cih û Girîngiya Valahiyê:

Me peyva valahiyê bi wateya “boşluk” a tirkî û “blank/space character” a îngilîzî de nivîsiye. Di kurmançî de jê re **navber** jî tê gotin. Em pirî caran dibêjin ku “Navberê dayne nav herdu peyvan”. Bi gotineka din, **valahî** jî karaktereke nivîsê ye.

Di nivîsê de hecmê yek valahiyê bi qasî hecmê yek tîpê ye.

Di nivîsê de rista valahiyê, ji ya nîşaneyên xalbandikan kêmtir nîn e. Ji bo ku tîp, jimarnav, jimare, peyv û hevokên jihev cûda; tevlihev nebin, destpêk û dawîya her yek ji wan diyar bibe, di navbera wan de valahiyek tê danîn.

Di navbera hêmanên hevokan de divê bi qasî hecmê tîpekê valahî hebe ku peyv jihev bîn vebijartin û xwendina sererast pêk bê.

Nivîsandin û xwendineke bêyî nîşaneyê valahiyê nabe.

Wek tê zanîn, xwendevan peyvan ne yeko yeko bi tîpan lê bi hev re wek şekilekî dibine. Ji bo ku ev şekilan bi hêsanî jihev bêne vebijartin, hewcedarî bi danîna valahiyê heye.

VALAHÎ

Ev karaktera;

bi kurmancî “karakter a valahî”,

bi kirmancî “karakter a vengîye/talîye (m)”

bi soranî “boşayî” (بۆشایی)

bi tirkî “boşluk karakteri”,

bi îngilizî “blank /space character”,

bi farisî “nîşanê fasilê” (نشان فاصله),

bi erebî “al-mesafe/elfera” (الفراغ/المسافة)

tê binavkirin.

Di nivîsê de bikaranîna karakter a valahiyê li gorî hinek rêbazan dibe:

1- Di navbera peyv û hevokên jihev cuda de tenê yek karakter a valahiyê tê danîn, ji yekê zêdetir an jî kêmtir nabe.

Mînak:

Ya qadirê erd û asîman!

Ez evdekî Te î ji axê, Ahmedê Xanî,

ji cenabê Te î zulcelal lava dikim ku bi destûr û fermana Te, ji îro pê ve her sêsed û sê salan carekê Bekoyê Ewan bi rûyê vê dunyayê bikevit.

Qest û meqседа ji evê lavayê ne ew e ku bêmarîfetiyekek bibit, na û bilekis, belbî jî mebest ew bit ku ev hîkmet mislî lutfeke Yezdanê erş-î ala bibit îbret-î mîlet.

Hurmetkarê cenabê Te î Mezin,

Ahmedê Xanî,

*21ê meha muharremê 1695. **

(Tofan, Hesene Metê, r. 41)

**Di mînakên jêgirtî de xalbendî û rastnivîs, ya nivîskaran bixwe ye, me lê guhertin nekiriye.*

2- Ji peyvê şunde ku xalbendikek hebe valahî nakeve pêşiya xalbendikê lê divê ji xalbendikê şun de teqez yek valahî bê danîn.

Mînak:

"Tîştên herî şîrîn, welat û al in lê welat û al; bê zîman, ker û lal in!"

- Serçavan... Fincano!

Min nizanibû xwediyê min dizane ku ev navê wî ye. Fincan ji destê wî girt, qehwe kir qurtek û got :

- Nimreya lingê te çiqas e?

- Ez nizanim.

(Mêrê Avis, Helîm Yûsiv)

3- Di dawîya hevokê de di navbera peyva dawî û xalbendikê de valahî nayê danîn.

Mînak:

Raweste! Ew çi ye?

Zîmanê me, rûmeta me ye.

“Dujminê bavan; nabe dostê lawan!”

4- Eger di paş xalbendikê de peyv an jî hevokek were, ji xalbendikê şûn de valahiyek tê danîn.

Mînak:

Raweste! Ne be, ez ê vegerim!..

Ev çi ye, ma tu yê me rehet bernedî?

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 û 0; jimarnav in.

Muzîk , sewta xwezayê ye; helbest, gotina dil û hestan e.

5- Li pêş û paş; peyv, hevok û jimareyên di nava kevan û dunikan de valahî nayê danîn.

Mînak:

Musade (destûr)

(134)

“feraset”

“Cejna Tawisê Melek”

“Mîletekî dîl ku zîmanê xwe wînda nekiriye, wekî girtiyekî mifteya zîdana wî, bixwe re hîlanî ye.”

(1930 K. Alî Bedirxan)

. XAL

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê xalê”,

bi kirmancî “nuqta”

bi soranî “xal” (خال),

bi tirkî “nokta işareti”,

bi îngilizî “**full stop**”,

bi farisî “nuqte” (نقطة),

bi erebî “nuqte el nihayet” (النهاية نقطة)

tê binavkirin.

Di dawiya hevokê de nîşaneyê xalê, rawesteke bi qasî nefesekê jî îşaret dike. Divê xwendevan, di pey nîşaneyê xalê de bi qasî nefesekê raweste û şun de xwendinê bidomîne.

Peyva di pey xalê de tê, bi tîpa girdek dest pê dike.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê xalê tê bikaranîn û nayê bikaranîn hene.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê xalê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di dawiya her hevokên ragihandinê de nîşaneyê xalê tê danîn.

Mînak:

Îro baran dibare.

Xezal diçe dibistanê.

Ez kurd im, bi kurdbûna xwe serbilind im.

2- Di paş jimareyên rêzîn de nîşaneyê xalê tê bikaranîn.

Mînak:

3. (*sêyemîn*)

17. (*hevdemîn*)

104. (*sed û çaremin*)

Di kurmancî de, ku jimareya rêzîn di hevokê de yek tenê be, ne bi jimare û xal; bi jimare û qertafa -emîn/ -yêmîn, wek peyvekê nivîsandin tê tercîh kirin.

Mînak:

Di pêşbirkê de Sîdar, di asta 2. û Pelda di asta 3. de bu.

(Bi piranî ev terz nayê tercîh kirin.)

Di pêşbirkê de Sîdar, di asta 2'yemîn û Pelda di asta 3'yemîn de bu.

(Bi piranî ev terz tê tercîh kirin.)

Hinek nivîskar jî, li paş jimareyên rêzîn de, şuna qertafa -emîn/ -yêmîn; qertafa -em/-yem datînin.

Mînak:

sêyem (3.)

hevdem (17.)

sed û çarem (104.)

Eger ji yekê zêdetir, jimareyên rêzîn; di heman hevokê de, li pey hev rêz kirî bin, di navbera wan de nîşaneyê bêhnokê tê danîn û tene li paş a dawî qertafa -emîn/-yemîn tê danîn.

Mînak:

Pîrsên 7, 8 û 9'emîn ên ku bersivandî ne.

Pîrsên 10, 11, 12 û 13'yemîn nebersivandî ne.

3- Di kurtkirina bi tîpên hûrdek de li paş tîpa dawî nîşaneyê xalê tê danîn.

Tîpa despêkê ya kurtkirinê tîkelî navdêran bi tîpa girdek, yê mayîn bi tîpa hûrdek dibe.

Mînak:

Dr. (doxtor)

Prof. (profesör)

hwd. (her wekî din)

bnr. (bînerin)

r. 20 (rûpel 20)

4- Di hinek nivîsan de ji bo nîşandan û jihev veqetandina saet û xulekan jî nîşaneyê xalê tê bikartînin.

Mînak:

*Destpêka civînê di saet **08.30** de ye.*

*Zelal, wê di saet **08.10** de were dibistanê.*

Bi piranî ev terz nayê tercih kirin.

Ji bo nîşandan û jihev veqetandina saet û xulekan, ya guncan, nîşaneyê xalecotê ye.

Mînak:

*Destpêka civînê saet **08:30** ye.*

*Zelal, wê di saet **08:10'an** de were dibistanê.*

5- Di tarîh avîtinan de, ji bo veqetandina roj, meh û salan, hinek nivîskar nîşaneyê xalê bikartînin.

Mînak:

Jidayikbûna min, di roja 01.01.1984'an de ye.

Panela, bibîranîna Apê Mûsa, di roja 10.09.2012'yan de ye.

Hinek nivîskar jî ji bo heman mexsedê nîşaneyên dine bikartînin.

Me mijara tarîh avîtinê di beşeke din de bi berfirehî û bi mînakan cur be cur rave kiriye.

(Bnr. beşa, Di nivîsê Tarîh Avîtin, r.).

6- Di matematîkê de nîşaneya xalê, wek nîşaneya carandinê tê bikaranîn.

Mînak:

$$2.2= 4$$

$$3.8= 24$$

7- Ku jimareyek ji penc û zêdetir jimarnavan pêk hatibe, ji bo ku xwêndina wan hêsantir bibe, ji rastê berve çepê, sêyek sêyek tên pêlandin û di navbera wan de nîşaneya xalê tê danîn.

Mînak:

$$34.287$$

453.000.654

4.000.000.000

Hinek nivîskar jî di heman rewşê de û bi heman mexsedê, ji rastê berve çepê, jimareyê sêyek sêyek dipêllînin û di navbera wan de nîşaneyê xalê danaynin û vala dihêlin.

Mînak:

34 287

453 000 654

4 000 000 000

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê xalê nayê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di dawiya sernavê; rojname, kovar, pirtûk, helbest û nivîsan de nîşaneyê xalê nayê bikaranîn. Di vê rewşê de hinek nivîskar temamê peyvê bi tîpên girdek dinivîsin. Hinek jî her tîpa di serê peyvê de bi tîpên girdek dinivîsin.

Mînak:

SIYA DEMA BORÎ

(FÊRGÎN MELÎK AYKOÇ)

KESANDINA LÊKERÊN KURMANCÎ

(AYNUR BOZKURT)

Azadiya Welat

(rojname)

Min Qeyd Rizandin Di Hesreta Te De

(Ehmed Arif)

Tewlo (Kovar a pêkenokî û qerfî)

2- Di dawiya rêzikên tabela û levheyên de nîşaneyên xalê nayê bikaranîn.

Mînak:

Kolana Binevşê

Akademîya Ehmedê Xanî

Dibistana Seretayî Ya Bazîdê

3- Di kurtkirina bi tîpên girdek de, nîşaneyê xalê nayê bikaranîn.

Heta salên dawî, di kurtkirina bi tîpên girdek de di paş tîpan de nîşaneyê xalê (.) bi kardianîn lê ev rêbaz bi piranî terikandî ye.

Mînak:

YE (Yekîtiya Ewrûpayê)

WKD (Wezareta Karên Derveyîn)

DYA (Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê)

NY (Neteweyên Yekbûyî)

4- Hinek nivîskar di helbest û gotinên stranan de carinan xal û xalbendikên din bikarnaynin.

Mînak:

Şivanê Kurd

Çiya har in

Bineyar in

Bêxedar in

Bêmecal in

Ji bo te birîndar in

Bêhawer in

Sedem te ye em dinalin.

(...)

(*Ereb Şemo*)

(Feqî Huseyîn Sağniç, Dîroka Wêjeya Kurdî, r. 525)

, BÊHNOK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê bêhnokê”,

bi kirmancî “vîrgul (n)”,

bi soranî “koma/bend” (ندبه / کوما)

bi tirkî “virgöl işareti”,

bi îngilizî “**comma**”,

bi farisî “virgule” (ویرگول),

bi erebî “al-farîze/al-fasileb” (الفارزة/لفاصلة)

tê binavkirin.

Bêhnok, di xwendinê de nîşaneyê rawestêke bi qasî niv nefesê ye jî. Ji bêhnokê şun de divê valahîyêk bê danîn.

Mînak:

– *Bila serê we, serê me, serê kurdan sax be. Rehma xwedê lê be, Ali Şamîl Paşa, lawê mîrê me yê mezin î gorbehîşt çûye rehmetê, lê ruhê wî yê şad bijî.**

(Ji Bîra Qederê, Mehmed Uzun, r 83)

*Di mînakên jêgirtî de xalbendî û rastnivîs, ya nivîskaran bixwe ye, me lê guhertin nekiriye.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê bêhnokê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Nîşaneyê bêhnokê, di nivîsê de carinan di şûna gihaneka **û'** yê de tê bikaranîn.

Mînak:

Derzîlok û bûkik û lavlavk û pîvong û sosin; navê hinek kulîlkan e.

Derzîlok, bûkik, lavlavk, pîvong û sosin; navê hinek kulîlkan e.

2- Di rêzkirina peyvên hempeyvir de nîşaneyê bêhnokê datînin navbera peyvan.

Mînak:

Qaz, elok, wardek, keleşêr û mirîşk, bi per û bask in lê ne firinde ne, nafirin.

*Hinek navên balindeyan ev in: baz,
bersork, beytik, bilbil, bûm û hwd.*

3- Di dawiya peyvên denglêkirinê de nîşaneyên bêhnokê tê bikaranîn.

Mînak:

Hevalê hêja,

Birêz Ehmed,

Gelî welatiyan,

4- Di bersivandina pirsan de, di dawiya peyvên wek belê, na, erê de nîşaneyên bêhnokê tê bikaranîn.

Mînak:

Belê, ev rast e.

Na, tu car nabe.

Erê, hûn hatin.

5- Di hevokê de, peyva ku ji bo baldarî tê kirpandin di pey de nîşaneyên bêhnokê tê danîn.

Mînak:

Rûkenê, serkeftin bi dest xist, ji bo **Rûkenê**, çepikên xurt!

*Ne ku em bi sere xwe hatin; **mamoste**, em serbest berdan.*

*Bajarê **Agirî**, bajarekî Serhedê ye.*

Ziman, navgîna ragihandinê ye. **Ziman**, dergûşa hemû afirandinên civakî ye. **Ziman**, nîşaneyê nasnameya hevpar e.

6- Di nivîsandina **jimareyên pareyi** de; ji bo veqetandina jimareyên komekên wan newekhev (kêmdêhî, kêmsedî û kêmhezari) de nîşaneyê bêhnokê tê bikaranîn.

Mînak:

5,4 (pênc û ji dehî çar)

4,25 (çar û ji sedî bîst û penc)

1 DA: 1.975 LT (Yek Dolarê Amerîkî: Yek û ji hezarî nehsed û heftê û pênc lîrayê tirkî ye)

7- Di hin hevokên têkel de li pêş kirdeyan de nîşaneyê bêhnokê tê bikaranîn.

Mînak:

Wê, çi digo ji dil digo, dudevî (riyakarî) nedizanî.

Ew, ne kesekî çalak e.

8- Di navnîşanên, çavkaniyî (biblografîkî) de nîşaneyên bêhnokê tê bikaranîn.

Mînak:

Tan, Samî; Rêzimana Kurmancî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2011

Yusif, Helîm; Mêrê Avis, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 1993

9- Nîşaneyên bêhnokê, nayê navbera peyvên dubarekar.

Mînak:

Darekî xaro maro ye.

Mirovekî tewşo mewşo bû.

Lûr lûr lûr şivano.

10- Di hevokan de li pêş û li paş peyvên gihaneke nîşaneyê bêhnokê nayê danîn.

Mînak:

Ez **û** tu.

*Ku jêhatî be **çi jin çi mêr!***

*Çawa hat **wisa jî çû.***

*Xwest **ku** li bajêr bimîne lê bele çû gund.*

***Yan** were hindur **yan** ber derî neseke!*

11- Di hevokan de li paş peyvên daçekî nîşaneyê bêhnokê nayê danîn.

Minak:

*Pirtûkên min **li** mal in. Birê min wê **li dûv** min bîne fêrgehê.*

*Ez **li ber** malê rûniştim. Arî jî hat **li kêleka** min rûnişt.*

Li pey mala wan dêrek heyê. Ew ligel me heta dêrê hat.

Ez **di ser** pirê **re** derbas bûm. Nûrî **di pêş de** dimeşîya.

Jinek **ji bo** serdana lawê xwe çû bajêr.

Ehmed **ji hêla** çepê **ve lê** xist.

Av **di bin** qeşayê **re** diherike.

Min tu dîtî **lê mixabin** em ji hev dûrbûn.

Carinan ew tê ba me **carinan jî** em diçine serdana wan.

Hem kor e hem jî kulek!

‘ DABIR

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê dabirê”,

bi kirmancî “apostrof (n)”

bi soranî “wîrgolî serewe” (سه روێرگولی هوه),

bi tirkî “kesme îşareti”,
bi îngilizî “apostrophe”,
bi farisî “apastrof” (آپاستروف),
bi erebî “elfasîletul ulya” (العليا الفاصلة)
tê binavkirin.

Di kurdî de ji nîşaneyê dabirê re “jorebêhnok” jî tê gotin.

Nîşaneyê dabirê; bi tîp, jimarnav an peyva beriya xwe ve, tê nivîsandin û jê şun de jî valahî nayê danîn. Bi gotineke din, di herdu aliyên îşareta dabirê de karakê valahiyê nayê danîn.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê dabirê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di navbera jimare û tîpên bihev re nivîsandî de nîşaneyê dabirê tê danîn.

Mînak:

Di pêşbirkê de, ez yê 2'yemîn im.

34'emîn salvegera jidayikbûna wî, di 25'ê meha gulanê de ye.

2- Hinek nivîskar vê nîşaneyê dabirê, ji bo nîşandana dengê “eyna (ع) erebî” bi kar tînin:

Mînak:

Rûm û 'Ereb û 'Ecem di ferman

Meşhûri bi navê Mîrê Bohtan

Aba'ê 'uzam û cedd û walid

Mensûb û muselselê di Xalid

(Mem û Zîn, Ehmedê Xanî

Amadekar H. Şimrexî, r. 55)

3- Di kilasîkên kurdî yên helbestkî de, ji bo hevgirtina hejmara kîteyên rêzikan di cihê hinek tîpên dengdêr de nîşaneyên dabirê tê bikaranîn.

Mînak:

Ya l'gerdana reng 'ac bibêm

Ya l'kofiya zer tac bibêm

Hindî metha b'dîbac bibêm

Nakim xilas vê qissetê..

Feqiyê Teyran, Jiyan, berhem û Helbestên Wî

M. Xalid Sadinî, r.372)

4- Ku kurtenivîs û qertaf bihev re bin, nîşaneyên dabirê dikeve navberê.

Mînak:

Rêvebirê BDP'ê daxuyanî da.

YE'yê xwedan bandor e.

Çend endamên NATO'yê hene?

; XALEBÊHNOK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê xalebêhnokê”,

bi kirmancî “nuqta-vîrgul (n)”,

bi soranî “wêrgûlî xaldar” (خالداری ویرگولی),

bi tirkî “noktali virgöl işareti”,

bi îngilizî “semicolon”,

bi farisî “nuqte vîrgule” (ویرگول نقطه),

bi erebî “al-fasile al-menqûte”

(المنقوطة الفاصلة)

tê binavkirin.

Di xwendinê de, rawesta di pey nîşaneyê xalebêhnokê, bi qasî nefeseke normal e.

Di hevokê de peyva ji nîşaneyê xalebêhnokê şunde tê bi tîpa hûrdek destpê dike.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê xalebêhnokê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Nîşaneyê xalebêhnokê, dikeve navbera hevokên bi hev ve girêdayî.

Mînak:

Nan pîr, pîvaz pîr; gelo ew çima mir!

Elegez birinc be, Erez jî rûn be; heke bergîdan tune be, dîsan dê pûç be!

Biharê pez, payîzê rez, zivistanê; ez û ez!

2- Di ferhengan de, ji bo veqetandina peyvên wateyek, nîşaneyê bêhnokê; ji bo veqetandina peyvên watecuda nîşaneyê xalbêhnokê tê bikaranîn.

Minak:

Teşe: awa, cure, dirûv; şêwe; terz

Bûjen: madde, materyal; malzeme, amûrîn, kerese

3- Jihev veqetandina komepeyvên di heman hevokê de bi nîşaneyê xalebêhnokê dibe.

Mînak:

Di pola yekem de Azad û Arî; di pola duyem de Nur, Zelal û Agir; di pola sêyem de Zerdeşt, Arî û Zal serkeftî ne.

Buhayê kartol, tivir û gizêra erzan; sêv, porteqal û mandalînaya zêde ye.

: XALECOT

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê xalecotê”,

bi kirmancî “di nuqtayî (zh)”

bi soranî “du xal” (طه خال),

bi tirkî: “iki nokta üst üste”,

bi îngilizî “colon”,

bi farisî “do nuqte” (دونقطه),

bi erebî “al nuqtetan” (النقطتان)

tê binavkirin.

Di xwendinê de nîşaneyê xalecotê, seknekê ya bi qasî nefeseke tam nîşan dide.

Ji nîşaneyê xalecotê şunde karakterekî valahiyê tê danîn.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê xalêcotê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di dawiya peyv û hevokê de ku peyvên diyarkirin, ravekîrîn û mînakan hebin; nîşaneyên xalecotê tê danîn.

Mînak:

Gelş: Zîlên ji rêwekan nû derketî re “gelş” tê gotin.

Bira: Ji kesê, dê û bav yek û zayend nêr re “bira” tê gotin.

Pênc: Jimareya di pey çara tê, ji çara yek zede re “pênc” tê gotin.

2- Di nav hevokê de ku nîşaneyên xalecotê hebe, peyva di pey de tê, bi tîpa hûrdek dest pê dike.

Mînak:

Navê çend pincaran rêzdikim: sêbiske, selmask, gezgezk, pûng, cetirî û hwd.

Tiştên ku zîman, dîkin zîman evin: alfabe, rêzîman, rastnivîs û ferheng.

3- Di nivîsê de ku nivîs û gotinên kesên din hebin di paş navên wan de nîşaneyên xalecotê tê danîn û peyva di pey de tê, bi tîpa girdek dest pê dike.

Mînak:

Ehmedê Xanî:

Ez mame di hîkmeta Xwedê da

Kurmanc di dewleta dinê da

Aya bi çi wechê mane mehrûm?

Bîlcumle ji bo çi bûne mehkûm?

Zahirî, gasî kir: "Hevalno, bisekinin, ez ê jî werim."

4- Li pey nîşaneyê xalecotê ku hevokeke serbixwe hebe, bi tîpa girdek destpê dike.

Mînak:

Hevenav: Navdêrên ku tiştên wekî hev tînin zimên ji wan re hevenav tê gotin.

5- Li pey nîşaneyê xalecotê ku rêzepeyv werin, peyv bi tîpa hûrdek dest pê dike.

Mînak:

axaftin: peyivîn, qisekirin, xeberdan, gotûbêj, guftugo, şorkirin ...

6- Nîşaneyê xalecotê di navnîşanên malperên înternetê de jî wek hêmanekî tê bikaranîn.

Mînak:

<http://www.tzpk.com>

<http://www.enstituyakurdi.org>

7- Di nîşandana saet, xulek û çikeyan de nîşaneyê xalecotê tê bikaranîn.

Mînak:

10:20:30

08:45:15

8- Nîşaneyê xalecotê di matematîkê de wek nîşaneyê dabeşê tê bikaranîn.

Mînak:

4:2= 2

24:8= 3

... SÊXAL

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê sêxalê”,

bi kirmancî “hîrê nuqtayî (zh)”,

bi soranî “sê xal” (سێ خا),

bi tirkî: “üç nokta”,

bi îngilizî “ellipsis”,

bi farisî “sê noqte” (نقطه سه),

bi erebî “selas nuqat” (نقاط ثلاث)

tê binavkirin.

Nîşaneyê sêxalê di nivîsê de bi piranî di cihê peyv û hevokên nenivîsandî dê tê bikaranîn.

Ku di nava hevokê de nîşaneyê sêxalê bê danîn divê di serî û dawiyê de valahîyek bê danîn ji ber ku ew di cihê hêmaneke hevokê de hatiye danîn.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê sêxalê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Dema hevok ji ber sedemekê bi dawî nebe, hinek peyv neyên nivîsandin di şûna wan de nîşaneyê sêxalê tê danîn.

Mînak:

Ez dizanim ez ê çî bikim ...

Ku min zanîngeh bi dawî kir ...

Naxwazim gilî bikim lê rewşeke ...

2- Di nava nivîsê de tiştên nenivîsî bi sêxalê tîn nişandan.

Mînak:

Îro yeke bi navê ... hat.

Ji bajarê ... ê çar kes beşdar bûn.

3- Nivîs an gotinên ji derekê vergirtî, eger bi temamî neyên nivîsîn; ew yên nenivîsî bi nîşaneyê sêxalê tîn nîşandan.

Mînak:

...

Zîman, bêguman ji bo derbirin, danasîn û binavkirina hemû heyîn û heyberên xwezayê hîm û hêmaneke pir girîng û watedar ya bivênevê ye.

...

Zîman û Wêje, Adar Jiyan, Zend 16, r. 67

4- Hinek nivîskar di nivîsan de nîşaneyê sêxalê di şûna kurtenivîsa “hwd” de datînin.

Mînak:

Di çentê wî de pêûs, jêbir, lînûs ... pêdiviyên nivîsandinê hebûn.

5- Di gotebêjan de di dewsa bersivên nedayî de nîşaneyê sêxalê tê bikaranîn.

Mînak:

– *tu kî yî?*

– ...

– *çima deng nadî?*

– *ditirsim...*

– *Ji kê ditirsî?*

– ...

6- Di nivîsê de peyvên (deredep, nebaş, ne hêjayî gotinê) bi nîşaneyê sêxalê tên nişandan.

Mînak:

Ji te tu ... dernakeve!

Ew gotênên wî ... ne hêjayî gotinê ne.

Ez pir bi hêrs bûm, ... çî hate zîmanê min mê jê re rêzkir.

7- Ji bo wate xurtkirinê di pey nîşaneyên baneşan û pirsnîşanê de tê bikaranîn.

Mînak:

Di pey derî de dengê hat.

– Tu kî yî?...

– Ez Elî...

– Dibe tu Elo yê Huso yî!...

– Belê, ez im...

..... **RÊZEXAL**

Ev nîşaneya;

bi kurmancî “nîşaneya rêzexalê”,

bi kirmancî “rêzenuqtayî (zh)”,

bi soranî “rêzexal” (رێزخال),

bi tirkî “sıra noktalar”,

bi îngilizî “ ”,

bi farisî “noqte çîn” (نقطه چین),

bi erebî “ ()

tê binavkirin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê rêzexalê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di nivîsan de rêzîkên nenivîsî bi nîşaneyê rêzexalê tîn nîşandan.

Mînak:

Ey Heval Robson

.....

Ey heval Pol Robson,

Derdê min û te, ev derdê giran,

Zordestiya ku kete nav cîhan,

Hin mezin, bilind,dehqan, xanedan,

Hin reben, bindest, mane perişan.

.....

Karker û rêncber, cotyar şiyar bûn,

Reben, perişan bi hev re rabûn,

Bi tang û top diçin şer û ceng,

Li her der Qêrîn, li her der Hawar,

Li hawîr bû deng,

Dixwazin azadî, serbestî, wekhevî.

.....

.....

(Cegerxwîn, Tarîxa Edebiyata Kurdî, Prof. Qanatê Kurdo, r. 201)

2- Di ezmûnan de, di nivîsên hînkirinê de; cihên vala mayî, bi nîşaneyên rêzaxalê tê nîşandan.

Mînak:

Kovara di sala 1937'an de li Şamê, bi zîmanê kurdî, dest bi weşanê kir.

Meriv dikare bibêje ku bîngeha zimên alfabe,,, e.

! BANEŞAN

Ev nîşaneyên;

bi kurmancî “nîşaneyên baneşanê”,

bi kirmancî “înterjeksîyon (n)”,

bi soranî “sersurman” (نسر سورما), (sersurman),

bi tirkî “ünlem işareti”,

bi îngilizî “**exclamation mark**”

bi farisî “‘elamtê te’ecob” (تعجب بعلامت),

bi erebî “‘elame al-ta'ecub” (التعجب علامة)

tê binavkirin.

Nîşaneyê baneşanê, di nivêse de ji bo baldariyê/bal kişandinê tê bikaranîn.

Eger di pey nîşaneyê baneşanê peyveke din bê divê ji baneşanê şun de valahiyek bê danîn.

Di xwendinê de nîşaneyê baneşanê rawestekê ya bi qasî nefeseke normal jî nîşan dide.

Di nivêse de cihên ku nîşaneyê baneşanê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di pey peyv û hevokên ku hestekê; bangê, tirsê, hêviyê, şaşwaziyê, nifirê û hwd diyar dikin; di dawiya wan de nîşaneyê baneşanê tê danîn.

Mînak:

Ax!

Eywax!

Hewar!

Gelî birano!

Na lo! Nabe tiştê wisa!

Ev çî bextewariye!

Gulê por kûr ê!

Birevin hurç tê!

Tû yê mala me wêran bikî!

Xwedê misteheqê te bide!

2- Di pey peyv an hevokên hişyariyê de nîşaneyên baneşanê tê danîn.

Mînak:

Hevalno!

Guhdarbin!

Ji xew ra neçin!

3- Ji bo diyarkirina tirane, biçûkxistin û qerfê di pey peyv an hevokên têkildar de baneşan di nava kevanê de tê danîn.

Mînak:

Pir welatparêz e (!) bi kurdî napeyive.

Ev kesê zane (!) tu pirtûkek nexwendîye.

Camêr (!) bi xiyanetê temijî ye .

Dibêje 100 mêtroyî ez di 2 (!) kêliyan de direvim.

4- Ji bo xurtkirina wateya baneşanî carinan du (!!), carinan sê (!!!) nîşaneyên baneşanê di pey hev de tê danin.

Mînak:

– *Tu bi aqilî, xuya ye!!*

– *Ez dibêjim, tu bi aqilî!!*

– *Ji meleyê sibehê de erd cot dike.*

– *Erdê kê?*

– *Erdê wan.*

– *Haaa!!!*

(Mêrê Avis, Helîm Yûsiv)

Heeeeeeeeeey

!!!

Lingan patipat

e, mal

diheje

hêhêêy

!!!

Wey

Zerê

zer

Zerê

zer

Zivistan e har û der....

(Marîne Siyabend, Rojnameya Zagros, Ermenistan)

? PIRSÎNÎŞAN

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê pirsînanê”,

bi kirmancî “nîşanê perse (n)”,

bi soranî “Hêmay Pirsyar” (هیمای پرسیار)

bi tirkî “soru işareti”,

bi îngilizî “**question mark**”,

bi farisî “elametê Soal” (علامت سوال),

bi erebî “elame al-istifham”

(علامة الاستفهام)

tê binavkirin.

Nîşaneyê pirsînanê, di dawîya hevokên pirsyarî de tê bikaranîn. Carinan bi wateya “*bi guman bûn*”, “*ne mîsogerî*”, “*ne diyarî*” û *hwd* di nav kevanan de dikeve nav hevokê jî.

Di xwendinê de ji nîşaneyê pirsînanê şunde rawestinke bi qasî nefeseke normal pêwîst e.

Ku di pey pirsînanê de peyvek an hevokê hebe, divê ji pirsînanê şunde valahiyek bê danîn.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê pirsînanê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di dawîya hevokên pirsyarî de nîşaneyê pirsînanê tê danîn.

Mînak:

Çi ye?

Kingê?

Ma tu nehatî malê?

Tê kingê derkevî betlanê?

2- Di pey peyv û jimareyên nemîsoger, nediyar û biguman de nîşaneyên pirsnîşanê di nava kevanê de dikeve nava hevokê jî.

Mînak:

Jidayikbûna wî 1407 (?), mirina wî 1472 ye.

Lêkolînên heyî sedsala 16'an (?) destnîşan dikin.

Dibêjin mirina wî li bajarê Efrînê (?) ye.

3- Di dawiya hevokên ku bersiva xwe di nav xwe de digirin jî nîşaneyên pirsnîşanê tê danîn.

Mînak:

Ne jixwe berxwedan, jîyan e?

Ji mezinan re rêzgirtin, ma ne karekî bi rûmet e?

4- Di hinek hevokan de peyvên pirsê hebin lê ew ne hewokên pirsê bin, di dawîya wan de nîşaneyên pirsnîşanê nayê danîn.

Mînak:

Çima çû, ez nizanim.

Ew ê çî bêje, ne diyar e.

Ew ê bike an neke, ez nizanim.

Min bi çendan kirî, nayê bi bîra min.

5- Carinan di hevokên kumancî de bi derbgotinê jî hevoka pirsyarî çêdibe, di nivîsê de divê di dawîya wan de jî nîşaneyên pirsnîşanê bê danîn.

Mînak:

*Navê **te**?*

Te dît?

Ev pênusa te ye?

5- Di nav heman hevokê de, peyv û hevokên pirsyarî, di pey hev de rêzkiî bin; di navbera wan de nîşaneyên bêhnokê tê danîn û tenê yek nîşaneyên pirsnîşanê tê herî dawiyê.

Mînak:

Ev hingiv; ji Agirî, ji Qersê yan ji Erzînganê ye?

Tu li ku dimeşî; kolanan, sikakan an serê çiyên?

6- Nîşaneyên pirsnîşanê ku di nava kevanê de tê nîşandan, ew wateya tirane û biçûkxistinê dide peyv û hevokên beriya xwe.

Mînak:

Çi xweşmêr e (?).

Camêr, rast (?) dibêje.

Çi mêrxas e (?)

7- Ku di hevokê de, nîşaneyê pirsnîşanê û nîşaneyê baneşanê di pey hev de bîn danîn ya di pêş de tê nivîsandin nîşaneyê pirsnîşanê ye.

Mînak:

- *Lê ez bextreşê Xwedê çi bikim, Nûrî?! Riya din ew e ku ez wê bişînim mala bavê wê.*

(Çîrokên Hejdeh Salan, Şahîne Bekirê Sorekî, r. 98)

Bi lîstikên hijmendî (!) berevajî kirina rastiyan, gelo karekî baş e?

(" ") **DUNIK**

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê dunikê”,

bi kirmancî “citenênûg (n)”,

bi soranî

bi tirkî “çift tırnak işareti”,

bi îngilizî “duble **question mark**”

bi farisî “elameti neqli qul” (علامة نقل قول),

bi erebî “elamet al-iqtibas” (علامة الاقتباس)

tê binavkirin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê dunîkê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di nivîsê de, peyv û hevokên jibergirtî, di nava dunîkê de tên nişandan.

Mînak:

Celadet Bedirxanî, nêzî sed sal berê dibêje ku: "Şerma mezin ew e ku meriv nezanê xwendin û nivîsandina zîmanê xwe be!"

Xanî, dibêje ku: "Vî wextî herkes mîmarê dîwarê xwe ye"

Şêx Seîd digot: "Rojekê wê zaroyên kurdan rabin û pirsyara min bikin." Ev rastî pey çend salan derket holê...

2- Ji bo cihêkirinê; tîp, peyv û hevokên cihêreng di nava dunîkê de tên nişandan.

Mînak:

"jin", "jîn" û "jan" bi tîpa navîn jihev diqetin, herdu tîpên din wekhev in.

Peyva "serxwebûn" ji sê kêteyan pêkhati ye.

Meta min, ji min re digot "berxa min".

3- Di navnîşanên, çavkaniyê (biblografîkî) de ku çavkanî pirtûkeka serbixwe nebe, meqale be di nava dunikê de tîn nişandan.

Mînak:

Jiyan, Adar; "Zîman û Wêje", Zend Rêzepirtûk, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Zizistan 2011, Hejmar 15, r. 67-71

4- Nîşaneyên; wekî xal, bêhnok, pirsnîşan, baneşan hwd. ku tîne **dawiya peyv û hevokên di nav dunikan de nîşankirî**, divê ew jî di nav dunikan de bimînin.

Mînak:

Mêvan: "Tu mêvana qebûl dikî?"

Mazuwan: "Çawa mêvana qebûl nekim, ma em ne camêr in?!"

`` **YEKNIK**

Ev nîşaneyên;

bi kurmancî "yeknik",

bi kirmancî "nênûg (n)",

bi soranî “ (),

bi tirkî “tek tirnak îşareti”,

bi îngilizî “single quotation mark”

bi farisî

bi erebî “ ()

tê binavkirin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê yeknikê tê bikaranîn jê hinek ev in:

Gotinên di nav gotinan de carinan di nav yeknikan de tê nîşandan.

Mînak:

Pirsek jî ev bû: “Di nav helbestên Cegerxûn de girîngiya helbesta ‘Kî Me Ez`çi ye?”

Ew dibêje ku Azadî “ji min re gotiye `ez ê werim` lê nehatiye.”

“ “ **DUBAREK**

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “dubarek”,

bi kirmancî “nîşaneyê dubarek (n)”,

bi soranî “ “ (),

bi tirkî “den den işareti”,

bi îngilizî “duble quotation mark”

bi farisî “ “ (),

bi erebî “ “ ()

tê binavkirin.

Di nivîsên li bin hev rêzkerî de ji bo heman peyv dubare neyê nivîsandin şûna wan peyvan nîşaneyê dubarekê tê danîn.

Mînak:

Pêşgirên ku navdêran pêk tînin

Navgirên “ “ “ “

Bergirên “ “ “ “

^ KUMIK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “kumik”,

bi kirmancî “kumik (n)”,

bi soranî “elamet sekun” (علامت سکون),

bi tirkî “düzeltme işareti”,

bi îngilizî “caret”

bi farisî “Elmeti sokon” (علامت سکون),

bi erebî “elamet elskun (علامة السكون)

tê binavkirin.

Nîşaneyê kumikê, di hinek zimanan de bi wateyên cûda têne bikaranîn.

Celadet Elî Bedirxanî bi saya nîşaneyê kumikê di alfabeya kurdî de sê tîpên nû çêkirine.

Mînak:

Ji “E e” yê Ê ê, ji “I i” yê Î î,

ji “U u” yê “Û û” çêkirî ye.

/ DABEŞ

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “dabeş”,

bi kirmancî “nîşanê cîyakerdişî (n)”,

bi soranî “dabeş” (دابەش),

bi tirkî “taksim işareti”,

bi îngilizî “**slash mark**”,

bi farisî “xetê mowerem” (خط مورم),

bi erebî “xet al-mail” (خط المائل)

tê binavkirin.

Ji vê nîşaneyê re bi kirmancî “xwarxêzek” jî tê gotin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneya dabeşê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Nîşaneya dabeşê, di nivîsê de carinan cihê “an”, “yan” û “an jî”yê digire.

Mînak:

Ewî/ê got.

Sax/mirî

Rast/nerast

2- Nîşaneya dabeşê, di nivîsê de carinan wateya “her”ê digire.

Mînak:

60km/saet (di her saetê de 60 km)

5 car/ (di her rojê de 5 car)

3- Nîşaneyê dabeşê, di nivîsê de carinan wateya "dabeş"ê digire.

Mînak:

3/4 (ji çarê sê)

7/25 (ji pîstûpêncê heft)

4- Rêzikên helbestê dema li cem hev tînin nivîsîn, di navbera rêzikan de nîşaneyê dabeşê tê danîn.

Mînak:

*Min hêvî heye ji ehlê halan / Teqbîhi ne kin evan tîfalan / Ev mewe eger ne abîdar e / Kurmanci
ye ew qeder li kar e / Ev tîfle eger ne nazenîn e / Nûbar e bi min qewî şîrîn e / Ev mêwe eger ne
pir lezîz e / Ev tîfle bi min qewî 'ezîz e*

(Ji Mem û Zîna Ehmedê Xanî, Amadekar: Huseyn Şemrexî, r: 52-53)

Wek li jor jî xuya ye di vî têşeyî de divê li her aliyên dabeşê de valahiyek bê danîn.

5- Nîşaneyê dabeşê, di nîşandana dem, serdem û vedoran (perîyot) de tê bikaranîn.

Mînak:

10/01/2009

Di avrêl/gulanê de

Bernameya dorsala 2008/2009'an

6- Nîşaneyê dabeşê, di navnîşanên înternetê de tê bikaranîn.

Mînak:

<http://www.ferheng.org/>

<http://www.google.com.tr/>

\ DABEŞA ÇEP

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê dabeşa çep”,
bi kirmancî “nîşanê cîyakerdişê yo çep (n)”,
bi soranî “ “ (),
bi tirkî “ters taksim işareti”,
bi îngilizî “backslash”
bi farisî “ “ ()
bi erebî “ “ ()
tê binavkirin.

Nîşaneyê dabeşa çepê bi piranî di bernameya nivîsbarî ya kompîturê de tê bikaranîn.

Mînak:

C:\Dos>MD \Play

() KEVANEK

Ev nîşaneyê;
bi kurmancî “kevanek”,
bi kirmancî “parantez (n)”,
bi soranî “kewan” (كهوان)
bi tirkî “yay ayraç/parantez”,

bi îngilizî “round brackets/parentheses”,

bi farisî “perantêz” (پرانتز)

bi erebî “qews” (قوس)

tê binavkirin.

Ji du kevanan pêk tê: kevaneka çepê û kevaneka rastê. Her yek bi sere xwe wek “çepkevanek (“ û “rastkevanek)” tê binavkirin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê kevanekê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Di heman hevokê de ku ravekirina hinek peyvan hewce dike, bi piranî di nav kevanekan de tê nivîsîn.

Mînak:

Alfabe, rêziman (grammer) û ferheng bi hev re zimên ava dikin.

Sê kes (ên ji pola 2’yemîn) û çar kes (ên ji pola 3’yemîn) bi temamî heft kes neserkeftî ne.

2- Bîçima dirêj ya kurtenivîsan di nav kevanekan de tên ravekirin.

Mînak:

DYA (Devletên Yekbûyî yên Amerîkayê)

YE (Yekîtiya Evrupayê)

3- Carinan di pey tîp an jimareyên rêzîn de kevaneke rastê tê danîn.

Mînak:

A), B), C), D)

1), 2), 3), 4)

{ } KEMBERKEVANEK

Ev nîşaneyên;

bi kurmancî “nîşaneyên kember kevaneke”,

bi kirmancî “Parentezo hewqîn (n)”,

bi soranî “ () ”

bi tirkî “ayraç”,

bi îngilizî “brackets”,

bi farisî “ () ”

bi erebî “ () ”

tê binavkirin.

Nîşaneyê kemberkevanekê, bi piranî ji bo bi hev re nişandana komên peyv, hevok an jî jimareyan tê bikaranîn. Di vegotinên dersan de bi piranî di mijarên matematîk, kîmya, fizîk û hwd. de tê bikaranîn. Di nav nîşaneyên nivîsê de ya ku herî bout guherok e. Goreyî mijaran dirêjaya wê tê guhert in.

[] KOŞEKEVANEK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê koşe kevanek”,

bi kirmancî “parentezo goşeyin (n)”,

bi soranî “ () ”

bi tirkî “köşeli ayraç”,

bi îngilizî “curly brackets”,

bi soranî “ () ”

bi erebî “ () ”

tê binavkirin.

1- Carinan ku hewce dibe di hevokê de kevan di nav kevanan de tê bikaranîn. Di vê rewşê de kevanek û koşekevanek bihevre tê bikaranîn.

Her tim di hundir de *kevanek* di derve de *koşekevanek* tê bikaranîn.

Mînak:

Mîrata bêjeya kurdî a nivîskî pir dewlemend e. [Di nav mîrata bêjeya kurdî de paya herî bilind a (klasîkan) e].

2- Kemberkevanek û koşekevanek bi piranî di matematîk û geometriyê de tèn bikaranîn.

Mînak:

$$[(2 \times 3) + (9 - 3) \cdot 7] = ?$$

3- Nîşaneyên kevanek, kemberkevanek û koşekevanekê di zimanê bername sazkirina komputiran de jî tê bikaranîn.

Mînak:

PHP: function (& \$veri) { for(\$i = 0 ; \$i < count (\$veri [0]); \$i ++) &n.

- BENDIK

Ev nîşaneyên;

bi kurmancî “nîşaneyên bendik”,

bi kirmancî “hezika kilme (n)”,

bi soranî “ “ (),

bi tirkî “kısa çizgi”,

bi îngilizî “en dash”,

bi farisî “ “ (),

bi erebî “ “ ()

tê binavkirin.

Di nivîsê de cihên ku nîşaneyê bendikê tê bikaranîn jê hinek ev in:

1- Carinan di pey tîp û jimareyên rêzkirinê de nîşaneyê bendikê tê danîn:

Mînak:

a- pêşgir

b- navgir

c- paşgir

1- kirde

2- bireser

3- lêker

2- Di kîtandina peyvê de nîşaneyê bendikê datînin navbera kîteyan.

Mînak:

Sazûmankirin, sa-zû-man-ki-rin

Kemberkevanek, kem-ber-ke-va-nek

3- Di nivîsê de ku peyvek di dawiya rêzikê de hilneyê, ew peyv tê veqetandin, bendikek tê navbera kîteyan, yên mayî di rêzika jêrîn de tînin nivîsandin. Di vê rewşê de bendik wek *xêzika kîtebir* tê bikaranîn.

Mînak:

Çûye dibistana seretayî lê di nivî de teri-kandiyê.

Mamoste dersa xwe baş dibe lê ku xwen-dekar guhnedinê jêşûdgirtin nabe.

4- Di nav hevokê de peyv û jimareyên tîkildar hebin navbera wan de bendikêk tê danîn.

Mînak:

Kurdî zimanekî Hînd-Ewropî ye.

Du-sê kilo bes e.

Ehmedê Xanî (1651-1707)

Feqiyê Teyran (1590-1660)

5- Di nivîsê de tiştên bi hûrgilî carinan di nava du bendikan de tê nîşandan.

Mînak:

Çiyayê Agirî, bi bilindahî û heybeta xwe ve *-ji Bazîd, Îdir, Erîvan, Naxçivan û Maku yê tê xuya-* li ber çavê me bû.

6- Di daxuyaniyên rêzimanî de, di nîşandana paşgir û paşgiran de nîşaneyên bendikê tê bikaranîn.

Mînak:

în- havîn, zêrîn, germîn

dar- sîwan, sîdar, dengdar

bi- bikir, bikuj, bivir

-ayî şînayî, keskayî, berdayî

-çe baxçe, navçe, xalîçe

-ik berik, kurik, sorik

7- Carinan bendik di wateya gihanekî de tê danîn.

Mînak:

Ferhenga kurdî-tirkî (Ferhenga kurdî û tirkî)

Rêya Amed-Mêrdînê (Rêya Amed û êrdînê)

8- Di matematîkê de wekî nîşaneyê (-) kêmekê tê bikaranîn.

Mînak:

$4-2=2$ (çar kêmek du yeksan du)

$34-12=22$ (sîh û çar kêmek dazdeh yeksan bîst û du)

— XÊZEKA AXAFTINÊ

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî "xêzika axaftinê"

bi kirmancî "xêzika qiseykerdişê (m)"

bi soranî " () "

bi tirkî "konuşma çizgisi"

bi îngilizî "em dash"

bi farisî " () "

bi erebî “ ()

tê binavkirin.

Jê re "xêzika axaftinê" û "xêzika dirêj" jî tê gotin. Bi piranî di çîrok û gotebêjan de tê bikaranîn.

1- Di vegotinê de, ji bo diyarkirina axaftina kesan nîşaneyê xêzekê tê serê axaftinan.

Mînak:

Masî got:

— *Xwe li nezaniyê daneyîne.*

Kevcarê got:

— *Ha! Te beq dît tu lewma wisa difikirî?*

(Masîreşê Biçûk, Samed Behrengî, Amedekar: Mihemed Ronahî, r: 16)

Nîşe: Ku axaftin, di nav dunikan (“”) de nîşandayî be nîşaneyê xêzekê (—) nayê sere gotinê.

Mînak:

Masî got: “Xwe li nezaniyê daneyîne”.

Kevcarê got: “Ha! Te beq dît tu lewma wisa difikirî?”

(Masîreşê Biçûk, Samed Behrengî, Amedekar: Mihemed Ronahî, r: 16)

BINXET

Ev nişane;

bi kurmancî “binxet”,

bi kirmancî “binxet”,

bi soranî “ ()

bi tirkî “altı çizili”,

bi îngilizî “underline”

bi farisî “ ()

bi erebî “ ()

tê binavkirin.

Ji vê nîşaneyê re "xêzeka binî" jî tê gotin. Ji bo nîşandana girîngî û balkişandinê carinan binê hinek peyv an hevokan tê xetkirin.

Mînak:

Ew ê ku malê xwe winda kiriye tiştek winda kiriye

Ew ê ku rûmeta xwe winda kiriye pir tişt winda kirine

Ew ê ku wêrekiya xwe winda kiriye her tişt winda kiriye

._ XALXÊZEK

Ev nişane;

bi kurmancî “xalxêzek”,

bi kirmancî “xezika nuqtayine (m)”,

bi soranî “ ()

bi tirkî “noktalî uzun çizgi”,

bi îngilizî “dot-dash”

bi farisî “ () ”

bi erebî “ () ”

tê binavkirin.

1- Nîşaneyê xalxêzekê, carinan di rêzkerina beşên mijaran de, di sere beşan de tê bikaranîn.

Mînak:

Hêmanên hevokê:

._ *kirde: kirar, peyvên kirarê kar nîşan didin.*

._ *rengdêr: hevalnav, peyvên ku rewşa heyberan diyar dikin.*

._ *cînavk: peyvên ku li şûna navdêran tên bikaranîn.*

._ *hoker: peyvên ku rewş û mercên pêkhatina lêkeran nîşan didin.*

._ *lêker: peyvên ku karê di hevokê de tê kirin nîşan didin.*

1- Şûna parjimarên nediyarkirî de nîşaneyê xalxêzekê tê danîn:

Mînak:

8._ *lira*

23._ *lîra*

(~) KEVANXÊZIK

Ev nişaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê kevanxêzikê”,

bi kirmancî “nîşanê tîldeyî (n)”,

bi soranî “ “ (),

bi tirkî “tilde işareti”,

bi îngilizî “swung dush/tilde”

bi farisî “ “ ()

bi erebî “ “ ()

tê binavkirin.

1- Nîşaneyê xwarxêzekê, bi piranî di ferheng û ansîklopediyên da tê bikaranîn. Di ber “Peyva sereke” nîşaneyê kevanxêzikê tê danîn.

Mînak:

Pispor: nd/rd zanayê pişeyekî, babetekî, ~ê hîndekariyê, ~ê hesaban, ~ê hunerê

2- Di hinek zîmanan de bi saya nîşaneyê xwarxêzekê hinek tîpên nû/cüda çêkirine.

Mînak:

Ãã, Öö, Ññ, Üü, Ññ

Ev û hineke din yên bi saya wan tîpên nû/cüda tên çêkirin wek **nîşaneyên dîakrîtîk** (pathognomonic) têne bi navkirin.

Di alfabeya kurdî ya bi tîpên latînî de bisaya nîşaneyên dîakrîtîk ev tîpên li jêrê hatine çêkirin:

Çç, Êê, Îî, Ûû, Şş,

Di alfabeya tirkî ya bi tîpên latînî de bisaya nîşaneyên dîakrîtîk ev tîpana hatine çêkirin:

Çç, Şş, Ğğ, Üü, Öö, â, û, ı, î ve I

Ji bo agahiyên zede, binere:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Diacritic>

û

http://tr.wikipedia.org/wiki/Diyakritik_i%C5%9Faretler#.28_.7E_.29_tilde

Ji îşaretên dîakrîtîk hinek

(^ˆ) jorexal (superdot)

Çç Ğğ Žž I

(.) subdot (altnokta)

Ƙƙ Ṁṁ Ṙṙ

(,) cedilla (çengel)

Çç Şş Țț Țț Țț Țț Țț Țț

(˘) çengeloka çep (ogonek)

Ąą Ęę Ĳ Ĳ Țț Țț

(°) helqe (ring)

Åå Ůů

(˘) Kumikê bervajkî (breve)

Ăă Ěě Ĭ Ĭ Ŏŏ Ůů

(ˉ) jorexêzek (macron)

Āā Ēē Ōō Īī Ūū

(¨) jorecotxal (diaeresis)

Öö Üü Ää Ęę Ĭ Ĭ

Ñ N ya bi tîlde

(`) grave (aksan imi)

Àà Èè Òò Ìì Ùù

(´) nîşaneyê tundî (acute accent)

Áá Éé Íí Óó Úú

(^) kumik (circumflex)

Ââ Êê Îî Ôô Ûû Ĵĵ Śś Ğğ Ćć

(ˇ) kumikê berevajî (caron)

Řř Čč Šš Žž

“ dunik

Ŕŕ Úú

~ kevanxêzek (tilde)

Ăă Őő Ŧŧ Ūū Ńń

°C **RADEK**

Ev nişane;

bi kurmancî “radek”,

bi kirmancî “derece”,

bi soranî î (راده) (rade)

bi tirkî “derece”,

bi îngilizî “degree symbol”

bi farisî “derece” (درجه),

bi erebî “derece” (درجه)

tê binavkirin.

∞ **BÊDAWÎNEK**

Ev nişane;

bi kurmancî “nîşaneyê bêdawînekê”,

bi kirmancî “karaktera vengîye (m)”,

bi soranî “ () ”

bi tirkî “boşluk karakteri”,

bi îngilizî “blank/space character”

bi farisî “ () ”

bi erebî “ () ”

tê binavkirin.

& û

Ev nişane;

bi kurmancî “sembola û”,

bi kirmancî “sembola û (m)”,

bi soranî “remzî û” (مزیره و)

bi tirkî “ve işareti”,

bi îngilizî “ampersand”

bi farisî “ve”(و),

bi erebî “elamet-el-waw” (الواو علامة)

tê binavkirin.

Ev nişane, bi heman wateyê carinan li şûna “û”yê tê bikaranîn. Nîşaneyê “&” despêke de di zimanê îngilizî de ji bo kurtnivîsîna peyva “and” hatiye bikaranîn. Ji bihevre nivîsandina tîpên “E” û “t”, “Et”ê çêkirine. Bi piranî kesên sêwirîner vê nîşaneyê di dawetiyê û lewheyên reklaman de bikaranîn.

Mînak:

Evîn & Emîn

Zelal & Egît

D & G

Elektrîk & Elektronîk

2- Di zîmanê bernamesazkirina komputira de jî ev nîşane tê bikaranîn.

Mînak:

PHP: function (& \$veri) { for(\$i = 0 ; \$i < count (\$veri [0]); \$i ++) &n.

(%)

SEDEK

Ev

nişaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê sedekê”,

bi	kurmancî	“nîşaneyê	sedîye	(n)”,
bi	soranî	“rêjey	sedî”	(سەدی),
bi	tirkî	“yüzde		işareti”,
bi	îngilizî	“percent		sign”

bi farisî “ ()
bi erebî “nisbe mîewîye” (نسبة مئوية)
tê binavkirin.

Di nivîsê da jimareyên sedekî bi nîşaneyê sedekê (%) tî nîvîsandin.

Mînak:

%10 (Ji sedî deh)

%95 (Ji sedî nehwêd û penc)

(‰) HEZAREK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê hezarek”,

bi kirmancî “nîşanê hezarî (n)”,

bi soranî “rêjey hezarî” (هزارى رێژهى),

bi tirkî “binde işaretî”,

bi îngilizî “permille/per thousand sign”

bi farisî “ “ ()

bi erebî “nisbe alfîye” (الالفية نسبة)

tê binavkirin.

Di nivîsê de jimareyên hezarekî bi nîşaneyê hezarekê tê nişandan.

Mînak:

%10 (Ji hezarê deh)

%95 (Ji hezarê nod û penc)

Ş ÇENGEL

Ev nişaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê çengelê”,

bi kirmancî “nîşanê gaçikî (n)”,

bi soranî “ ” ()

bi tirkî “çengel işareti”,

bi îngilizî “section sign”

bi farisî “ ” ()

bi erebî “ ” ()

tê binavkirin.

Ji çengelê re nîşaneyê bendê (paragrafê) jî tê gotin.

Di nîşandana xalên yasa, peyman, protokol û hwd tê bikaranîn.

Mînak:

§ 4 (benda çarî)

§ 8 (benda heyştî)

• ÇENGELOK (cedilla)

Ev nîşaneya, di zimanên cuda de bi mexsedên cuda bikaranîne.

Di alfebeya kurdî ya bi tîpên latînî de bi lêzêdekirina nîşaneya çengelokê; ji tîpên “S” û “C” yê tîpên “Ş” û “Ç” çêkirine.

© SEMBOLA MAFÊ XWEYÎ

Ev nîşaneya;

bi kurmancî “sembola mafê xweyî”,

bi kirmancî “nîşanê heqê kopyakerdişî (n)”,

bi soranî “ () ”

bi tirkî: “telif hakkı”,

bi îngilizî: “copyright symbol”,

bi farisî: “است محفوظ حقوق همه”

(hemiyê hoqûq mehfûz est),

bi erebî “حقوق الطبع محفوظة”

(huqûq -el tab’ mehfûza)

tê binavkirin.

Nîşaneyê © yê, ji ber tîpa serî ya peyva *Copyright* ya îngilizî hatiye girtin.

Ev nîşaneyê li ser her çi wêne, vîdyo, film û pirtûk hwd. yê berhem û medyayan be; diyar dike ku “her mafê xweyî parastî ye”. Jibergirtin û jêzêdekirin bêdestura xwedî wan nabe, yanî bi rê ya yasa yê, mafê xwedî yê berhemê parastîye.

Mînak:

Rêzimana Kurmancî

Samî Tan

ISBN 978-975-6282-54-0

© Enstituya Kurdî Ya Stenbolê

Masîreşê Biçûk

Samed Behrengî

Amedekar: Mihemed Ronahî

ISBN 978-975-6282-54-0

© Ji bilî danasîne bêyî destura nivîskêr û weşanxaneyê bi tu awayî nayê kopîkirin.

(Masîreşê Biçûk, Samed Behrengî, Amedekar: Mihemed Ronahî, r. 2)

© **MARKEYA TOMARKIRÎ**

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê markeya tomarkirî”,
bi kirmancî “markaya bazirganîye ya tescîlkerdeye (m)”,
bi soranî “ () ”
bi tirkî “tescilli ticaret markası”,
bi îngilizî: “registered trade mark”,
bi farisî “elametê ticariyê sebtşodê”
(شد ثبت تجاری علامت)
bi erebî “elame tîcarîyê musecele qanûnen”
(قانون مسجلة تجاریة علامة)
tê binavkirin.

Vê nîşaneyê datînine ser “malen ticarî yê tescîlkirî”. Ev sembola li ser her çi malê ticarî hebe “tescilkirî bûyîna” wî malî îşaret dike. Bi gotineke din ev sembola li ser her çi malê ticarî hebe, jibergirtin û jêzêdekirina wî qedexe ye.

Nîşaneyê ® yê ji ber peyva “registered” ya îngilizî girtine.

TM MARKEYA TICARÎ

Ev nîşaneyê;
bi kurmancî “nîşaneyê markeya ticarî”,
bi kirmancî “markaya ticarî (m)”,
bi soranî “ () ”
bi tirkî “ticaret markası/alameti farika”,
bi îngilizî “trade mark”,

bi farisî “nişaniyê tîcarîyê sebt şodê”

(شده ثبت تجاری نشانه),

bi erebî “elame tîcariye xêr musecele”

(مسجل غیر تجاریه علامه)

tê binavkirin.

Vê nîşaneyê datînine ser “malên ticarî”.

Nîşaneyê TM’yê, ji ber tîpên serî yê “Trade Mark” a îngilizî girtine. Ev nîşaneya li ser her çi malî be, diyardeke ku “ev malekî ticarî ye lê hîna bi tescilkirî nîn e”.

@ **A YA BIDÛVIK**

Ev nîşaneya;

bi kurmancî “nîşaneya a ya bidûvik”,

bi kirmancî “nîşanê etî (n)”,

bi soranî “ ” ()

bi tirkî “kuyruklu a”,

bi îngilizî “at sign”

bi farisî “ ” ()

bi erebî “ ” ()

tê binavkirin.

@ “et”, sîmgeyêke înternetê ye. Ji alfabeya fransîzî tê lê bilêvkin (telefuz) bi îngilizî ye, wek “et” e.

Ev nîşaneya di navnîşanên înternetê de, e-postayê de tê bikaranîn.

Di tîpdanka (kilavyeya) Q yê de, ku tuşa Q û tuşa *alt gr* yê bihev re tê tikandin nîşaneyê @ peyda dibe. Di tîpdanka F de, ku tuşa F û tuşa *alt gr* yê bihev re tê tikandin nîşaneyê @ ê peyda dibe. Di tîpdanka *numerik* de jî ku 64 dinivîsî nîşaneyê @ ê peyda dibe.

Mînak:

bedirxan@hotmail.com

bawer@yahoo.com

suleyman@gmail.com

ÇARXÊZEK

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê çarxêzekê”,

bi kirmancî “çarxêzik (n)”,

bi soranî “ ()”,

bi tirkî “kare/diyez îşareti”,

bi îngilizî “number sign”

bi farisî “ ()”

bi erebî “ ()”

tê binavkirin.

Ev nîşaneyê bi piranî di zimanên Ewropî wek îngilizî, fransizî, almanî, îtalî di wateyên cihê reng tê bikaranîn. Li ser telefonan û dîpdankan (keyboard) de ketiyê piraniyê zimanan. Li programên komputeran de jî tê bikaranîn.

*** STÊRK**

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “nîşaneyê stêrkê”,

bi kirmancî “astarek (n)”,

bi soranî “estere” (ئەستێرە),

bi tirkî “yıldız imi”,

bi îngilizî “asterisk”,

bi farisî “sitare” (ستاره),

bi erebî “el-necme” (لنجمة)

tê binavkirin.

Nîşaneyê “stêrk”ê navê xwe ji şexle xwe yê wek stêrkê bûnê digire. Nîşaneyê stêrkê bi piranî ji bo nîşe nivîsandinan tê bikaranîn. Di dawiyê peyv an hevoka ku derheqê de nîşe danîn hewceyê nîşaneyê stêrkê tê danîn. Şun de di bin heman rûpelî de pêş de nîşaneyê stêrkê tê danîn û berdewamê de daxuyanî tê nivîsîn.

Mînak:

* *Şerefname, Şerefxanê Bedlisî, r. 423.*

**** Mêjûyî Edebî Kurdî, r. 189-213, Elaedîn Secadî, Bexda.**

x² JORENIVÎS

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “jorenivîs”,

bi kirmancî “nîşanê cornuşteyî (n)”,

bi soranî “jornûs” (ژۆرنووس),

bi tirkî “üst simge”,

bi îngilizî “superscript”,

bi farisî “balanivîs” (بالانویس),

bi erebî “murtefe’ “ (مرتفع)

tê binavkirin.

Di hinek nivîsan de ku hewce dike, li jora heman tîp, jimare û peyvan de hinek sembol tîp nivîsîn, ji vana re “jorenivîs” tê gotin.

Mînak:

Germahî 30 °C ye.

Baxçeyê malê, wekî 400 m² ye.

5 m³ av, 30 lîra ye.

$$12(5^{-x}+5^{-x})= 13(5^{-x}+5^{-x})$$

x₂ JÊRENIVÎS

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî “jêrenivîs”,

bi kirmancî “nîşanê cêrnuşteyî”,

bi soranî “jêrnûs” (ژێرنووس),

bi tirkî “alt simge”,

bi îngilizî “subscript”,

bi farisî “zîrnivîs” (زیرنویس),

bi erebî “minxfed” (منخفض)

tê binavkirin.

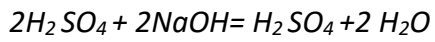
Di hinek nivîsan de ku hewce dike, li jêra heman tîp, jimare û peyvan de hinek sembol tên nivîsîn, ji vana re “jorenivîs” tê gotin.

Mînak:

Formula avê: H₂O ye.

H₂O₂ (Hidrogen peroxide)

$Ca(OH)_2$ Calcium hydroxide

(Kimya, Karekök yayınları, r. 111)

¹*Durkheim, p 249*

³*Durkheim, p 256*

⁴*Durkheim, p 259*

(How To Write And Speak Better r. 459)

√ REHA DUYEM

Ev nîşaneyê;

bi kurmancî "reha duyem",

bi kirmancî "nîşanê kokkare (n)",

bi soranî "rega ducaî" (دوجایی رهگی),

di tirkî: "karekök",

bi îngilizî "square root",

bi farisî "rîşê düvem" (دوم ریشه),

bi erebî "elcezer elterbî" (التربيعي الجذر)

tê binavkirin.

Di pirtûka Matematîk de wek li jêr binavkirî ye:

"reha çarçik", "reha ducar", "reha du".

(Matematîk, weşana Enstituya Kurdî ya Amedê, r. 78)

"rayê ducar", "rehê duyem" yê hejmara n ew hejmar e ku dema li xwe were carandin, hingê dibe n , nîşana wê $\sqrt[n]{e}$.

Mînak:

rehê duyem yê "n" $\sqrt[n]{n}$ ye

rehê duyem yê $9^{\wedge} 3$ ye ($= 3^3$)

rehê duyem yê $4^{\wedge} 2$ ye ($= 2^2$)

(http://ku.wiktionary.org/wiki/reh%C3%AA_duyem)

Di Xalbendiyê de rewşen awarte jî hene:

1- Dema ku nîşaneyên xal, bêhnok, xalecot, dabir, dabeş, yeknik û bendik; dikevî nava jimare, peyv û peyvên hevedudanî de; di pêş û paş van de valahî nayê bikaranîn.

Mînak:

3/4

Saet 05:30

Buha 4,50 lîra ye.

Pîvana nexşeyê 1:500 e.

Ez di riza 3'yemîn de me.

Kurdî zimanekî Hind-Ewropî ye.

2- Dabeş (!) û dabir (') ne tê de, temamê xalbandikan; bi peyva berî xwe ve bihevte tê nivîsandin, ji xalbandikan şunde valahiyek tê danîn.

a- Ji bilî danîna navbera rêzikên helbestan, yê wê wê pexşanê di pey hev de nivîsandî di herdu aliyên nîşaneyê dabeşê de valahî nayê danîn.

(Ji bo mînak li beşa dabeşê binere).

b- Nîşaneyê dabeşê (/) ku datînine navbera rêzikên helbestan, yê wê wê pexşanê di pey hev de nivîsandî di herdu aliyên nîşaneyê dabeşê de valahîyek tê danîn.

Mînak:

Kurd in serbilind in / Naxwazin bindestî / Em dixwazin serbestî / Doza me serbestî / Îdî em hestan / Nîne rawestan / Xencer bi destan / Divên Kurdistan.

(Cegerxwîn, ji helbesta Em Azadîxwaz in)

c- Nîşaneyê dabirê; bi tîp, jimarnav an peyva beriya xwe ve tê nivîsandin û jê şun de jî valahî nayê danîn.

(Ji bo mînakan li beşa nîşaneyê dabirê binere).

4- Hênek nişane û simbol hene ku di nava hevokê de dewsa peyvekê digirin di pêş û paş van de valahî nayê bikaranîn. Ji wan an hinek ev in:

% (sedek), & (û), ‰ (hezarek), Ø (çap), ¼ (çarsê), € (ewro/yûro), \$ (dolarê amerîkî), ¥ (yen), £ (paûnd), ¢ (sent), © (mafê jibergirtinê), ® (mafê tomarkirinê), ♀ (mê), ♂ (nêr) û hwd.

ÇAVKANÎ:

Alan, Remezan; *Bendname*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2009

Aslanoğlu, Osman; *Kolay Farsça*, Kent Yayınları, İstanbul, 2008

Balpınar, Zülal – Smith, Michael, *English I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004

Balpınar, Zülal – Smith, Michael, *English II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004

Bedirxan, Celadet Alî - Lescot, Roger; *Kürtçe Gramer*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2009

Behrengî, Samed; *Masîreşê Biçûk*, Amedekar: Mihemed Ronahî, Weşanên Ronahî, Diyarbakır, 2009

Botî, Kamêran; *Ferheng (Kurdî-Kurdî)*, weşanên Do, İstanbul, 2007

Bozkurt, Aynur; *Kesandina Lêkerên Kurmancî*, Do Yayınları, İstanbul, 2008

Bulut, Faik; *Kürt Dilinin Tarihçesi*, Berfîn Yayınları, İstanbul, 2002

Demîrhan, Umîd; *Ferhenga Destî Kurdî Bi Kurdî*, Weşanên Sewad, Bazîd 2007

Denîz, Hesen Huseyîn; *Rênîşanêra Vegotina Kurdî*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2008

Dost, Jan; *Mîrname*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2008

Ehmedê Xanî; Mem û Zîn, Amadekar Huseyn Şemrexî, Weşanên Nûbihar Stenbol, 2010

Ebdulfettah, Deham; *Nav Di Zîmanê Kurdîde Kurmanciya Jorîn, Weşanên Spîrêz, Hewler, 2006*

Farqînî, Zana; *Kürtçe-Türkçe Sözlük*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2000

Farqînî, Zana; *Ferhenga Kurdî- Tirkî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2004*

Farqînî, Zana; *“Bidestxistina Rayeka Lêkeran”* Zend Rêzepirtûk, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Zivistan 2006 r. 42-63

Ferho, Medenî; *Rewşa Romana Kurdî, weşanên Do, Istanbul, 2011*

Feqiyê Teyran; *Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, Amadekar M. Xalid Sadinî, Weşanên Nûbihar Stenbol, 2010

Gundî; *Di Siya Duriye Da, Wesanen Rewşen, Stenbol, 1992*

Guneylî, Hesên; *Matematîk*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê, Stenbol, 2009

Incekan, Abdullah, *Ez Kurdî Hîndibim, Weşanên Nûbihar Stenbol, 2009*

Ingilizce Dilbilgisi, Fono Yayınları, Istanbul, 1990

Jiyan, Adar; *“Girîngiya Xalbendiyê”, Zend Rêzepirtûk, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Havîn 2005, Hejmar 2, r. 21-25*

Jiyan, Adar; *“Zîman û Wêje”, Zend Rêzepirtûk, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Zivistan 2011, Hejmar 15, r. 67-71*

Jiyan, Adar; *Zîman û Jiyan*, Peri Yayınları, Istanbul, 2008

John Ellison Kahn, Dphil (editör); *How To Write And Speak Better*, Pablished by The Reader's Digest, London, 1991

Kitêba Pîroz, werger: Said Alpaslan û Resul Yıldırım, Gerçeğe Doğru Kîtabları, Istanbul, 2008

Kurdo, Prof. Qanadê; *Tarîxa Edebiyata Kurdî, weşanên Lîs, Amed, 2009*

Metê, Hesên; *Tofan, Avesta Basın Yayın, Istanbul, 2006*

Onen, Ronayî, Tan, Samî; Hînker - Asta Sêyemîn, weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê, Istanbul, 2009

Tan, Samî; *Rêzimana Kurmancî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2011*

Uzun Mehmet; *Bîra Qederê*, Avesta Basın Yayın, Istanbul, 2002

Yusif, Helîm; *Mêrê Avis, Avesta Basın Yayın, Istanbul, 1993*

Zal, Azad; *Zîmanê Kurdî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Amedê, Amed, 2009

Zend Rêzepirtûk, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 16 hejmar, 2005-2011

Zarghamian, Mehdi, *Zebanê Farisî, Tehran, 2009*

Zerevanî, Arif; *Bingehên Rastnivîsandina Kurdiyê (Kurmancî)*, weşanên Nefel, Stockholm, 1997

Nîşe:

1- Temamê vê nivîsarê, wek 300 rûpelên A4'ê ye, di derbarê rêziman û rastnivîsê de hinek mijaran dihûrîne.

Edebiyata devkî ya kurdî bi kurdî û fransî

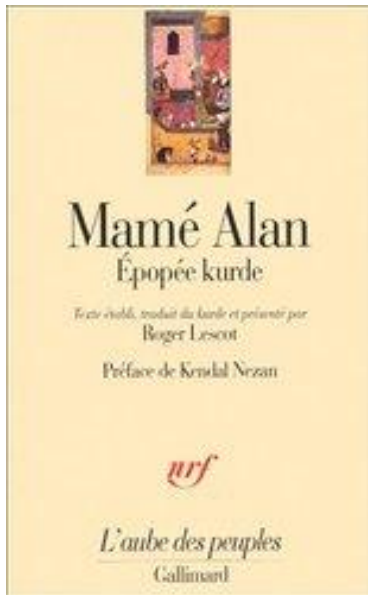
Rojhilatnasê fransî Roger Lescot (1914 – 1975) di nav kurdan de herî zêde bi kitêba xwe ya rêzimana kurmançî ya li gel Celadet Bedirxanî nivîsî *Grammaire kurde: dialecte kurmandji* tê nasîn. Heman kitêb li çendîn zimanên din jî hatiye wergerandin, di nav de bi erebî, farisî û tirkî jî.

Lê Lescot çendîn xebatên din jî yên giranbiha li ser zimanê kurdî kirine. Hê li salên 1940î wî hejmareke berhfirah ya çîrok, gotinên, stran, metelok û dastanên kurmançî berhev kirine û kurdiya wan û wergera wan ya fransî bi hev re çap kirine.

Lescot yekem kurdnasê ewropî ye ku di vekolînên xwe yên li ser ziman û edebiyata kurdî de alfabeya Hawarê ya latînî bi kar aniyê tevî ku – texmînen ji ber sebebên teknîkî – li cihê [^] ya li ser Ê, Î, Û, wî adeten ` . Rojhilatnasên berî wî di transkrîpsiyona berhemên kurdî de rastnivîsînên cuda-cuda bi kar anîne ku mirov nikare bibêje biserketî bûne.

Lescot sê dehsal li Kurdistanê û di nav kurdên li welatên din yên li Rojhilata Navîn de borandin daku baş hînî kurdî û edebiyata wan ya devkî bibe. Wî di salên 1930î de dastana Memê Alan ji çendîn dengbêjên navdar qeyd kir. Di kitêbeke xwe de ew hem wê dastanê bi temamî neqil dike ser kaxezê, hem wê werdigerîne fransî û hem jî di pêşgotineke bihagiran de cudahiyên versiyonên dastana *Memê Alan* û herwiha yên wê dastanê û şahesera Ehmedê Xanî *Mem û Zînê* jî dide ber hev.

Yek ji bideskeftiyên wî yên herî mezin ew bû ku wî sala 1945ê li Parîsê *Instîtuya Vekolînên Kurdî* wek beşek ji *Fêrgeha Neteweyî ya Zimanên Jîndar yên Rojhilatê* (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) damezrand û heta demekê wî bi xwe jî serperîştîya wê kir.

Çendîn kitêbên Lescot li ser kurdan, zimanê kurdî û edebiyata kurdî hatine weşandin. Li jêr em ê çend liban ji wan rêz bikin û herwiha hin ji wan diyarî xwandevevanên *Kanîzarê* û bloga *Zimannas* bikin:

- *Enquête sur les yezidis de Syrie et du Djebel Sindjar* (Vekolîn li ser êzidiyên Sûriyê û Çiyayê Şingalê) Beyrouth. Imprimerie catholique / Paris, Leroux, 1938.
- *Textes Kurdes* – première partie – contes, proverbes, énigmes (Tekstên kurdî – beşa yekem – çîrok, gotinên pêşîyan û tiştanok). Libraire Orientaliste, Paris 1940.
<https://zimannas.wordpress.com/2016/03/04/teksten-kurdi-bi-kurdi-u-fransi/>
- *Textes Kurdes* – deuxième partie – *Mamé Alan* (Tekstên Kurdî – beşa duyem – Memê Alan). Institut Français de Damas, Beyrût 1942. Bixwîne:
<https://zimannas.wordpress.com/2016/03/04/dastana-meme-alan-bi-kurdi-u-fransi/>
- *Littérature Kurde* (Edebîyata Kurdî) di ensîklopediya *Encyclopédie de la Pléiade: Histories des Litteratures* de, Gallimard, Paris 1977.
- *Grammaire kurde: dialecte kurmandji*. (Rêzimana kurdî – zaravaya kurmancî) A. Maisonneuve, Paris 1970. Bi hevkarî li gel Celadet Bedirxan. Bixwînin:
<https://zimannas.wordpress.com/2015/07/27/c-bedirxan-u-r-lescot-rezimana-kurdi-bi-fransi/>
- *Anthologie de la poésie populaire kurde* (Antolojiya helbestvaniya gelêrî ya kurdî). Stock, Paris 1980. Li gel Gérard Chaliand.

Kurmancî, soranî, zazakî... zîwan yan dîyalekte?⁸⁰

Husein Muhammed

Kurmancî ra: Hasan Aslan

Tirêm kurdî zîwanêk a yan zî çend zîwan ê? Tirêm kurmancî, soranî, hewramî, zazakî... heme dîyalektê eynî zîwanî yê yan zî çend zîwanê eynî malbat ê?

Tirêm kurdîya ke bi elifbêya latînî nusîyena bi kurdîya ke bi elifbêya erebî nusîyena ya yan zî bi kurdîya ke bi elifbêya krîlî nusîyayêne ya eynî zîwan ê yan zî çend zîwanê pê ra cîya yê?

Tirêm çi şertan gore merdim vano ke di awayê zîwanî eynî zîwan ê (mîsal kurmancî û soranî) la di awayê bînî zîwanê pê ra cîya yê (mîsal soranî û farisî)?

Tirêm sebeb û faktorê hesibnayîşê di awayanê zîwanî sey di zîwanê xoserî yan zî sey di dîyalektê eynî zîwanî çi yê? Tirêm merdim şeno bi qeyd û bendanê ziwannasî nê tesnîfkerdişî bikero yan zî tirêm tay şert û mercê muhîmêrî estê?

Mesele çi yo?

No wextêk o ke ser o nîqaş û meseleyî hende bîyê germî ka tirêm zazakî dîyalektêka kurdî ya yan zî zîwanêko xoser a. Eynî pers goranî/hewramî ser o zî esto.

Hema-hema heme kurmancîqiseykerî û soranîqiseykerî û hakeza zafaneyê zazakîqiseyker û hewramîqiseykeran o mutleq zazakî û hewramî/goranî sey dîyalektê zîwanê kurdî û zîwanê nexoserî hesab kenê. Ne nika û ne zî tarîx de çi mîletê/şarê bi nameyê zaza yan hewramî/goran çînê bîyê û ê her wext mîletê kurdî ra beşêk hesibîyayêne. Sey delîlê ney, Vakurê Kurdistanî de serek û rayberanê kurdan ra zaf serekanê serehewadayîşê 1925î ra bigî heta Selahedîn Demîrtaşî xeylî zaza bîyê la verengê sîyasetê kurdî û kurdan bîyê.

⁸⁰ Orijînal nivîsarê bi kurmancî: <https://zimannas.wordpress.com/2016/03/09/kurmanci-sorani-zazaki-ziman-an-zarava/>

Naye ra û nezdîyîya bêgumana mabênê zazakî/hewramî/goranî û dîyalektanê kurdî yê bînan de ver, zafaneyo mutleq nê awayanê qiseykerdişî sey beşêkê zîwanê kurdî û qiseykeranê înan zî sey beşêkê milletê kurdî qebûl kenê. Sey nîşanê yewitîya zîwanî ya kurmancî û zazakî, bi desan serran a ke weşananê kurdanê Vakurî de yê zafane bi kurmancî de ca deyeno zazakî zî. Eger zazakî tay kovar û rojnameyanê Vakurî de ca nêgirewto zî, sebeb o nîyo ke nê kovar û rojnameyan berhemê zazakî red kerdî la sebeb o yo ke berhemê bi zazakî înan rê nêameyê çunke heta nê peynîyan hûmara zazakînusan vêşî nêbî.

Hetêko bîn de, nê peynîyan de tay zazakîqiseykerî û tay hewramîqiseykerî vejîyayê vernî û vanê ke zazakî/hewramî zîwanê xoserî yê û dîyalektê kurdî nîyê. Ê îdîa kenê ke xo tenya îsnadê “şertanê ziwannasî” kenê û argumentanê kesê ke zazakî/hewramî sey dîyalektê kurdî hesab kenê bi “sîyaset” yan “hîsdarî” ya sucdar kenê. Ê xo îsnadê çend ziwannasanê ewropayijan kenê ke vanê zazakî/hewramî kurdî nê la zîwanê xoserî yê.

Seranikê nê “zazacîyanê” ke vanê zazakî dîyalektêka kurdî nîya, Zülfü Selcan û kitabê ey o bi almanî *Grammatik der Zaza-Sprache* (Gramerê Zîwanê Zazakî) yê. Kitab serra 1998î Berlîn de weşaneyayo. Pawitişê xoserîya zazakî ra vêşêrî o êrişkerdişê kurdî ser o.

Selcan îdîayanê çend ziwannas û sosyologanê ewropayijan keno virare gama ke ê vanê zazakî zîwanêko xoser a. La eynî Selcan êrişê eynî ziwannas û sosyologan keno gama ke ê vanê zazayî hetê etnîkî û tarîxî ra milletêko xoser nîyê la milletê kurdî ra yew beş ê.

Mîsal, Selcan vateyê Martin van Bruinessenê⁸¹şarnasê (folklornasê) holandayijî , ke vano zazakî zîwanêko xoser a, bi serfirazî qebûl keno. La eynî Selcan vateyê eynî Bruinessenî, ke vano zazayî kurd, Şêx Seîd(ê zazayî) seba Kurdistanêkê xoserî cehd kerdo û sewbîna zî serehewadayîşê 1925î serehewadayîşê kurdan bi, bi şidet red keno.

Eger zafaneyê ziwannasanê ewropayijan – êyê ke çîyêk zazakî ser o vato- zazakî sey zîwanêko xoser qebûl bikerê zî, ê eynî wext de red kenê ke kurmancî û soranî di zîwanê pê ra cîya bê. Selcan vateyê înan ê ke kurdî ra cîyayîya zazakî ser o keno virare û nê vateyê înan sey bingehêko objektîv û bêteref

⁸¹ Berhemê Martin van Bruinessenî yo sereke yo kurdî û Kurdistanî ser o “Agha, Shaikh and State – The Social and Political Structures of Kurdistan” (Axa, Şêx û Dewlete – Awaniyê Sosyal û Sîyasî yê Kurdistanî) bi inglîzî yo û şeno tîya de biwanîyo:
http://www.academia.edu/2521173/Agha_Shaikh_and_State_The_Social_and_Political_Structures_of_Kurdistan

qebûl keno. La eynî Selcan bi şidet êrişê ê eynî ziwannasan keno çunke ê vanê ke kurmancî û soranî dîyalektê eynî zîwanî yê.

Tirêm kurmancî, soranî û zazakî zîwan ê yan dîyalektê?

Kesê ke îdîa kenê ke kurmancî, soranî û zazakî zîwanê pê ra cîya yê, xêret kenê – hendo ke mimkun o – lîsteyêkê cîyayîyanê înan ê dergî rêz bikerê. Ê seypêyîyanê mabênê kurmancî, soranî û zazakî qet nêbo peygoş kenê û ge ge heta dîrekt zûran zî meseleyî ser o kenê.

Mîsal, Selcan kitabê xo de hûmarêka vengane pê ra cîya yê mabênê kurmancî û zazakî de rêz keno. La Selcan xora vengane kurmancî û zazakî yê sey pê ra bêveng û bêhes o. Rastî de fonemê kurmancî û zazakî 100 % eynî yê herçendo ke elbet ê, ê foneman tam sey pê nêxebitnenê.⁸²

O hem zî wazeno eşkera bikero ke kurmancî û soranî zî pê ra zaf dûrî yê û ganî sey dîyalektê eynî zîwanî nê la sey zîwanê cîyayî bihesibîyê. Seba na îdîaya xo, o mesela eşkera keno ke prefîksê/verîlaweyê berdewamî kurmancî de “di-“ yo (sey “di-çim, di-bêjim, di-kevim”) la soranî de “e-“ yo (“e-kem”) yanî wazeno vajo ke ê qet nêmanenê pê û no zî yew delîl o ke kurmancî û soranî eynî zîwanî nîyê. La Selcan na rastî ra xo temamen bêveng û bêhes keno ke soranî de “e-“ tenya prefîksê berdewamî yê “de-“ ra formêko fekkî yo ke zaf maneno “di-“yê kurmancî (de-kem=di-kim).⁸³ No formê “de-“ hem zafaneyê fekan de hem zî soranîya nuşteki de serdest o herçendo ke formê “e-“ zî tay fekan de esto û tay nuşteyan de aseno. La Selcanî nêwaşt o behsê “de-“ bikero çunke o vêşêrî seypêyîya kurmancî û soranî nîşan dano, cîyayîya înan nê.

Şertê pêfehmkerdîşî û zeîfiya ey

Bi awayêko pêroyî vajîyeno ke eger qiseykerê di awayanê qiseykerdişî pê ra fehm bikerê, wexta awayê qiseykerdişê înan di zîwanê cîyayî nê la di lehceyê eynî zîwanî yê. Vereksê ney, eger qiseykerê di awayanê qiseykerdişî pê ra fehm nêkerê, wexta ê di lehceyê eynî zîwanî nê la di zîwanê pê ra cîya yê.

⁸² Seba cîyayîyanê seypêyî û vengnasî kurmancî û zazakî de (û dîyalektanê kurdî yê bînan de), biewnîrê: <https://zimannas.wordpress.com/2016/01/02/cudahiyen-dengnasi-di-lehceyen-kurdi-de/>

⁸³ Seba “e-“ ra kewtişê D bidê prefîksê demê ameyoxî yê kurmancî ver o: DÊ>Ê (ez dê bikim > ez ê bikim).

Na teorî tesnîfkerdişê zîwan û dîyalektan de xeylî ameya xebitnayîş û hema zî yena xebitnayîş la teorîyêka zeîf a çünke fehmkerdiş çîyêko subjektîv o û bi estbîyayîş yan çînêbîyayîşê tecrubeyanê kesan a girêdaye yo.

Mîsal, eger yew kurmancî zaf soranî yan farisî eşnawita, şeno hêdî-hêdî musayeyê fehmkerdişê înan bo heta bê ke qet xo musayeyê înan bikero zî. La eger reya ewilî bo ke o kurmancîqiseyker farisî yan soranî eşnaweno, bi ihtimalêko zaf gird do zaf tay ci ra fehm bikero yan heta çîyêk ci ra fehm nêkero zî.

Mesele tenya mabênê di zîwananê aqrebeyan de (mîsal kurdî û farisî) nê la heta mabênê fekanê eynî zîwanî yan eynî dîyalekte de zî winî yo. Mîsal, çî ziwannasêkê cidî heta nika nêvato ke kurmancîya Dîyarbekirî û kurmancîya Dihokî di zîwanê pê ra cîya yê û xoser ê. La eger yew kurmancîqiseykero dîyarbekirij û yewo dihokij reya ewilî fekê pê bieşnawê û pîya dest bi suhbet bikerê, ê do fehmkerdişê pê de zehmetî biancê û heta zaf çîyan pê ra fehm nêkerê yan zî heta pê ra şaş fehm bikerê zî. Mîsal, vatişê dîyarbekirijî “karîn/kanîn, hev, tev/giş, li ba/cem” dihokijanê ke fekanê bînan ra nêmusayê rê xerîb ê çünke dihokijî herunda ê vatişan de vatişê sey “şîyan, êkûdu, hemî/xirr, li nik/dev” xebitnenê. La noqor “xirr” (heme) yê dihokijan şeno bi asanî dîyarbekirijan het şaş fehm bibo çünke Dîyarbekir de o manaya endamê cinsî yê nerîyan dano yanî hemmanaya “kîr”ê dihokijan o.

Ney ra cîya, qiseykerdişê dihokijan de xeylî çekuyê erebî û kurmancîya dîyarbekirijan de zî hûmarêka çekuyanê tirkîyan a ne taye estê ke ne dihokijî ê çekuyanê tirkîyan ra fehm kenê û ne zî dîyarbekirijî ê erebîyan ra fehm kenê. La nê heme astengîyan reyde zî, çî ziwannasê cidî îdîa nêkerdo ke dihokijî û dîyarbekirijî bi di zîwananê cîyayan qisey kenê.

Fehmkerdiş hem zî bi zanayîşê babet a girêdaye yo. Kurdêko ke doktor bo û muxetebê ey o kurdo ne-doktor belkî zaf bi zehmetî pê ra fehm bikerê gama ke behsê babetêka tibî kenê. La doktorêko kurd û doktorêko faris belkî kurdêkê doktorî û kurdêkê ne-doktorî yan farisêkê doktorî û farisêkê ne-doktorî ra hîna zaf asan yewbînî ra fehm bikerê. La ancî zî çî ziwannasê cidî îdîa nêkerdo ke kurdî û farisî eynî zîwan ê.

Cografya û têkilî pêfehmkerdişî ser o tesîrêko asanker yan zehmetker kenê. Mîsal, kurmancê Dêrsimî û kurmancê Zaxoyî herdi bi yew zîwan qisey kenê ke ziwannasî de nameyê ey “kurmancî” yan zî “kurdîya vakurî” ya. Zafaneyê kurdanê Hewlêrî/Erbîlî bi yew awa qisey kenê ke ziwannasî de ci rê “soranî” yan zî “kurdîya merkezî” vajîyena. Ziwannasî qiseykerdişê hewlêrijan bi ê zaxoyijan a eynî

lehce ra nê la eynî zîwan ra hesab kenê. Heta kesê sey Zülfü Selcanî weriştê vanê ke ê eynî zîwanî nîyê zî.

La seba ke cografyaya Zaxo-Hewlêrî, Zaxo-Dêrsimî ra nezdîyêrî yo û hem zî têkilîyê mabênê Zaxo û Hewlêrî ê Zaxo-Dêrsimî ra hîna xurt ê, bi ihtimalêko zaf gird zaxoyijî vêşêrî qiseykerdişê soranîya hewlêrijan ra fehm kenê, kurmancîya dêrsimijan ra nê. Sebeb o yo ke zafaneyê zaxoyijan vêşêrî soranîya hewlêrijan eşnawita û heta hewlêrijan reyde qisey kerdo zî la zaxoyijan ra têkilîya nîsbeten tayênan bi dêrsimijan a estîbîya. La ancî zî çî ziwannasêko cidî qebûl nêkeno ke kurmancîya zaxoyijî bi soranîya hewlêrijî ya eynî lehce bo la kurmancîya dêrsimijî ra cîya bo.

Bi eynî awa ya, ihtimalen soranîqiseykerêkê hewlêrijî rê fehmkerdişê kurmancîya zaxoyijî soranîya sineyijî ra zaf asanêrî bo çunke ameyîşûşîyayîşê hewlêrij-zaxoyijî têkilîyanê hewlêrijî-sineyijî ra zaf hîra û xorîyêrî yo.

Fehmkerdiş gegane dihetî yo. Cayo ke dîyalektêk serdeste bo, qiseykerê dîyalekta serdeste îdîa kenê ke dîyalekta ne-serdeste ra fehm nêkenê la qiseykerê dîyalekta ne-serdeste dîyalekta serdeste ra vêşêrî fehm kenê. Mesele o yo ke qiseykerê dîyalekta serdeste mihtacî nîyê ke xêret bikerê la qiseykerê dîyalekta ne-serdeste neçarê îdarekerdişî yê û mecbûr ê xêret bikerê ke fehm bikerê.

Fehmkerdiş şeno bi wext a û bi îmkanan a zî bivurîyo. Mîsal, verê 50 serran tay kurmancîqiseykeran rojane yan heta qet û qet soranî eşnawitêne û qet haya zafaneyê soranîqiseykeran ê mutleqî zî qiseykerdişê kurmancî ra çînê bî. La nika dem û îmkani cîya yê. Bi raya teknolojiyanê neweyan (TV, Înternet, radyo ûsn.) kurmancîqiseykerî û soranîqiseykerî şenê rojane lehceyanê pê bieşnawê û heta bi “mecbûrî” eşnawenê zî. No biwazo-nêwazo pêfehmkardişê kurmancî û soranî zî qiseykeranê înan mîyan de zêdneno (qet nêbo ê kesan mîyan de ke medyaya kurdî taqîb kenê).

La ancî zî no fehmkerdiş nîno a mana ke cîyayî mabênê kurmancî û soranî de nêmendê yan zî zaf kemî bîyê. Bingehê kurmancî û bingehê soranî sey verê 50 serran o la qiseykerê nê lehceyan hêdî-hêdî musayeyê fehmkerdişê pê benê.

Nê nimûneyanê corênan ra eşkera beno ke pêfehmnêkerdiş sey bingehê tesnîfkerdişê zîwan û dîyalektan bi pêroyî munasîb nêbeno yan zî zaf zeîf o. Ey dima şîyayîş şeno bi asanî merdimî biresno tay netîceyanê şaşan.

Tirêmetay metodê ziwannasî yê bînî estê ke ma bişê rindêrî pê eşkera bikerê ka awayêkê qiseykerdişî ziwannêko xoser yan dîyalektêka yew zîwanî yo?

Pêveronayîşê kurmancî, soranî, zazakî û farisî

Kerem kerê ma çend qeyd û bendanê fonolojî, morfolojî û sîntaksî gore biewnîrê cîyayî û seypêyîya kurmancî, soranî, zazakî û farisî ra (+ = belê, - = nê):

	kurmancî	soranî	zazakî	farisî
Difonemîya Ç, K, P û T	+	-	+	-
Vurnayîşê M-yê peyvokalî bi V-W	+	+	-	-
Eştişê D R pey ra	+	-	-	-
Eştişê D vokalan pey ra	+	+	+	-
Eştişê X verê W ra	-	-	+	-
Difonemîya L	-	+	-	-
Eştişê T S pey ra	-	+	-	-
Vurnayîşê E bi I	+	+/-	-	-
Vurnayîşê Z bi D	-	-	-	+
Cinso gramerkî bi name û zemîran a	+	-	+	-
Cinso gramerkî bi	-	-	+	-

sifet û fîlan a				
Prefîksê/Verîlaweyê berdewamî	+	+	-	+
Di desteyî zemîrê xoserî	+	-	+	-
Zemîrê pakerdeyî	-	+	-	+
Ergatîvî	+	+	+	-

Îzahkerdişê tabloyî

- **Difonemîya Ç, K, P û T:** Kurmancî û zazakî de nê herfan ra di fonemê yanî vengê manavurnayoxî yê pê ra cîyayî vejîyenê, ci ra yew bipif yanî “req” o (bi inglîzî “aspirated”) û oyo bîn zî bêpif yanî “nerm” o (unaspirated). Mîsal, çekuya “par” bi P-yo bipif manaya “parçe, beş, lete, hîse, şîrîkatî” dana la bi P-yo bêpif yanî nerm manaya “serra ravêrdî, serra şîyayî, serra verê emser” dana. No fenomen kurmancî û zazakî de esto la soranî û farisî de peyda nêbeno.
- **Vurnayîşê M-yê peyvokalî bi V/W:** Kurmancî de M-yê mîyan yan peynîya çeku yê vokalan pey de biyo V. Mîsal, “nav” (bi zazakî name) bi kurmancî bi V yo la bi zafaneyê zîwananê hindûewropayîjî yê bînan bi M yo, mîsal: farisî “nam”, inglîzî “name”, fransî “nom” ... Soranî de zî M yê peyvokalî (vokalan pey de, *postvowel*) adeten beno W: naw. Zazakî de M nê rewşan de sey xo maneno.
- **Eştişê D, R pey ra:** Kurmancî zafaneyê çekuyan de D, R pey ra eşto, mîsal: “kirin, birin, xwarin” la bi soranî “kirdin, birdin, xwardin”, bi zazakî “kerdene, berdene, werdene” û farisî “kerden, borden, x(w)arden”.
- **Eştişê D vokalan pey ra:** Ci ra meqsed o yo ke zaf çekuyan de D vokalan pey ra kurmancî, soranî û zazakî de kewto la farisî de mendo, mîsal: kurmancî “ba, bû”, zazakî “va, bi/bî” la farisî “bad, bûd”.

- **Eştişê X verê W ra:** Ci ra meqsed o yo ke zazakî komvengê XW ra vengê X eşto û tenya W verdayo, mîsal kurmancî “xwarin, xweş, xwişk/xweh”, farisî “x(w)arden, xûş, x(w)aher” la zazakî “werdene, weş, waye”.
- **Difonemîya L:** Soranî de di L-yê pê ra cîya estê ke şenê manaya çeku bivurnê eger herunda pê de bêrê xebitnayîş. Ci ra yew L-yo barî yo (sey “lez, law”) û oyo bîn zî qelew o, sey “welat, silaw”. Kurmancî, zazakî û farisî de di vengê L bibê zî, ê fonemî nîyê yanî vurnayîşê înan bi yewbîn nêşeno manaya çeku bivurno.
- **Eştişê T, S pey ra:** Soranî de no fenomenêko eşkera yo, mîsal kurmancî “standin/stendin, dest”, soranî “sendin, des(t)”. La no fenomen kurmancî, farisî û zazakî de peyda nêbeno.
- **Vurnayîşê E bi I:** Kurmancî de no fenomenêko vilabîyaye yo, farisî û zazakî de hema-hema peyda nêbeno. Mîsal, zazakî “kerdene, wesar”, farisî “kerden, behar” la kurmancî “kirin, bihar”. Soranî de zî gegane E beno I (kirdin) la zaf reyan zî sey E maneno (mîsal “behar, le, be” herunda “bihar, li, bi”yê kurmancî).
- **Vurnayîşê Z bi D:** No farisî de fenomenêko vilabîyaye yo, mîsal “dan-“ (zan-ayene), “damad (zama, bi kurmancî zava). Kurmancî, soranî, zazakî û zafaneyê ziwananê îranîyan ê bînan de no vurîyayîş nêbeno.
- **Cinso gramerkî:** Çiyêko eşkera yo ke kurmancî û zazakî de di cinsê gramerkî (makî û nerî) estê û soranîya standarde û farisî de peyda nêbenê. La sîstemê cinsî kurmancî û zazakî de bi tamamî sey pê nîyê. Kurmancî de tenya name û hem zî zemîro yewhûmaro hîrêyin şeno cinsî bigîro la sifet û karî (fîlî) bêcins ê. Mîsal, kurmancî “birayê mezin” û “xwişkê mezin” la bi zazakî “birayo pîl” û “waya pîle”. Cîyayî a ya ke kurmancî de sifet (mezin) sey xo maneno û nerî yan makî gore nênamîyeno la zazakî de çekuya bingehêne “pîl” çekuyanê makîyan reyde bena “pîle”. Hakeza kar (fîil) zî zemîrê yewhûmarê hîrêyinî reyde kurmancî de her wext eynî yo la zazakî de cinsê zemîrê yewhûmarê hîrêyinî gore vurîyeno: “O esto” (nerî) û “a esta” (makî).
- **Prefîksê/Verîlaweyê berdewamî:** Verîlaweyê berdewamî ra meqsed “di-“yê kurmancî, “de-“yê soranî û “mî-“yê farisî yo, mîsal kurmancî “di-kim, di-bêjim, di-çim”, soranî “de-kem, de-lêm, de-çim” û farisî “mî-konem, mî-gûyem, mî-revem”. No verîlawe zazakî de çinî yo û herunda ey de peyîlawe yan mîyanîlaweyê -n- / -en- esto: “(ez) ke-n-a, va-n-a, şî-n-a” yanî bi kurmancî “(ez) dikim, dibêjim, diçim”.

- **Di deste zemîrê xoserî:** Kurmancî û zazakî de di desteyê/komê zemîran estê ke înan ra yew sade/nenamite yo û oyo bîn zî oblîk/namite yo, kurmancî zemîrê nenamiteyî “ez, tu, ew, em, hûn, ew” û namiteyî “min, te, wê/wî, me, we, wan” û zazakî nenamiteyî “ez, ti, o/a, ma, şima, ê” û namiteyî “mi, to, ey/aye, ma, şima, înan”. Farisî û soranî de tenya desteyêkê zemîranê xoseran esto la desteyêkê zemîranê pakerdeyan zî estê ke kurmancî û zazakî de peyda nêbenê:
- **Zemîrê pakerdeyî:** Farisî û soranî de (la kurmancî û zazakî de nê) desteyêkê zemîran esto ke soranî de verva zemîranê namiteyan ê kurmancî û zazakî yê. Bi soranî “-im/-m, -it/-t, -î/-y, -man, -tan, -yan” û bi farisî “-em, -et, -iş, -man, -tan, -şan”.
- **Ergatîvî⁸⁴:** Ergatîvî ra meqsed o yo ke kurmancî, soranî û zazakî de tay haletan de kar (fiil) kerdoxî yanî keso ke çîyêk kerdo gore nê la çîyo ke ameyo kerdiş yanî kerdeyî gore namîyeno. Mîsal, “ez sayan wen-a” (karê “werdene”, “ez” gore namîyayo”) la “mi di sayî werd-î” (karê “werdene”, “di sayî” gore namîyayo û merdim nêşeno vajo “ez di sayî werda”). Demo ravêrde de tenya kar kerdeyî gore nênamîyeno la kerdox yanî keso ke çîyêk kerdo bi xo zî namite yo (“mi werd” – “ez werd” nê). Kurmancî û soranî de zî sîstem wina yo la farisî de çîyêko winên çinî yo, kerdox her wext nenamite yo, kerde namite yo û kar zî kerdoxî gore namîyeno: “dû sîb-ra mîxor-em” (ez di sayan wen-a) û “dû sîb-ra xordem” (mi dî sayî werdî).

Encamê pêveronayîşê kurmancî, soranî, zazakî û farisî

Tabloyo corên de ma xêret kerd hûmarêka babetanê zîwanî de pêveronayîşêk mabênê kurmancî, soranî, zazakî û farisî de bikerê. Helbet merdim şeno çend babetanê bînan zî bizêdno yan tayênan ci ra wedaro. La hedefê ma bi nê tabloyî o yo ke ma seypêyî û cîyayîyanê nê zîwan yan dîyalektan ra wêneyêkê (resimêkê) zafhetî teqdîm bikerê.

Seke aseno, mabênê nê zîwan yan dîyalektan de hem seypêyî û hem zî cîyayî estê. Înan ra çî yewe her babete de yewa bîne ra cîya nîya û çî yewe zî her babete de sey yewa bîne nîya. Wexto ke ma kurmancî û farisî pêvero nê, ma do bivînê ke 15 babetanê vîjnayeyan ra, ê tenya çar babetan de sey pê yê:

- Nêştişê X verê W ra

⁸⁴ Nuştoxî tîya kurmancî gore şirove kerdo la mi seba zazakî şirove kerd. (Notê açarnayoxî)

- Yewfonemîya L
- Nêeştişê T, S pey ra
- Çinêbîyayîşê cinsê gramerkî bi sifet û karan a

Wexto ke ma kurmancî û soranî pêvero nê, ma do bivînê ke ê 7 yan 8 babetan de sey pê yê:

- Vurnayîşê M (bi V/W)
- Eştişê D vokalan pey ra
- Verîlaweyê berdewamî
- Nêeştişê X verê W ra
- Nêvurnayîşê Z bi D
- Çinêbîyayîşê cinsê gramerkî bi sifet û karan a
- Ergatîvî
- (Vurnayîşê E bi I)

Wexto ke ma kurmancî û zazakî pêvero nê, ma do bivînê ke ê 8 babetan de sey pê yê:

- Difonemîya Ç, K, P û T
- Eştişê D vokalan pey ra
- Yewfonemîya L
- Nêeştişê T, S pey ra
- Nêvurnayîşê Z bi D
- Cinso gramerkî bi name û zemîrê yewhûmarê hîrêyinî ya
- Di desteyî zemîrê xoserî
- Ergatîvî

Ancî tabloyê ma ra eşkera beno ke soranî û zazakî tenya 4 yan 5 babetan de sey pê yê. La hetêko bîn de, soranî û farisî 6 yan 7 babetan de pê kenê.

Seke aseno, cîyayîyê kurmancî-soranî û kurmancî-zazakî teqrîben eynî nisbet de yê. Bi ney a zî, zaf ziwannasê rojawanijî îdîa kenê ke zazakî û kurmancî di ziwane pê ra cîya yê la kurmancî û soranî di dîyalektê eynî ziwani yê.

Hetê ziwannasî ra mesele bi rastî zehmet o. Bileksê ke “zazacî” îdîa kenê, diziwanîtîya kurmancî û zazakî bi çî awa çîyêko zelal nîya. La rastî ser o ganî bivajîyo ke hetê gramerî ra çîyêko bêguman nîyo ke kurmancî, soranî û zazakî heme lehceyê eynî ziwani yê.

Mesele o yo ke ziwannasî de çî xetêka eşkera, ya ke lehceyanê eynî ziwani eynî het de verdo û ziwananê eqrebeyanê xoseran cê ra abirrno, çinî ya. Gama ke ma ewnîyenê tabloyo corên ra, ma vînenê ke kurmancî bi soranî û zazakî ya, muqeyseyê kurmancî-farisî ra vêşêrî babetan de pê kenê. La ancî zî tay babetan de kurmancî û farisî pê kenê ke kurmancî û soranî yan kurmancî û zazakî pê nêkenê.

Rastî de çî qeyd û bendêkê ziwannasî yo mutleq yan heta tenya meqbûl zî çinî yo ke merdim xo îsnad bikero ta ke eşkera bikero ka di awayê qiseykerdişanê aqrebeyan bi rastî tenya lehce yê yan zî ziwane xoserî yê.

Bira (Qerarê) lehceyîti yan zî ziwani tiya di awayanê aqrebayan ê qiseykerdişî bi qeyd û bendanê ziwannasî nê la bi şert û mercanê sosyal, sîyasî, tîcarîyan yan zî bi hîskerdiş a:

Mîsal, ziwananê Îskandinavya ra bi taybetî swêdî û norwecî zaf nezdîyê pê yê. Ê normal pîya qisey kenê û nadîren fehmkerdiş de zehmetî vînenê. Cîyayîyê înan bi zor hendê cîyayîyanê kurmancîya Mêrdînî û kurmancîya Hekarîyan bê. La semedo ke înan ra her yewe hetê yew dewlete ra ameya resmîkerdiş, çî ziwannasî nêwerzenê û îdîa nêkenê ke ê herdi rastî de dîyalektê eynî ziwani yê.

Hindî û urdûyî bi qiseykerdiş eynî ziwani ê la her yewe bi elifbêyêka cîya nusîyena û yewe hetê Hindistanî ra û yewe zî hetê Pakistanî ra ameya fermîkerdiş. Ziwannasî nê parekerdişê bi temami sîyasî winî qebûl kenê. Hetêko bîn de, Çîn de xeylî dîyalektê pê ra zaf cîyayî û qiseykeranê pê rê fehmnebarî estê la hetê sîyasî û tîcarî ra sey eynî ziwani qebûl benê.

Erebîya Îraqî û erebîya Mexribî qiseykeranê pê rê bi asanî fehmbarî nîyê la herdi awayanê qiseykerdişê xo rê vanê “erebî”. Portugaliya (portegîzîya) Portugal û Brezîlya pê rê bi asanî fehmbarî nîyê la ancî zî herdi “portugalî” yê. Çî ziwannas nêwerzeno înan ra yewe rê nêvano, “nê, ziwane şima o ziwano ke şima texmîn kenê nîyo”.

Ziwannasî ne vengê xo hemverê nê parekerdişan de û ne zî nê yewkerdişan ver o kenê.

Kurdî wayîra çend lehceyan a ke qiseykeranê pê rê bi asanî fehmbarî nîyê. Lehceyê kurdî heta bi çend elifbêyan zî nusîyenê. La hetê sîyasî ra kurdî eynî ziwani a. Mîsal, gama ke xebitnayîşê kurdî Tirkîya de qedexe bî, tirkan nêva “zazakî kurdî nîya, wa a serbest bo.” Neheqîya ke no seserrêk o

zîwanê kurdî rê yena kerdiş, kurmancî, soranî, hewramî, zazakî – heme lehceyanê kurdî rê yena kerdiş.

Naye ra muhîmêrî: kurdî bi hîskerdiş a eynî zîwan a çunke zafaneyê qiseykeranê lehceyanê kurdî yê cîyayan o mutleq nê heme lehceyan sey eynî zîwan ra beşêk hesibnenê.

Ne zîwannasî û ne zî sîyaset şeno nê hîskerdişî ra xurtêrî û çaresazêrî bo.

The effect of orthographic depth on reading acquisition

Rizgar Behadur

Abstract

This article addresses orthographic differences and its effect on literacy acquisition, especially reading acquisition. In considering reading acquisition the most remarkable feature of difference between orthographies is related to orthographic depth, which depends on the degree of regularity of grapheme-phoneme (G-P) relationship. The degree of orthographic depth has a major effect on reading acquisition.

Keywords: orthography, orthographic depth, phonological recoding, reading acquisition

Introduction

Orthography is a method for writing the sounds of a language. Orthographic strengths or weakness has a great effect on learning how to read and write a language. When there is no rule to use written symbols there is a lot of problem especially for children to read and write correctly. For example there are four different letters in Persian alphabet just for the sound /z/, i.e. /ذ/, /ز/, /ض/ and /ظ/. Because there is no difference in pronunciation of these letters, children cannot differentiate among them, and when they have to use them in different words they become confused. So it raises the question of whether the difficulty of reading acquisition in alphabetic orthographies is related to the features of particular orthographies or not. This question has been investigated by a number of researchers (e.g. Burt 2006, Thorstad 1991, Cahill& Karan 2008) and suggests that there is a considerable variation in the rate of reading acquisition between orthographies, and that this variation is related to orthographic depth. The concept of orthographic depth refers to the degree of regularity of grapheme-phoneme (G-P) relationship. In shallow (regular) orthographies, such as Kurdish, the correspondences are direct

and clear, whereas in deep orthographies, such as English, the relation between phonemes and graphemes is more ambiguous and difficult.

Different writing systems

Generally speaking there are three types of Orthography: Logography, syllabary and alphabetic. In logography words and morphemes are linguistic units; Chinese is the best example of logography. In syllabary system, syllables are the unit of writing such as Old Persian Cuneiform. But in alphabetic orthography, letters (graphemes) are units of writing and each alphabet letter represents a phoneme, a good example of alphabetic writing system is Kurdish orthography.

Levels of written language processing

Perception of written language psychologically occurs at different levels. According to Carroll (2008) in written perception we have three levels respectively: Feature, Letter and Word level. At feature level the shape of the alphabet letter is presented, that is we recognize letters by their shape e.g. we acknowledge /K/ as a vertical line and two diagonal lines or slashes. Then at the letter level we perceive letters as meaningful symbols rather than their physical shapes. For example we perceive the letter /F/ regardless of whether it is handwritten or is typed with different fonts. And finally at word level we see the word as a whole not as a set of letters, and then its properties such as pronunciation and meaning become available to us. Although in the Word-Superiority Effect theory words are important not letters, and word perception helps letter identification; but this is only correct with experienced readers, and novice readers need to decoding letters to understand new words either in their own language or another language.

Phonological recoding

Words are composed of letters that represent sounds. Using systematic relationships between letters and phonemes to pronounce or spell words is called phonological recoding. Because there are too

many words in the language to rely on memorization as a primary word identification strategy, in alphabetic writing systems, recoding is an important and primary means of recognizing words. Studies of nonword reading skills show that the acquisition of phonological recoding skills varies among different orthographies. For example in English it is slow and difficult. Mean error rates for nonword reading at the end of grade 1 typically range from 40% to 80% (e.g. Seymour et al., 2003; Treiman, Goswami, & Bruck, 1990). In contrast, in Greek orthography which is regular, children of the same age made only about 10% errors when reading words and nonwords (Porpodas, 1999). In a review, Landerl (2000) reports that children in regular orthographies like Dutch, German, Greek, Italian, Portuguese or Turkish make no more than 25% errors on nonword reading at the end of grade 1.

Deep and shallow orthographies

In successful reading, the brain must first make a correct connection between the orthographic character of the word and its sound. Regarding orthographic depth there are two types of orthographies, Deep and Shallow. Deep orthographies are writing systems that do not have a full correspondence between the spoken phoneme and the written grapheme.

English is an example of orthography where the written script does not fully represent the phonemic structure of spoken language. According to Brinton (2000), there are 44 phonemes in English. While there are only 26 letters in English alphabet, the number of graphemes is much higher and many graphemes consist of multiple letters. A phoneme can be marked with a variety of graphemes, depending on the context, and vice versa. In English the reader has first to be able to make orthographic recoding of multi-letter and often inconsistent digraphs (e.g. ps-y-ch-o-l-o-g-y), where the knowledge of basic letter sounds does not suffice for being able to use the grapheme-phoneme correspondences.

Shallow orthographies, however, have a one-to-one relationship between graphemes and phonemes. Kurdish provides a good example, with 31 associations that match the exact number of letters (Bedir-Xan, 1931). There is one to one correspondence between phonemes and graphemes in this writing system. In fact, this means that a non- Kurdish person, who knows the sound of each letter, would be capable of reading aloud a Kurdish text and make it perfectly comprehensible to a Kurdish listener.

Written Kurdish stands in clear contrast to written English, which is a very inconsistent orthography. For example consider the English word 'school', the IPA phonemic representation for this word is

/skul/, and its representation in Kurdish orthography is almost the same as IPA by showing it with four graphemes 'skûl' instead of six graphemes as in English orthography. This highly phonemic alphabet has a great role in reading acquisition and using Kurdish as a written language, especially in Turkey despite the state ban on Kurdish education. But there is no factual data showing the level of literacy acquisition pace among Kurdish learners using this orthography. Considering the fact that there exist two different competent types of orthographies in Kurdish, i.e. Soranî vs. Kurmancî, studying their effects on literacy acquisition, and evaluating them will be of considerable importance in choosing the best one to be the standard orthography as a prerequisite to language standardization.

Orthographic depth hypothesis (ODH)

According to orthographic depth hypothesis (ODH), lexical word recognition in shallow orthographies is mediated primarily by phonemic cues generated prelexically by grapheme-to-phoneme translation. In contrast, lexical access for word recognition in a deep orthography relies strongly on orthographic cues, where phonology is derived from internal lexicon.

While the question of differences between alphabetic orthographies has not received much attention in the field of reading acquisition, it has attracted more interest in studies of skilled reading and lexical access. The issue was first introduced into reading research as a result of findings concerning word recognition processes in Serbo-Croatian and English (e.g. Feldman & Turvey, 1983). These studies revealed that in Serbo-Croatian, word-recognition processes were biased towards phonemic coding, whereas in English, the orthographic processes were more important. Frost, Katz, and Bentin (1987) investigated the psychological reality of the concept of orthographical depth and its influence on visual word recognition in Hebrew, English, and Serbo-Croatian languages. The results were also interpreted as strong support for the orthographical depth hypothesis and suggest, in general, that in shallow orthographies phonology is generated directly from print, whereas in deep orthographies phonology is derived from the internal lexicon.

Two versions of the orthographic depth hypothesis (ODH) exist in the current literature, strong ODH and weak ODH. What can be called the strong ODH states that phonological representations derived from assembled phonology alone are sufficient for naming and lexical decision in shallow orthographies. Thus, according to the strong ODH, rapid naming in shallow orthographies is a result of only this prelexical analytic process and does not involve pronunciation obtained from memory, i.e., the lexicon. However Katz and Frost (1992) accept the role of lexicon in generating phonology and support the weak ODH. In this version, the phonology needed for the pronunciation of printed

words comes not only from prelexical letterphonology correspondences but also from stored lexical phonology, that is to say, from memory.

The effect of orthography on the acquisition of reading skills

Most cross-linguistic comparisons of reading acquisition have been pair wise comparisons of English and a supposedly more regular orthography. One of the earliest studies of this kind was carried out by Öney and Goldman (1984). They compared the pseudo word reading skills of Turkish and American children at first and third grades. The results showed that the Turkish children were more accurate and also faster than the American children at the first grade, the accuracy percentages being 94% and 59%, respectively. At the third grade, the ceiling was reached by both groups, but the Turkish children were still the more fluent readers.

On the other hand research findings show that orthographic defects are time consuming and have a burden on development of children's literacy acquisition. It is important to note that the L1 English speaking beginner reader has been found to need twice as much time to develop basic decoding skills than a beginner reader of a shallow orthography (Seymour et al 2003). This conclusion is in agreement with Bassetti (2006), who has proposed that L2 orthography affects the mental representations of L2 phonology in beginner L2 learners. An essential part of it must be spelling acquisition, which must be carefully designed and taught, so that it will no longer contribute towards generating the wrong L2 English phonology.

Predictability is also an important factor in gaining reading skills. The results of an experiment carried out by Thorstad (1991) suggest that, if the orthography is predictable and invariant, the children use a systematic, phonological strategy and learn to read and spell more quickly and accurately. The cases of this study were English and Italian children, and while English children read fast and inaccurately, the Italian children read slowly and accurately using a systematic, phonological strategy until 10 years, when they read fast and accurately.

The importance of phonological awareness as a central precursor for later developing reading skills is widely accepted. Phonological awareness refers to the child's awareness of sub-lexical segments of speech sounds; the realization that words can be divided into constituent sound segments. Furthermore, the development of phoneme awareness seems to be more rapid in transparent

orthographies than in English. The results from orthographies such as Italian, Turkish, Finnish, Norwegian, Greek and German, show that phonemic awareness is at maximum level relatively soon after the beginning of reading instruction (Cossu, Shankweiler, Liberman, Katz, & Tola, 1988; Durguno lu & Öney, 1999).

Finally in a study Ellis et al (2004) investigated the effects of orthographic depth on reading acquisition in alphabetic, syllabic, and logographic scripts. Children between 6 and 15 years old read aloud in transparent syllabic Japanese hiragana, alphabets of increasing orthographic depth (Albanian, Greek, English), and orthographically opaque Japanese kanji ideograms, with items being matched cross-linguistically for word frequency. This study analyzed response accuracy, latency, and error types. Accuracy correlated with depth: Hiragana was read more accurately than, in turn, Albanian, Greek, English, and kanji. The deeper the orthography, the less latency was a function of word length, the greater the proportion of errors that were no-responses, and the more the substantive errors tended to be whole-word substitutions rather than nonword mispronunciations. Orthographic depth thus affected both rate and strategy of reading.

Conclusion

The development of early reading skills in a shallow orthography seems to be completely dependent on the phonological apparatus of the beginning reader. However, it can be concluded that a shallow orthography treats even a phonologically immature reader in a moderate manner. It helps in explicating the alphabetic principle, the correspondence between spoken and written language. Since the grapheme-phoneme correspondences are regular at the level of single letters it does not trouble the beginning reader with complicated correspondence rules; and together with a systematic phonics teaching it provides the beginning reader with a simple tool for successful word recognition, without the troubles caused by contextual effects and irregularities.

References

1. Bassetti, Benedetta (2006) Orthographic input and phonological representations in learners of Chinese as a foreign language. *Written Language & Literacy*, vol. 9, No 1, pp. 95-114(20).
2. Bedir-Xan, C.A. (1931). *Elfabêya Kurdî û bîngêhên gramera Kurdmancî* (Kurdish alphabet and principles of Kurdmancî grammar). Digital version: NEFEL.

3. Brinton, Laurel J. (2000) *The Structure of Modern English: A Linguistic Introduction*. John Benjamins Publishing Company.
4. Burt Jennifer S. (2006). What is orthographic processing skill and how does it relate to word identification in reading? *Journal of Research in Reading*, Volume 29, Issue 4, 2006, pp 400–417
5. Cahill M. and Elke Karan (2008). Factors in designing effective orthographies for unwritten languages. SIL Electronic Working Papers 2008-001.
6. Carroll D. W. (2008). *Psychology of Language*, 5th ed. Thomson Wadsworth.
7. Cossu, G., Shankweiler, D., Liberman, I. Y., Katz, L., & Tola, G. (1988). Awareness of phonological segments and reading ability in Italian children. *Applied Psycholinguistics*, 9, 1.16.
8. DeFrancis, J. (1989). *Visible speech: The diverse oneness of writing systems*. Honolulu: University of Hawaii Press.
9. Durguno lu, A. Y., & Öney, B. (1999). A cross-linguistic comparison of phonological awareness and word recognition. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 11, 281.299.
10. Ellis et al (2004). The effects of orthographic depth on learning to read alphabetic, syllabic, and logographic scripts. *International Reading Association* (pp. 438–468).
11. Feldman, L. B., & Turvey, M. T. (1983). Word recognition in Serbo-Croatian is phonologically analytic. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 9, 288.298.

ZIMAN Û NETEWE

Nûsînî: profêsor Peter Trudgill

Wergêran le Inglîsiyewe: Hesênî Qazî

Le bendî pêşûy em kitêbe da sebarete be çilonayeti komelnasî zîman le Kampala û Uganda cexitman le ser dû şit kirdewe. Yekemyan eweye lewê zor le takuterayan yan dûzîmane yan frezîmanen - wate ewan detuwanin be ziyatir le zîmanêk ta astêkî rewan qise biken. Xalî duwem eweye, ew helumerce akamî ew rastiye ke ew komeley ewanî têda dejîn komelêkî firezîmanî ye.

Dûzîmane bûnî take kesî bew şêweye de rastî da akamî pêwîstî frezîmanî komelayeti yan neteweyî niye: komeley firezîmanî ewto hen ke têyanda zor le axêweran nabin be dûzîmane ta pileyekî girîng – bo nimûne, Swîs – û dûzîmaneyî take kesî egerçî zor lewe berbilawtîre lewey bikirê be zeynî axêwerêkî Inglîsî biga, be hîç cor diyardeyekî dinyagirewe niye. Belam frezîmanî komelayeti de rastî da, le astî cîhanî da diyardeyekî zor berbilawe. Ew çilonayetiye frezîmaniyey ke le Uganda weberçaw dekewê ziyatir qa'îdiyeke ta ewey rêzper bê. Zorbey here zorî dewlet – netewekanî dinya le çuwarçêwey sinûrekanyan da ziyatir le zîmanêkî xocêyîyan têdaye ke qiseyan pêdekirê. Le hêndêk nimûnanda wekû Kamêrûn yan le Papua le Gîney Nwê, jimarey zîmanan lewane ye bigate sedan zîman (egerçî hasan niye be wurdî diyarî bikirê ke zîmanêk çiyê, be leber çawgirtinî ew dijwariyey le bendî yekemda hêmanan pêkird, bo ewey ke jimareyekî wurd sebarete bew nawçaney wek emane be destewe bidrê).

Netewegeli frezîman le gişt beşekanî dinya da hen, û miro detuwanê zor nimûnan bas bika. Kêşe û dijwarî ew demî dête gorê eger miro hewil bida şwêngêrî wulatêk bika ke be rastî takzîmane ye. Wa wêdeçê wulatî ewto le çend cêyek ziyatir nebin. Tenanet le Urûpaş zor nimûney rasteqîney ewto nîne, egerçî ême deqman pêgirtuwe wa bîr bikeynewe ke zorbey dewlete Urûpayîyekan tak zîmanen. Zorbey xelik ewe be qiseyekî rast dadênên eger bigutrê Almaniyekan be Almanî, Feranseyîyekan be Feranseyî û htd. dedwên. Ho û songey baş bo eme bedestewe ye, belam rastî ew babete ta radeyek ciyawaze. Teqrîben gişt wulate Urûpayîyekan kemayeti zîmanî bûmî (xocêyî) yan têdaye - destey axêweran ke şêwezari xocêyîyan zîmanêke cwê lew zîmaney ke zîmanî resmî, zal yan zîmanî serekî ew wulateye ke têyda dejîn. Islend, ke têyda le sedasedî danîştûwanî xocêyî

ewê axêweranî zîmanî Islendîn, rêzperêke lew qa'îde û pêwane ye. Le hêndêk nimûnanda, lew cêyaney ke kemayetiyeke be rêje gewrene, dewlet – netewe be asayî ziyatir le zîmanêkî resmî heye. Nimûnegelî ewe Bêljîk (zîmanî Holendî – ke le bêljîk be Filamanî be nêw dekrê- û zîmanî Feranseyî), Swîs(Almanî, Feranseyî, Italiyayî û Romanş), û Fenland (Fenlandî û Swêdî)n.

Lew cêyaney ke kemayetî piçûktire yan kemtir be destelate, wênaçê zîmanî kemayetî yan zimangeli kemayetî piley resmîyan hebê , û axêweranyan, zor car tenê le ber pêdawîstî be kirdewe û piratîkî, meylî dûzîmane bûnyan têda be dî dekirê. Em hokarey duwayî ew şiteye yarmetî deka bew bawerey ke Urûpa le derewey xoy ruwaletêkî tak zîmanî peyda bika. Zorbey here zorî hawwulatiyanî Feranse detuwanin be Feranseyî bidwên, sere ray ew rastiye ke bo jimareyek le wan ew zimane zîmanî duweme. her ew core helûmerce le şanîşînî Yekgirtû (Birîtanya)ş heye. şanîşînî Yekgirtû hemû ruwaletêk denwênê bo ewey be wulatêkî tak zimane dabindrê, û ewaney serî lêdeden be dilniyayiyewe hewcêyan bewe niye cige le Inglîsî nebê hîç zîmanêkî dîke bizanin. Legel eweşda, ew ruwaleta ta radeyek helxeletênere. Ewe raste Inglîstan leweta kûjanewe û damirkanî zîmanî Kornîş le Sedey Hejdehemda, hîç zîmanêkî kemayetî xocêyî nebuwe, belam êsta lew wulate da destey axêweranî be ejimar zor le zîmananî têda dejîn ke le şwênî cor be corî cîhanewe hatûn, lewane, bo nimûne, le şêwey qarey Bakûrî Hîndûstanewe, wekû Puncabî û Bengalî (û her weha miro detuwanê bilê zîmanî yekemî zor le xelkî Birîtaniyayî kon ke reçekekî Hîndî Rojawayiyan heye Inglîsî niye, egerçî zorîşî wêdeçê – birwane bendî noyemî em kitêbe). Le nêw zimane xocêyiyekanda Weylzî , zîmanî yekemî yek le pêncî danîştûwanî Weylz e, û Geylîkî Skatlendî nizîkey 70000 xelkî xocêyî qisey pêdeken, ziyatir le berzayiyekan (Highlands) û durgekanî Hebirdeanî Skatlend.

Dirêjbûnewe û radey firezîmanî neteweyî (sertaserî) le Urûpa lem lîstaney xuwarewe da nîşan dirawe. Lîstî yekem, ke hemû layene niye, ta radeyek ewe nîşan deda ta çî radeyek zimangeli bandestî resmîy neteweyî le wulatanî taybetîda le layen kemayetî zîmanî le cêy dîke da qiseyan pêdekirê

zîman kemayetî zîmanî xocêyî qisey pêdeken le

Almanî Danimark, Bêljîk, Feranse, Italiya, Silovêniya,
Sirbiya,

Romanî, Rûsiye, Okrayn, Qazaxstan, Mecarstan, çêk, Lehistan

Tirkî	Yonan, Meqdûniye, Sirbiya, Albanî, Bulxarstan, Romanî, Moldavî, Okrayn
Yonanî	Italiya, Meqdûniye, Albanî, Bulxarstan, Romanî, Okrayn, Tirkiye
Albaniyayî	Yonan, Sirbiya, Montênêgiro, Meqdûniye, Italiya
Mecarstanî	Utirîş, Sirbiya, Romanî, Slovêniya, Slovakiya, Okrayn
Fenlandî	Swêd, Norwêj, Rûsiye
Swêdî	Fenland
Feranseyî	Italiya
Lehîstanî	Lîtwanî, çêk, Okrayn
Bulxarî	Romanî, Yonan , Okrayn
Holendî	Feranse
Italiyayî	Slovêniya, Kirwatiya
Rûsî	êstonî, Latvîa, Lîtwanî, Okrayn
Okrayniyayî	Romanî, Slovakî, Lehîstan
Slovakiyayî	Mecarstan, Romanî, çêk
çêkî	Lehîstan, Romanî, Slovakî
Slovêniyayî	Utirîş, îtaliya
Meqdûniyeyî	Yonan, Albanî

Lêtwaniyayî	Lehîstan
Romaniyayî	Yonan, Bulxarstan, Albanî, Sirbiya, Meqdûniye

helbet jimareyekîş ziman le [Urûpa] hen le hemû cêgayek zimangeli kemayetîn. hêndêk lemane ewaney xuwarewen:

ziman le kuwê qisey pêdekirê:

Samî (Laplendî) Norwêj, Swêd, Fenland, Rûsiye

Frîsiyayî Alman, Holend

Bask êspaniya, Feranse

Katalanî êspaniya, feranse

Birêton Feranse

Sorbiyayî Alman

Kaşubiyayî Lehîstan

Weylî şanşînî Yekgirtû

Geylîk şanşînî Yekgirtû

Cige lemane, zimanî Yîdîş (Cûlekeyî Almanî) û Romanî (zimanî xelkî Roma) wekû zimangeli kemayetî le beşe corbecorekanî wîşkaroy [Urûpa] be berbilawî qiseyan pê dekirê. (çilonayetî naasayî Geylîkî Irlendî le xuwarewe basî lêwe dekeyn.)

Ke wabû, gişt dewletekanî Urûpa ta radeyek fire zimanin. Renge firezimantirîn wulatî Urûpa, cige le Rûsiye nebê (ke helbet , herçonêk bê zorbey xakekey dekewête Asiya), Romanî bê. Destey zimanî here gewre de naw 24 mîlyon danîştûwanî ew wulate da zimanî Romaniyayî zimanî daykiyane, belam lew wulate da be lanî kemewe 14 zimanî dîkeş wekû zimanî xocêyî qiseyan pê dekrê. Jimarey wurd û tewaw be destewe niye, belam xelkî Romay Romaniyayî axêwer gewretirîn kemayetîn u be lanî kemewe 10 le sedî danîştûwan pêk dehênin, destey gewretirî kemayetî birîtîn le Mecarstaniyekan, Almaniyekan, û Cûlekekan ke be zimanî Yîdîş yan, le hêndêk nimûneyanda, Ladîno wate Cûlekeyî Êspanyayî qise deken. zimangelî dîkey kemayetî birîtîn le Rûsî, Okrayniyayî, Sirbî, Slovakiyayî, Tartarî, Tirkî, Bulxarî, çêkî, Yonanî û hermenî.

Firezimanî bew berbilawîye aşkiraye bo hukûmetekan û destelatdarî cor be corî rêkxirawe neteweyeyekan kêşe û dijwarî saz deka,ême duwatir basî em core kêşe û girftane dekeyn. Firezimanî be her radeyek bê, legel xoy gîrugirft bo takekes yan destey takuterayan dexulqênê, be taybetî bo ew kesaney ke endamî kemayetiye zimaniyekanin. Be pêçewaney endamenî destey zorbey zimanî, ewan debê be lanî kemewe dû zimanan baş fêr bibin bo ewey bituwanin wekû endamî tewawî komeleyekî sertaserî ke le nawyan da dejîn berey xoyan le qurawê derkêşin. Renge gewretirîn kêşey ke le ber demyan qut bêtewe perwerde bê. Le hêndêk nimûnan da, renga, ew kêşe û girfte zor tund nebê, çunkû ew dû zimaney karyan pêdekrê le wane ye be taybetî hênde ciyawaz nebin. Bo nimûne ew mindale Firîsiyayî zimananey ke fêrî Holendî debin qet tûşî ew core dijwariyane nayan ke dête ser rêy mindalanî Samî axêwer bo fêr bûnî zimanî Swêdî, çunkû Firîsiyayî û Holendî zimangelî zor leyekewe nizîkn. Yan lewane ye siyasetî perwerdey wulate pêwendîdareke le ruwangey zimaniyewe ewende jêrane û hemûlayene bê, û mindalan le qonaxe berayiyekanî çûne xwêndinge da , ke hemîşe debê awa bê, xwêndinewe û nûsîn be rêgey zimanî xocêyî xoyan fêr bin, û zimanî zorbeyan duwatir fêr bikrê. Ew şêwe boçûne le zorêk le beşekanî wulatî Weylz da reçaw kirawe, her weha le Norwêj û cêgay dîkeş. Amanc le bekar hênanî ew core şêwe perwerde kirdine ewe ye mindalan tuwanayî eweyan hebê hem be zimanî xocêyî xoyan û hem be zimanî zorbe bixwêninewe, binûsn û qise biken. Le nimûnegelî dîke da mindalî ser be kemayetî lewane ye tûşî dijwarî û kêşey gewre bê. Eweş katêk dête gorê ew dûzimaney karyan pêdekrê le yektirî nizîk nebin, û her weha leweş girîngtir, katêk siyasetî perwerdey dewlet – neteweyekî taybetî yan piştî zimangelî kemayetî nagirê, yan layan lê nakatewe û çawyan lê heldebwêrê û deyan xate pişt gwê. Le nimûney zor tîjper da zimanî kemayetî lewane ye qedexe bikrê yan bo ders dadan le xwêndinge be pesind nezandrê. Ew şêweye le pêşû da hem sebarete be zimanî Weylzî le Weylz û hem le mer zimanî Geylîk le Skatlend awa bû – le rastîda

serdemêk qanûnêk karî pêdekra ke de rastîda be pêy ew qisekirdin be zimanî Geylîk naqanûnî bû – û şêweyekî ewtoş be salanî dûrudrêj siyasetî hukûmetî Tirkîye buwe sebarete be zimanî Kurdî.

Karlêkerî dasepandinî zoremlî zimanêkî neteweyî (sertaserî) bêgane wekû Inglîsî yan Tirkî dekrê zor cîdî bê. Ladanî zoremlî zimanêkî û şwênpirkirdinewey be zimanêkî dîke hewlêke bo binebir kirdin û nehêştinî kultûrêk be tewawî, lewane ye ewe nîşaney têruwanînekî nametîqî êtinîkî bê (' Weylziyekan le Inglîsiyekan ' kemtirn' 'Kurdekan her nîn') 'û ewe zor be cîdî çet le pêşweçûnî perwerdeyî mindalan dexta ke debê zimanêkî taze fêr bin ber lewey btuwanin lewe têbigen mamosta basî çî deka, çî dega be fêr bûnî xwêdinewe û nûsîn.

Ew boçûne be salanî dirêjîş siyasetî perwerdeyî bû le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka, ke her nebê ta radeyek le gel ruwangey berbilawtirî komelayetî lemer zimanî kemayetî da, berpîrsî tuwandinewey xêra û berbilawî zimane kemayetiyeke bû de zimanî zorbey Inglîsî axêwer da (bo agadarî ziyatir sebarete be bar û doxî tazetirî bizûtnewey goya ' tenê Inglîsî' le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka biruwane bendî 10-î em kitêbe.)Êsta, hengawî berbeçaw bo bojandinewe û bexodahatinî zimanî hêndêk le destê kemayetiyeke helhêndrawetewe, be taybetî Êspaniyayî axêweran û Hîndiyekanî xocêyî Emrkayî, ke bo yan heye be zimanî xoyan perwerde bibînîn, hêndêk hengawî dîkeş nirawetewe: bowêne agadarî giştî le şarî New York, hem be zimanî Êspaniyayî û hem be zimanî Inglîsî heldawesrên,eweş be mebestî karhasanîkirdin bo civatêkî gewrey Portorîkayî ke lewê dejîn. Le gel eweşda, tenanet ew kemayetiye zimanîaney dî ke gewretir , û ziyatir danîştuwî derewey şare gewrekanin wek ewaney ke birîtîn le axêweranî zimanî Feranseî (le Bakûrî Rojhelat û le Louisiana) û axêweranî Holendî pênsvaniyayî (şêweyek le zimanî Almanî) be xêrayî le jimareyan kem debêtewe. le salanî 1970 kanda, 10 kemayetî here gewrey zimanî le Dewlete Yekgirtuwekanî Emrîka awa bûn:

Êspaniyayî 7 mîlyon û 900000

Almanî 6 mîlyon û 200000

Italiyayî 4 mîlyon

Feranseî 2 mîlyon û 600000

Lehîstanî 2 mîlyon û 300000

Yîdîş 1mîlyon û 500000

Norwêjî 600000

Swêdî 600000

Slovakiyayî 500000

Mecarstanî 500000

Be giştî , nizîkey 34 mîlyon Emrîkayî êsta zîmanî daykiyan zîmanêke cwê le Inglîsî.

Be xoşiyewe, boçûnî ' her tenê Inglîsî' û ew ruwanganey pêyewe likawn êsta be tewawî le şanoy perwerdey şanşînî Yekgirtû (Birîtaniya)ş bizir buwe,egerçî zor le axêweranî zîmanî Weylzî û Geylîk hen wenebê hêndyan dil be pile û statusî zîmanekanî xoyan xoş bê û lêy razî bin. Le weta 1918 rêge dirawe be xwêndinî Geylîk le xwêndingekanî Geylêk axêwerî nawçekanî Skatlend,egerçî ta 1958-î xayand bo ewey wekû amrazêkî perwerde û fêrkirdin bekar bihêndrê,eweş be şêwey serekî bo mindalanî piçûktir le xwêndinge seretayiyekanda. Bo zorbey mindalan, be taybetî le xwêndinge nawendiyekanda,Inglîsî hêsta amrazî perwerdey asayîye, eweş manay ew ebuwe zor le axêweranî zîmanî Geylîk deçne ew core xwêndingeyane ke zorbey endam û şagirdanyan mindalanî na Geylîk axêweran.

Wez'î zîmanî Weylzî le şanşînî Yekgirtû be şêweyekî berçaw zor le helwêstî zîmanî Geylîk pitewtir e. Ew zîmane axêwerî ziyatir e, be rêje katêkî baş bo bilaw kirdinewey bernamêy radyoyî û tilêvîzyonî be zîmanî Weylzî terxan kirawe (egerçî ewendeş niye ke miro pêy xoş bê). Her wek nimûney Geylîk, le mer Weylzîş boçûnî siyasetî konî perwerdeyî egerçî nemawe belam be lînge firteş bê xoy der dexa. êsta zor le xelkî betementir, le katêkda be rewanî be zîmanî Weylzî qise deken, belam qet fêrnebûn bînûsn. Ewan tenanet debê namey zor taybetî xoşyan be zîmanî bêgane, wate Inglîsî binûsn, û zor car boyan asteme Weylzî standard bixwêninewe. Henûke helumerc zor baştir buwe, û be taybetî le berayiyekanî salanî 1930 yekane helumerc gorawe. Her lew serubende da be şêwey cîdî ders dadan be zîmanî Weylzî le zorêk le fêrge seretayiyekan le nawçey Weylzî axêwer da destî pêkird,egerçî dewrî ew zîmane le xwêndinge nawendiyekanda zor kem bû. Le akamda, le salî 1953 da, raportêk bilaw kirayewe ke lelayen wezaretî perwerdey Birîtaniyawe pesind kira: ew raporte pêşniyarî kird le Weylz gişt mindalan debê hem fêrî Weylzî û hem Inglîsî bikirên. Ew siyasetî dû zîmaneyîye êsta be berbilawî wexo kirawe û pêroyî lêdekirê, egerçî çilonayetî rasteqîne taradeyek aloz û pêçelpêçe çunkû siyasetî perwerdeyî le her nawçeyek da le layen destelatdarî nawçeyîyewe biriyarî le ser dedrê. Legel eweşda, miro be giştî detuwanê bilê le zor beşekanî Weylz da,çi înglîsêndrabin yan na, miro dekrê hêndêk xwêndinge çî le astî seretayî û çî le piley nawendî da bibînê ke têyanda zîmanî Weylzî tenê wekû babetêk be ders dekuwêrê,û le hêndêkî dîkeyanda be tenîşt

zîmanî Inglîsiyewe wekû amrazî perwerde bekar dehêndrê û tenanet xwêndingey ewtoş hen ke têyanda Weylî tenya zîmanî perwerde ye û Inglîsî her wek babetêk dexwêndrê. Pêşweçûnêkî çawrakêşî dîke destgay polî sawayan û pêşxwêndingeye ke betewawî Weylî axêwern belam zor le daykubawkanî Inglîsî zîmanîş mindalekanî xoyan denêrne ewê bo ewey ewan wek dû zimane gewre bin. Be ruwalet, wekû, zor le xelkî Irlendî hêndêk lew daykubabe Weylîyane hest deken be wexo kirdinî zîmanî Inglîsî ewan yan dayubapîranyan be şêweyek le şêwan le ast nerîtî kultûrî xoyan wefadar nebûn, û hîwadarin mindalekanyan btuwanin toley ewe bikenewe û barudoxeke rast kenewe. Wêdeçî karubarî xwêndingekan zor be başî helsûrê, û wa denwênin ke le wecî dahatû da le wane ye jimarey ew kesaney be rewanî be zîmanî Weylî qise biken ziyad bika. Le rastî da, ejmarî duwayîn pêwanekan nîşan deden dakişanî jimarey axêweranî zîmanî Weylî îdî êsta pêşî pê gîrawe, û ew derfet û deretaney heyane rûy le ziyad bûne. Legel eweşda dahatûy zimane Sêltîkekan le Bîrîtaniya hêşta zor nadiyar û narûne. Le salî 1831 jimarey axêweranî Geylêk le Skatlend ke 136000 kes bû le salî 1931 ta 81000 dakişa, her le heman serubend da jimarey axêweranî zîmanî Weylîş le 902000 kesewe dabezî bo 656000 kes. Yekêk lew kêşaney rûberûy axêweranî zîmanî Weylî hat hatinî Inglîsî zîmanan bû bo Weylî ke nek her amade nebûn xoyan fêrî zîmanî Weylî ken belkû beweş naqayil bibûn mindalekanyan perwerdey zîmanî Weylî bibînin, boçûnêk ke hîç lêy naweşêtewe pesin bidrê.

Fêrkirdinî zimangêlî kemayetî bem şêweye be aşkirayî be qazancî mindalanî destey kemayetiye, nek tenê le fêrbûnî xwêndinewe û nûsînda, belkû le babetekanî dîkeş da. Ewe herweha karlêkerî nasînî nasêne û yekangîrbûnî kultûrî û komelayetî mindalekey be dû da dê û debête hoy la lêkirdinewe û berewpêşçûn û bexodahatinî kulturgêlî kemayetîş. Le heman kat da destrageyştinî mindaleke be zîmanî zorbeş berbest naka û lêy bêbeş nabê, ke wêdeçê pêwîst bê bo wegerkewtinî berew jûrî komelayetî. Ew axêweraney Geylîk û Weylî ke zîmanî Inglîsî dezanin detuwanin zor helsûrawanetir wekû endamanî komelêkî berîntir bicûlênewe. Diyare eger ewan wîstêkî ewtoyan hebê.

çilonayetî zimangêlî kemayetî dîkey Urûpa le biwarî perwerde da ta radeyekî berçaw le yek ciyawaze, ew core zimananey, wekû Almanî, ke le cêgay dîke zîmanî zorben îmtiyazêkî aşkira û rûnî kirdeweyan heye be ser zimangêlî wek Geylîk û Samî (Laplendî) da ke kereste û babetî fêrkirdin û xwêndin û xwêndineweyan yekcar zor keme. Le layekî dîkeşewe, ewan dekrê le wulatanî der û dirawsê da helkewtêkî siyasî lawaz û hejaraneyan hebê. Zîmanî Almanî le Feranse zor kem lay lêdekirêtewe; zîmanî Meqdûniyeyî le Yonan çalakane pişt gwê dexirê; û helkewtî kemayetî zor

gewrey Mecarstanî le Romanî, Slovakiya û Sirbiya zor dijaware. Le layekî dîkewe zîmanî Firîsiyayî le Holend ta radeyek piştgîrî lê dekirê û destî beser da dê, herweha le wulatanî Skandînaviyaş hewl dirawe bo pêşxestî perwerde be zîmanî Samî (Laplendî). Yek lew zîmananey lew bareyewe be taybetî zor xirap mamley le gel kirawe zîmanî Romanî, wate zîmanêkî be reçek Bakûrî Hîndûstaniye ke xelkî roma (Qereçiyekan)* qisey pêdeken. Ew çilonayetiye be taybetî lew wulatane da we ber çaw dekewê ke têyanda xelkî Roma kemayeti zor gewrene belam deretanêkî zor kemyan, lecêda hîç derfetêkyan niye bo ewey be zîmanî xoyan perwerde bibînin, wek le Slovakiya û Mecarstan. Leweş ziyatir, ew raportaney le salî 1999 we le wulatî çêkewe hatûn, ewe nîşan deden lew wulate xelkî Roma be şêwey asayî lew core xwêndingeyaneda cêyan dekrêtewe ke bo kesanî duwakewtû le barî perwerdeyîyewe dandirawin be bê ewey hîç core sirincêk bew rastiye bidrê ke lawazî ewan le xwêndinda le ber ewey ke hîç zîmanî çêkî nazanin. Le layekî dîkewe, le Bakûrî Yonan, hêndêk bernamêy ber tesik bo xwêndewar kirdinî mindalanî Romanî axêwer pêş xirawe.

Lew cêyey zîman xesletêkî diyarkerî (birwane laperey 44-î em kitêbe) desteyekî êtinîkî ye ke daway serbexoyî deka, be taybetî lew şwêney ke xesletekanî dîke (bo nimûne xesletî tebîî) girîng nîn (wek nimûney zîmanî Weylzî), lewaneyê hokare zîmaniyekan dewrêkî girîng bigêrin le her bizûtineweyekî ciyawazîxwazî da ke ew girûpe werêy dexa. Ewe beşêkî bo wulamdanewey gîrugirfte kirdeweyîyekane, wekû perwerde, belam be şêwey serekî akamêkî ew rastiye ke zîman, her wek ta êsta lem kitêbeda dîtûmane (laperey 12), wekû remzêkî girîngî huşyarî desteyî û hawpêwendî heldesûrê. Ewey ew rastiye deselmênê lew dewre da xoy derdexa ke destê zîmaniyekan le berew pêşbirdinî netewegelî nwêy serbexo le Urûpa gêrawyane le duway helweşanî împiratoriye firezîmaniyekanî kontir da. Be dem geşanewe û bûjanewey wuşiyarî neteweyî, zîmanî wekû Fenlandî û çendîn zîmanî dîke, edebîyatêkyan pêşxst, rêbazî standard bûnyan girte pêş, û wek zîmanî neteweyî lew nawçaney ke ta radeyekî zor takzîmanî bûn, seryan helhêna, ewe katey ke serbexoyîyan we dest hêna.

Boye serhelhênanî xêray dewlet – netewey serbexoy Urûpayî le mawey sed sal û kisûrî rabirdû da, hawterîb buwe le gel bexodahatinî xêray jimarey zimangelî serbexo, neteweyî û resmî. Le mawey Sedey Nozdehemda jimarey zîmanan le [Urûpa] le şazde zîmanewe geşte sî zîman, û lewe ta ewdemî ew jimareye le 50-î têperanduwe. Be cêye lêre da hêndêk wêney qonaxekanî ew pêşweçûne bikêşînewe, be taybetî leber ewey arasteke be tewawî her berew layek nebuwe. Bo

nimûne, le mawey Sedekanî Nêwerast da, hêndêk le zimanekan – wekû Pirovênşal û Almanî textayîyan (birwane xwarewetir) û 'Erebî – îtir dewrî zimananî resmîy standardyan nema (ewey duwayîyan tenê le Urûpa), le katêkda ewanîtir – Inglîsî û Norwêjî – bûne yek, tenê duwatir wek zimanî serbexo seryan heldawe. Ta salî 1800 kan ew zimananey xuwarewe wekû zimangelî neteweyî le Urûpa heldesûran (cige le Rûsiye nebê):

Islendî, Swêdî, Danmarkî, Almanî, Holendî, Inglîsî, Feransewî, Êspaniyayî, Purtugalî, Italiyayî, Lehîstanî, Mecarstanî, Yonanî, u Tirkî. Ta salî 1900 kan em zimananey xuwareweş wek zimangelî standardî neteweyî, resmî yan nûsîn derkewtin (yan dîsan seryan helhênawe): Norwêjî, Fenlandî, Weylî, Romaniyayî, û zimane Silaviyekan çêkî, Silovakiyayî, Silovênîyayî, Sirbû – Kirowatî. Û le mawey paşmawey

edey Bîstemda Geylîkî Irlendî, Geylîkî Skatlendî, Birêton, Katalanî, Romanş, Meqdûniyeyî, Albanîyayî û Bask giştîyan standard kiran, bûjandranewe yan pereyan pêdra. Zimanêkî here duwayî ke le salanî 1990kanda, le mane ziyad buwe, her wek bînîman, zimanî Lugzamburgîş bû.

Kêşekanî barudoxî firezimanêtî bo takekes dekrê yan be rêgey serbexoyî siyasî, yan şêwe-serbexoyî, yan, kemtir tundajoyane, be rêgey bername û siyasetî becê û durustî perwerdeyîyewe derdest yan kem bîkrênewe. Başe, kêşegelî firezimanêtî bo hukûmete neteweyîyekan çin? Mixabin zor le hukûmetekan ew rastiye be kêşeyekî gewre dadenên ke ziman detuwanê wekû çeçî narezayetî ew kemayetîyane helsûrê ke destelat, serbexoyî, yan peywest bûn û legel kewtinî dewletêkî dirawsêyan dewê. Lew cêgayaney hukûmetekan ewe be hereşe yan newîstû û dilnexwaz dananên, lewane ye legel kemayetiye zimaniyekan be başî bicûlênewe (yan be sadeyî her xoyan tênegeyênin). Bo nimûne, hukûmetî modêrnî Birîtaniya, zor be cîdî helneker niye, egerçî bedaxewe lewaneye çî gwê nedate axêweranî zimanî Geylîk. Hukûmetekanî Skandînaviya, her awa, aşkiraye ewan çî şitêkî newîstû û dilnexwaz le zimanî Samî da nabînin û tirsyan lêy niye. Hukûmetî komarî Irlendîş, çalakane piştîwanî le zimanî kemayetî deka (ştêk le naw 1 ta 3 le sedî danîştûwanî ewê zimanî xocêyîyan Irlendî ye û qisey pêdeken), û hukûmet xwêndinî ew zimaney le xwêndingekanda kirdûwete babetêkî tobzî. Helbet, eweş, leber ewey ke Irlendî le pêşû da zimanî gişt Irlendîyekan buwe û bem çeşne remzî kultûr û nasêney neteweyî ye ta ewey ke nîşaney hîç core narezayetiye bê.

Le layekî dîkewe, lew nimûnaneyda ke hukûmetekan bedaxewe kemayetiye zimaniyekan be tuwanayekî be 'têkder' dadenên, dekrê zor ciyawaz û gewcane bicûlênewe û le rasteqîney komelgelî

kemayetî zîman tênegen ke le cêyî dî nasrawin û başyan mamle legel kirawe,bo nimûne le perwerde da,û eweş derfetî ewey xulqandewe ke kemtir narazî bin. Tirsî ew core hukûmetane ke rîşey le boçûnî nalîbêral û nêwendxwazîyan aw dexwatewe,zor car dekrê awa pasaw bidrê: wefadarî û pêbendî zîmanî dekrê çekêkî behêz bê,û zor car bo wedest xistinî berjewendî siyasî bekarhêndirawe. Le zor nimûnan da zîmanêkî kemayetî serkutkiraw yan la lênekirawe detuwanê zîmanî dewletêkî dirawsêy dijberîş bê – eme lemer Meqdûniyeyî le Yonan,Silovêniyayî le Italiya,û Almanî le Feranse û Italiya werast degerê -û tirs lewe daye pêbendî zîmanî lewaneye behêztir bê le bestiranewey neteweyî (dewletî). Le nimûnegelî dîkeda zimangelî lalênekirawey kemayetî lewaneye be sadeyî wekû amrazêk bo wurûjandinî narezayetî bekar bihêndrên, çunkû deste kemayetiyekean hoyekî zêdebûyan bedestewe ye bo ewey le çarenûsî xoyan narazî bin û pêy qayil nebin.

Yek lew zîmananey ke mêjûyekî demkutkirdinî le songey ewto we heye zîmanî Katalanî ye. Katalanî zîmanêkî Romî ye û teqrîben her ewendey ke le Feranseyî nizîke her awaş le Êspaniyayî. Ew zimane le Êspanya nizîkey hewt mîlyon kes qisey pêdeken- le Katakoniya, valênsiya û durgekanî Balearic – her weha nizîkey 250000 kesîş le Roussillon le Feranse qisey pêdeken,û desteyekî zor piçûkîş le Sardîniya (le Italiya). Ew zimane yekêk le dû zîmanî resmiye le Andora (ewî dîyan Feranseyî ye). Ta berayîyekeanî Sedey Hejdehem ew zimane le Kataloniya zîmanî resmî, îdarî nûsîn bû ta ew nawçeyey weser Castile (Êspaniya) xira. Le akamda,le salî 1768,be pêy fermanî hukûmet zîmanî Êspaniyayî le xwêndingekanî pêşûy Katalanî da sepêndra,û duwatir le salî 1856 qanûnêk pesnid kira ke raygeyand gişt sened û belgey siyasî û peymannamey qanûnî debê be zîmanî Êspaniyayî binûsrên. Lîbêralîze kirdinî ew siyasete le jêr hukûmî komarî da le nêwan salanî 1931 ta 1939 berêwe çû. Mindalanî Katalanî zîman be zîmanî Katalanî perwerde dekran,le heman katda derfetî eweş rexsêndira mindalanîÊspaniyayî axêwer le nawçey Katalan da perwerdey xoyan be zîmanî Êspaniyayî dest pêbiken,û le temenî desalî da her kam le destekan destyan kird be fêrbûnî zimanekey dîkeş. Legel eweşda,le jêr hukmî dîktatorî Franko da carêkî dîke zîmanî Katalanî le xwêndingeyan be tewawî qedexe kira û kursî zîman û edebîatî Katalanî le zankoy Barsélona helweşawe. Deqî kitêbî Katalanî şwênbizir kiran, û mindalanî Katalan carêkî dîke debû perwerde û xwêndinî xoyan beÊspaniyayî dest pêbiken û tewawî ken. Piştîwananî zîmanî Katalanî îdî'a deken hukûmetî Franko le binaxewe xesletêkî ' nasîonalîstî Kastîliyanî' hebû,û be aşkirayî bekarhênanî Katalanî be meylî ciyawazîxuwazî dadena û lêy peşêw û nîgeran bû. Zîman remzêkî nasêney desteyî ye, û herkes hewil bida bo saz kirdinî dewlet – neteweyekî yekgirtû, be taybetî le çeşnî yekparçeyî Franko; her core nîşane û meylêkî nasêneyekî ciyawaz be dilnexwaz û newîstû yan be metirsî dadenê. Jêrdeste kirdinî zîmanî

(yan yekxstinewey zîmanî, be pêy ewey ke miro çonî lê birwanê) boye sitratêjîyê girînge le cêbecêkirdinî jêrdestekirdinî siyasî (yan yekxstinewey siyasî) da.

Le salekanî kotayî rêjîmî Franko da barudoxî zîmanî Katalanî ta radeyek guşarî le ser kem buwewe. Kitêbêkî zor be Katalanî derkewtin û dû rojnamey mîzahî mindalan û kowarêk bew zimane destyan be bilaw kirdinewe kird. Legel eweşda, hêştta hîç rojnameyek nebû û katî bilawkirdinewey radyo û tîlêvîzîonî heta bilêy kem bû. Le hemuwan girîngtir ewe bû le xwêndingeyanda, Katalanî hêştta qedexe bû. Eweş manay awa bû mindalanî Katalan ke bo yekem car deçûne xwêndinge, neyan detuwanî lewe têbigen mamostake delê çî – be lanî kemewe le çendîn hewtûy yekem da – û ewan be bê ewey bituwanin zîmanî xoyan bixwêninewe yan binûsn gewre debûn megîn ewey daykubawkan zehmetyan dabaye ber xoyan û le malê fêryan kirdiban. Kêşey zîmanî ta radeyek bew birgeyey xuwarewe be zîmanî Katalanî û wergêrawe êspanyayîyekey aşkira debê.

Katalanî:

Maigret escolta distret, tot pensant qwe la meitat de Paris està de vacances i que la resta, en aquesta hora, bew begudes freques a les tauletes de les terrasses. Quina comtessa? Ah si! L'home trist s'explica. Una senyora que ha tingut més d'un revés de fortuna i que ha obert ub salo de bridge al carrer Pyramides. Una dona ben bonica. Es nota que el pobre home n'stà enamorat. - Avui, a les quatre, he agafat un bitllet de mil de la caixa dels amos.

êspaniyayî:

Maigret escucha distraidamente, pensando que medo Paris està de vacaciones y que el resto a estas horas estará tomando refrescos en las mesitas de las terrazas. Que condesa? Ah, si! El hombre triste s'explica. Una senora que ha surfido más de un contratempo y que abiro un salon de bridge en la calle Piràmides. Una mujer muy guapa. Se conoce que el pobre hombre està enamorado- Hoy, a las cuatro, he cogido un billete de mil de la caja de los duenos.

Kurdî nêwerast:

Maigret her nîwe gwê degirê, pêy waye nîwey Parîs le pişû daye, û ewanî dî, lem se'ate da, le derewe le piyadero bedewrî mêzanewe [danîştûn] û xwardinewey sard dexonewe. Kame kontês? eha erê ! piyawew xembareke delê. Ew yayey ke ziyatir le carêk nehametî tûş hat û le şeqamî Pyramides yaneyekî birîcî kirduwetewe. Jinêkî ta bilêy cuwane. Wa wêdeçê ew piyawew

xefetbare dilî pêwey bê. " emro, le se'at çuwar
emin eskînasêkî hezar firankîm le serkarekan wergirt' bo'

Legel eweşda, leweta dêmokrat bûnî êspaniya le salanî 1970kanewe, barudoxeke heta bilêy gorawe. Helkewt û çilonayetî zimanî Katalanî yekcar baş buwe û zor lew kêşaney le serewe basyan lêwe kira ta radeyekî zor nemawin û şwênbizir bûn. Katalanî gerawetewe biwarî mîdiya û perwerde,ew biwaraney ke lêy qedexe kirabû.

Her ew core engêze û hokare palpêweneraney sebarete be cûlanewey hukûmetî pêşûy êspaniya le mer zimanî Katalanî basman kird,be aşkirayî le nimûney hukûmetî Birîtaniyaş da debîndira ke be duway serheldanî 1745da zimanî Geylîkî Skatlendî qedexe kird. Her ew core hokarane handerî ew hukûmetaney Yonan bûn bo Hêlêndinî (be Yonanî kirdinî) Bakorî Yonan be qedexe kirdinî bekarhênanî Meqdûniyeyî le nawçekeda.

Ew çalakîyaney ke hukûmetekan sebarete be ziman deyken dekrê wek hewildan bo plandariştinî zimanî nêwzed bikrê. Le nimûnegelî yekcar zor da çalakî ew çeşne, be pêçewaney ew şitaney lemew pêş basman kirdin, dekrê hem be pêwîst û hem be şiyawî rêz û sitayiş bizandrên- bo nimûne ew wulataney le gel kêşey destbjêr kirdinî zimanêkî neteweyî yan zimangelî neteweyî û,le akamda, berewpêşbirdin û standard kirdinî ew/ ewan rûberû bûn. Ew core pilandariştiney zimaniye, ke biryar deda kame ziman kame dewr bigêrê,be pilandariştinî status (pile) nasrawe. Ême ta êsta basî hêndêk lew kêşe û girftaneman kird ke le firezimanêtî le Urûpa dekewnewe. Le zor nawçey dinya da kêşe û gîrugirftekan ta radeyekî berçaw aloztirin. Bo nimûne, şêwe Sehay Efrîqa,herêmêkî zor firezimaney ke têyda kêşegelî zimanî zor xiraptir bûn çunkû hêze kolonyalekan sinûre neteweyîyekanyan be bê le berçaw girtinî bilaw bûnewey cugrafîyayî deste êtinîkî yan zimaniyekan diyarî kirduwe.

Legel eweşda, kêşey pêwendî û têkelawî le nawçey ewto da be pêwîstî ewendeş cîdî nîn ke miro lewaneye bîrî lêbikatewe. Le nimûney Kampala da, ke basman lêwe kird (laperey 106),ême bînîman xelik le wuzeyan daye zor be hasanî pêwendî be yekdiyewe biken,sereray ew rastiye ewan zimanekanî yekdî nazanin,çunke ewan aşnayîyan le gel zimanekanî dîş wek Luganda, Swahîlî û Inglîsîş heye: Her kam lew sê zimanane detuwanin wekû zimanî hawbeş Lingua Francaş dewir bigêrn. Lingua Franca (zimanî hawbeş) zimanêke wekû amrazêkî hawbeşî pêwendî û têkelawî le nêwan ew xelkane da bekardehêndirê ke hîç zimanêkî hawbeşî xocêyîyan niye. Hêndêk lew zimananey bew şêweye le Efrîqa bekardehêndrên, wek Inglîsî û Feranseyî, zimanî xocêyî (bûmî) herêmekey berbas

nîn û zor car xelik be rêgey perwerdey resmîyewe fêryan debîn. Egerçî, zor le Lingua Francakanî Efrîqay, xocêyîn, û zoryan leber zalbûn û bandestî axêweranyan, awa bekar dehêndirên, wek zîmanî Luganda, yan leber ewey ke ewane zîmanî bazirganî helkewtû û berimênin le herêm da, wek Swahîlî. Le Efrîqay Rojava yek le Lingua Franca here girîngekan ke hêştay be şêwey serekî le biwarî bazirganî û sat û sewda da bekar dehêndrê zîmanî Hausa ye. Hausa zîmanêkî Efr û- Asiyayîye ke le binawanda le herêmî Deryaçey çad le Bakûrî Nêwendî Efrîqay qîsey pêdekirê, Belam ewende be berbilawî xelik fêrî bûn ke le biwarî bazirganî û mebestgelî dîke da be mîlyonan axêwer bekarî dehênin le şwêngelî wekû Gana, Nîcêriye û Dahomey. Zorêk le zîmananî dîke her bew rêgeye da wekû Lingua Franca bilaw bûnetewe, tenê duwatir le swêngey abûrî yan siyaset dîsan le kurtêyan dawey. Bo nimûne, zîmanî Yonanî, le dinyaî kewnara da, le seretawe, le ber destbeserdagirtine 'eskeriyekanî Eskender, bû be Lingua Franka, û serdemayek le Tirkiyewe ta Purtugal be panewe bekar dehêndra. Duwatir le dinyaî Rojava zîmanî Latînî wek Lingua Franca dekar kira, be şêwey serekî le akamî peresendin û gewrebûnewey împiratorî Rom, û paşan her wa mayewe, sereray ew rastiyey ke bo zor sedan, hîç axêwerî xocêyî nebû. 'Lingua Franca'y eslî, ke ew zaraweyey lêkewtuwetewe (ke manay 'zîmanî Feransewî' ye), şêweyek bû le zîmanî Provênçal ke wekû Lingua Franca le layen xaçperistanî firezîmanewe de kar dekra. Katêk hukûmetan kêşeyan dekwête ber dem, wek ewey ke bo zorêk le netewegelî 'nwê' destbjêr kirdinî zîmanêk yan zimangelî neteweyî dête gorê, aşkiraye Lingua Francay lew çeşne zor be kelke. Destbjêr kirdinî zîmanêk ke be nexden xelkêkî zor têydegen qazancêkî zor rûnî lê dekwêtewe. Egerçî, le hêndêk nimûnanda lewaneye alozî û dijwarî bête gorê, le ber hebûnî Lingua Francay riqeber yan bedîl. Le Hîndûstan, zîmanî Hîndî le zorbey beşe Bakûriyekanî wulat da wekû Lingua Franca bekar dehêndrê. Ew zimane ew îmtiyazey heye ke zîmanêkî xocêyîye, ta ewey wek Inglîsî le binawanewe zîmanêkî kolonyalî bê, belam ew xewş û nalebarîyeşî heye ke le berjewendî axêwere xocêyîyekan daye û be zererî ewane deşkêtewe ke debê wekû zîmanî duwem fêrî bin. Le layekî dîkewe, Inglîsî, wekû Lingua Franca le sertaserî Hîndûstanda dekardekirdrê, belam tenê le layen axêweranî xwêndewar û perwerde dîtû ra. Axêwerêkî xwêndewarî Bêngalî renge le gel axêwerêkî xwêndewarî Tamîl be zîmanî Inglîsî têkelawî û pêwendî damezrênê, eger hîçyan zîmanî yekemî ewîdiyan nezanê, ke wênaçê bîzanê.

Kêşeyekî dî hawşêwey Ligua Francay riqeber le Malayziya da heye. Fêdrasîonî Malayziya le salî 1963 damezra be heşîmetêkî tenê 10 mîlîon kesiyewe, belam be barudoxêkî zimaniyewe ke yekcar zor pêçelpêç û aloz bû. Le Malayziya da boxoy zîmanî Malayî renge zîmanî xocêyî 30 le sedî danîştûwan bê, egerçî çendîn şêwey ciyawazî heye, lewane Malayî standardî nuxbey xwêndewarî şarnşîn; Malayî

qise pêkirdin,ke zor şêwezari lehceyi heye; û ' Malayî bazar', ke be berbilawî le biwarî bazrganîda wekû Lingua Franca dekar dekirdirê. 30 le sedî dîkey danîştûwanî Malayziya be yekêk le duwazde zimangele ciyawazekanî çînî dedwên,ke çuwarî here berbilawyan ke lewê bekar dehêndirên, birîtîn le Cantonese, Hokkien,Hakka uTiechiu. (le her kam le komele çîniyekanî şarnîşîn da be asayî yek lew zîmanane wekû Lingua Franca dekar dekirdrê.),Nizîkey 10 le sedî danêştûwanîş be zîmananî corbecorî Hîndûstanî qise deken,be şêwey serekî Tamîl,belam be zîmanekanî dîkey Dravidiyayîş wekû Telugo û Malayalam,û zîmanî HîndûUrûpayî Puncabî; serbaqî emane,zor le komele Uruasiyayekan be şêweyek le Purtugalî dedwên,û Inglîsîş bo zorêk le kesanî xwêndewar û perwerdedîtû wek Lingua Franca karî pêdekirê. Zîmanî Tayî û çendîn zîmanî ' bûmî' dîkeş bekar dehêndirên. Wêney komelnasî zîmanî lewê be bekarhênanî ew zîmananey ke le xwêndingeyan da wekû amrazî xwêndin û perwerde bekar dehêndirên ewendey dîkeş aloz û pêçelpêçî lê dê. Malayî,Tamîl û Inglîsî giştyan bew şêweye dekar dekirdirên,her weha çînî Mandarînîş,ke yek le şêwezare serekiyekanî zîmanî çînî niye wekû zîmanêkî xocêyi lew wulateda qisey pêdekirê,her weha 'Erebîş bekar dehêndirê.

Le cêgay dîke, lew şwênaney wulat ke le rabirdû da Bakûrî Borneo y pêk hênawe,be zor zîmanan qise dekirê ke xizmayetiyan le gel Malayî heye,her weha hêndêk zîmanî ke le hêndêk le zîmanekanî Fîlîpîns nizîkn,û her weha çînî. Ca boye le Malayziya be aşkirayî ew gîrugirfte le gorê daye ke kameyeyek le zîmanekan destbjêr bikirê bo ewey wekû zîmanêkî neteweyî karî pêbikrê. Malayî ew zîmaneye ke lehemû zîmanekan ziyatir xelik wek Lingua Franca lêy têdegen,û Malayiyekan lebarî siyasiyewe be ser wulatda zal û bandestin û hewil dan bo ewey zîmanî Malayî bikrê be tenya zîmanî resmî lewaneye bibête hoy dilêşe û bêzarî çîniyekan û Hîndûstaniyekan. Her weha ewe debête hoy kembûnî kereste û kitêbî xwêndinîş, çunkû êsta zoryan be zîmanî Inglîsîn,û akamêkî dîkeşî lêdekewêtewe ewîş ta radeyek le destçûn û helpisanî pêwendî û têkelawîye nêwneteweyiyekane. Le layekî dîkewe,be hîç cor nakrê ew îdî'aye bikrê ke Inglîsî zîmanêkî neteweyî ye,belam amrazî here gelwîstî perwerdeye,eweş ziyatir leber hoy abûrî. Serkewtin le kar û pîşe da le Malayziya wêdeçê pîdawîstî be zanîn û tuwanayî le zîmanî Inglîsîda hebê, le katêk da le biwarî xizmetî giştî da pîdawîstî be zîmanî Malayî heye,û le bazrganî û sat û sewda da be zîmanîçênî. Ew gîrugirft û kêşeye berastî hêşta çareser nekrawe, belam le katêkda nasêney desteyî dewrêkî girîng degêrê le parastinî pêbendî û wefadarî zîmanîda berew zimangelî wek Tamîl, wa wêdeçê ew komele le zîmanan bere bere girîngayetî xoyan le ast zîmanî Malayî (ewîş le songey wefadarî neteweyî) û zîmanî Inglîsî (le ber

hoy abûrî nêwneteweyî) le dest biden le zor biwar û helumercî resmîda. Arastey siyasetî hukûmetî wêdeçê berew rahêzandinî hem Malayî û hem Inglîsî bçê.

Carubar çareseriyekî dîkeş bo cêbecêkirdinî kêşe û gîrugirftî firezimanêtî pêş xirawe - ewîş eweye zimanêkî deskird wekû êspêranto debê wekû Lingua Franca wexo bikrê. Le halî hazir da wênaçê hîç dewlet – neteweyek amade bê êspêranto wekû zimanî resmî xoy wexo bika ewîş leber kêşey kirdeyî û piratîkî, û her weha, leber ewey ke zimanêkî bêlayene, be hîç şêweyek natuwanê neteweyî bê, leger eweşda, layengir û piştîwananî êspêranto zoryan pê xoşe bibînin ew zimane le astî cîhanî da wekû Lingua Francayek bekarbihêndirê bo ewey kêşe û girftî firezimanêtî nêwneteweyî çareser bikirê. Le komelekanî firezimanêtî, fire neteweyî da, wekû Yekêtî Urûpa, zorcar gêre û kêşe dekrê katêk serhelbida ke kam ziman yan zimangel debê be resmî bekar bihêndirên. Layengiranî êspêranto delên, eger êspêranto bikrê be zimanî resmî Yekêtî Urûpa, îdî ew core gêre û kêşane nayene gorê. Be pêçewaney Inglîsî yan Feransewî, êspêranto zimanî xocêyî û bûmî hîç kes niye, ca boye nakrê be berjewendî hîç layekda bişkêtewe, her wek çon Inglîsî le Hîndûstan le zor baranewe helbijardinêkî rewatire le zimanî Hîndî wekû Lingua Franca.

Ew pasawhênaweye renga lemer rêkxirawe gewretirekanî nêwneteweyî wek Korî Netewe Yekgirtuwekan rast derneçê. Ewîş leber ewey ke, êspêranto, egerçî fêrbûnî le zimane xoriskiyekan hasantire, belam be aşkirayî zimanêkî corî – Urûpayî ye, û boye be qazancî axêweranî xocêyî ew zimane dekişêtewe ke le binawanewe î ew nawçeyen. Herçunêk bê, hêştta hîç nîşaneyekî rasteqîney ewto dernekewtuwe ke êspêranto, yan zimanêkî dîkey hawçeşnî le şanoy resmî nêwneteweyî da cêgey xoyan bikenewe.

Zorcar dewrî hukûmetêkî neteweyî pêş be destbjêr kirdinî zimanêkî neteweyî nagirê. Her ke helbjêrda, zimaneke renga pêwîst bê dabimezrê, pêşbixirê û standard bikirê. Bo nimûne, hukûmet lewaneye bituwanê dewrêk bigêrê le berew pêşbirdinî rênûsêkî lebar û şiyaw, yan biriyar bida ke lehceyekî taybetî zimaneke yan zincîreyek le şêwegelî ke rêkkewtîyan le ser kirawe destbjêr bikirên. Lewane ye biyewê yarmetîş bika be berew pêşbirdinî wuşe û biryar bida kame le şêwegelî rêzimanî û dengsazî debê le zimanî standard da nwênerayetî bikirên. Ew core pilandariştîney zimanî ke cext dekatewe le ser xeslete zimaniyekanî şêwezarekan ke dextrêne ber pilandan pây degutrê corpus planing wate le nêw telefuzê corbecorekanî wuşeyek le zimanda kameyan helbjêrdîrî û pêş bixirê, kame şêwey binaxey ristesazî û wuşe ronan reçaw bikrê û rêgeyan pêbidrê; kameyek le wuşe

hawatakanî herêmekan destbjêr bikirên û çî rêbazêk weber bigîrê bo perepêdanî wuşe, eger ewe be pêwîst bizandirê.

Helbet, zimanî Inglîsî, şêwezarêkî standardî le mawey be sedan salda pêş xist, be rêje be rêgey ' xoriskî ' û le ser binemay sazan, eweş le ber hokarî ciyawazî komelayetî. Legel eweşda, bo zorêk le wulate tazetirekan, pêş xistinî zimanêkî standard debû zor be xêratir pêş bixrê, boye desttêwerdanî hukûmet lew biware da pêwîst buwe. Pasaw dehênrêtewe û degutirê, standard kirdin, bo hasankirdinî pêwendî û têkelawî, bo rexsandinî rênûsêkî le ser rêkkewtû , û bo rêxoşkirdinî amade kirdinî kitêb û kerestey xwêndin pêwîste. (helbet, diyare ewe pirsiyarêkî wulam nedraweye daxuda bo cêbecêkirdinî her kam lew babetane zimanî standard çende û lecêda pêwîste yan na. miro dekrê be şêweyekî tewaw me'qûlane pasaw bihênêtewe hêndêk car standard kirdin hîç nageyênê, wek zor car le nêw komelgelî Inglîsî axêwer da waye, mindalan se'atêkî zor bextî fêr bûnî rênûsêkî be tewawî yekgirtû deken, û her core heleyek le rênûs da debête babetî serkone yan galte pêkirdin, û ladan le standard wekû belgeyekî bê emla û ewlay nezanî lêk dedrêtewe.)

Yek le nimûne here çawrakêşekanî çalakî hukûmet le biwarî pilandarştinî zimanî û standard kirdinî ziman le Norwêjî modêrn da berêwe çuwe. Êsta le Norwêj dû zimanî resmî standardî Norwêjî heye. Be ruwalet ewe şitêkî seyre bo karubarî wulatêkî ke her çuwar mîlyon û kusûr danîştûy heye. Dû standardekan Ny Norsk (' Norwêjî nwê') û Bokmål (' Norwêjî kitêb') n – hîç kamiyan be taybetî nêwî becê nîn – û her dûkyan piley yeksanî resmîyan heye (be gutinêkî dî pêwendî ew duwane pêwendiyekî dûzarêtî (diglossic) niye bew corey le bendî 5-î em kitêbe basî lêwe kira.) Bokmål zimanî çapemenî neteweyî (sertaserî) (egerçî hêndêk le rojnamekan be Nynorsk îş wutar bilaw dekenewe) zorbey kitêban, be taybetî kitêbî wergêrdiraw, û zimanî zorbey mindale medreseyan, û amrazêkî perwerdeye. Nynorsk le hêndêk çapemenî nawçeyî, betaybetî le Rojaway wulatda bekar dehêndrê; zimanî xwêndinî nizîkey 20 lesedî mindalane; û le honrawe û edebîat da zor bekar dehêndirê, be taybetî lew karaney da ke piştêneyekî ladêyîyaneyan heye. Hemû belge resmiyekan be her dû standardekanin, mindalan debê herdûkyan çî be xwêndinewe û çî be nûsîn fêr bin; û her dûkyan be berbilawî le radyo û têlêvîzyon da bekar dehêndirên. Le her nawçeyek da encumenekanî nawçeyî biryar deden kameyek le şêwezarekan le agadariye giştîyekanda bekar bihêndirê, û bekarhênanî her kam le standardekan le her kam le xwêndinge nawçeyîyekanişda be rêgey pêvajoyekî dêmokiratîk da biryarî le ser dedrê.

Le barî zimaniyewe ew dû şêwezare zor le yektirî nizîkn, û her dûk la dûlayene be tewawî le yektirî têdegen. Ew dûberêtî (dichotomy) ye, leweş ziyatir, le zîmananî standardî nûsîn da piyade dekrê ta zîmanî qise pêkirdin. Zorbey xelik be lehcekanî derewey şaran û gondane yan be lehcekanî nastandardî şarstanyane qise deken, egerçî lehcekanî Rojawayî zor ziyatir û le nizîktirewe we Nynorsk deçin, û hêndêk le lehcekanî Rojhelatî zor ziyatir wek Bokmål wan. Renge le ruwangey komelnasî zimaniyewe xalî here çawrakêş ciyawazî le nêw zîmanekan da bê ta ciyawazî denêw xoy her kam le wanda. Hem le Bokmål û hem le nî Nynorsk da çeşne (variant) hen (telefuzkirdinî cêgorkê pêkiraw û binaxey rêzîmanî) ke be xoparêz û radîkal (conservative û radical) benêwbangin. Le şêwezarî Bokmål da, rojname rastajoyekan şêwekanî xoparêz bekardehênin, û le rojname çepajoyekan da şêwey radîkal. Zor carîş miro detuwanê be rêgey ewey ra ke axêweranî perwerdedîtû û xwêndewar kame şêwe bekar dehênin bizanê ser be çî siyasetêkin. Ew çûn debaliyekewey zîman û siyaset, ta radeyekî naasayî be şêweyekî aşkira, bew manayeye Norwêjîyekî zor kem hen ke sebarek be barudoxî zîmanî le wulatekeyan da objêktîv bin, û ewey ke 'meseley zîman' zor car miştumirêkî zor germî le ser dekirê. Daxî û germugurî pasawhênawe û lêduwan lew bareyewe dekrê bew rastiye ra dawerî le ser bikirê ke le salî 1955 bêjerêkî pêşbînî barudoxî keşwhewa ke be ' zebelahî befrî' nêwbangî derkird le radyoy Norwêj le ser kar ladira çunkû ew amade nebû bilê snø (befir) (şêweyekî radîkalî Bokmål), le ciyat sne (şêweyekî xoparêz).

Barudoxî zîmanî Norwêjî be rûnî naasayî ye, û, zorêk le Norwêjîyekan delên, barudoxêkî aloze, çunkû ewe be giran radewestê le wulatêkda ke danîştûwanî ewende kemin kitêbî xwêndin û sened û belgey resmî be her dûk zîmanekan le çap bidrên, û katêkî zor le xwêndingekan dekrê naçar bin be her dûk zîmanekan ders gutinewe rêk bixen. Be boçûnî min ew barudoxe le zor ruwewe yekcar zorîş başe, çunkû ewe manay waye jimareyekî zor ziyatir le xelik boyan heye bixwêninewe, û eger pêyan xoş bê be zîmanî standard binûsn, qisey pêbiken û boçûnî xoyan derbirin, ke ewe neba awa nedebû, le ber ewey zîmanî standard zor le şêwezarî xocêyî xoyan nizîke (le Norwêj corawcorî lehceyî yekcar zor le ber çawe).

Ewe sirincrakêşe berewpêşcûnî em barudoxe şwêngêrî bikirê, çunkû legel eweşda le Urûpa barudoxêkî taqaneye, herçonêk bê nîşaneyeke le şêwazêk le çalakî pilandariştinî zîman ke hukûmetan detuwanin beşdarî têda biken. Norwêj le Sedey Pazdehemewe ta salî 1814 le jêr fermanrewayî Danmark dabû. Lew maweyeda tenya zîmanî resmî zîmanî Danmarkî bû, akamî eweş ewe bû lehcegelî Norwêjî le gel standradî Danmarkî deguncêndiran. Eweş, helbet, tenê leber ewe

heldesûra çunkû Danmarkî û Norwêjî zor weyek deçin. Ew demey le salî 1814 Norwêj serbexoyî le Danmark estand,çi zimanêkî taybetî standardî Norwêjî le gorêda nebû. Jimareyekî kem le xewareyan de rastîda be Danmarkî qiseyan dekird,ke ewe zimanî tiyatirîş bû, le katêkda zimanî resmî karbedestanî xocêyî hukûmetîş le rastîda Danmarkiyek bû be telefuzî Norwêjîyewe. Le xwêndingeyanîş da xwêndinewe bew core fêrî şagirdan dekira. Şêwey axaftinî rojane û naresmî axêweranî ser be çînî serewey komel têkelawêk bû le ewe û şêwezare nawçeyîyan: le rastîda core kartêkerîyekî yekparçey Danmarkî be ser zimanî Norwêjî da hebû. Axêweranî çînekanî xuwarewetir bew lehce Nor-wêjîyane qiseyan dekird ke ta radeyek kartêkerî Danmarkî pêwe diyar bû,û werzêran û kiştukêl karan be lehcegelî ladêyîyaney Norwêjî deduwan.

Be peregirtinî hest û dawxuwarz le wulat da bo damezrandinî zimanêkî neteweyî Norwêjî,dû wulamî tewaw ciyawaz le yektirî bo cêbecê kirdinî ew meseleye hatne gorê. Sitratêjîyek ewe bû kem kem Danmarkî alugorî têda bikrê û berew arastey zimanî xelkî şarnîşîney ser be çînî serewe bibdrê ke be Norwêjîyek qiseyan dekird ke le jêr tawî Danmarkî dabû. Ew zimanî Norwêjîy Danmarkîye,be Riksmål ('zimanî dewlet ') nêwbangî derkird û, duwaye bû be Bokmål. Wulamekey dîke le layen Ivar Aasen dirayewe,ke mamostayekî medrese bû û lêkolîneweyekî hemûlayeney sebarete be lehce Norwêjîyekan kirdibû. Ew layengirî boçûnêkî zor şorsgêraney zimanî bû,û zimanêkî lemer xoy darişt le ser binemay ew lêkolînewaney lemer lehce Norwêjîyekan kirdibûy. Zimaneke le ser binemay ew lehce ladêyîane helnira bû, be şêwey serekî ewaney rojaway wulat, ke Aasen pêy wabû lanî herî kem be Danmarkî 'jarawî kirawn',û eweş nêwî lêndira Landsmål ('zimanî wulat '),ke duwatir bû be Nynorsk. Le salî 1885 da bo wulamdanewey hest û sozî nasyonalîstî Landsmål hawşanî zimanî Danmarkî (yan Riksmål) wekû zimanî resmî rageyandira. Belam hukûmet neydetuwanî zimanî Norwêjîy Danmarkî helweşênêtewe çunkû ewe hêştî zimanî nuxbey şarnîşînî be destelat bû. Le rastîda,le salî 1887 helkewtî Norwêjîy Danmarkî behêztir bû. Katêk mamostayan raspêrdiran be telefuzî Danmarkî xwêndinewe fêrî mindalan neken belkû be standardî zarekî, wate Norwêjîy Danmarkî Riksmål bilênewe. Ew dû kirdeweye yekem têwegilanî hukûmet bû le pilandariştinî zimanîda.

Emro rîşey şêwekanî xoparêz û radîkal le her dû zimane resmiyekeda le wîstî hukûmete yek be duway yekekanewe aw dexwatewe bo damezrandinî zimanêkî neteweyî le ciyat duwan be bê ewey ke hîç kam lewan helweşênêtewe. Ca ew wîste ziyatir berew ew çuwe ke her dûkiyan bere bere berew nizîtkirkirdinewe le yekdî rêformyan têda bikrê,bo nimûne,le lehce Norwêjîyekanda,lewane

ew lehcanêş ke çînî kirêkarî şarnişîn qiseyan pêdeken, naw sê cînsî heye (nêr, mê, û bêlayan), le katêkda le Norwêjîy Danmarkî, û be duway ew le Riksmål da wekû Danmarkî naw dû cînsî heye (giştî û bêlayan). Riksmål nîşaney nasînewey wekû yekî hebû (ke le zimanî Norwêjî da be duway naw da dê) bo wuşey nêr û mê: mann ' piyau', ko ' ga'; wate debête 'mannen' piyaweke', koen ' gayeke', belam Landsmål şêwey ciyawazî hebû: kui wate ' gayeke'. Le salî 1917 da hukûmet rêformêkî resmî kird, yekêk le akamekanî ew rêforme ewe bû ke lew bareyewe (û Leser şitî dîş) pêkhatinêk le nêwan her dû zimanekanda bikrê. Le Landsmål da nîşaney nasînewey mêy le -i we debû bigordirê be -a bo ewey le gel lehce Rojhelatîyekan biguncê, le heman katda şêwey mêy -a bo hêndêk wuşan kira tobzî, be taybetî ew core wuşaney ke pêwendîan be ladêyanewe hebû, wekû ga, û be şêwey helbijarde bo wuşey dîş. Ewe manay wabû ke 'gayeke' îtir êsta le her dûk zimananda bû be kua . lêreda ('tobzî' be manay tobzî bûn le kitêbî medresan û le nûsînî şagird medresanda bû.) le akamî ew rêforme da nîşaney nasînewey mê ke le hêndêk pêwendî le Bokmål da bo hêndêk naw da dekardekirdirê be şêweyekî radîkal dadendirê, nîşaney nasînewey nêr (yan giştî) be şêweyekî xoparêz dadendrê.

Berew pêşcûnêkî dîkey girîng le pîlandariştinî zimanî hukûmet da rêformêk bû ke le salî 1938 da kira, û eweş le ser binemay lêkolînewey komîteyek ke raspêdirabû û destelatî dirabûye bo le yek nizîk kirdinewey zimanekan le biwarî rênûs, şêwey wuşe, û gerdankirdin da, le ser binçîney zimanî gelîy Norwêjî. Ewan be taybetî amojgarî kirabûn zimanî standardî qisekirdinî çîne serewe xwêndewarekan neken be sermeşq, hengawêkî naasayî û girîng le mêjûy standard kirdinî ziman da. Zorêk lew goraney ke debû le kitêbî xwêndinî Bokmål da bikirên birîtî bûn le kirdine dîftongî (dû dengî vowel) be monoftong (yek vowelî) le zor wuşanda, wek le Nynorsk û zor lehçanda:

øst aust < 'rojhelat' be Danmarkî øst
 sten < stein ' berd ' be Danmarkî sten

û her weha goranêk le kotayî zemanî rabirdûy kirdaranewe le -et we bo -a, dîsan wekû zor le lehce rojhelatiye kem pirêstîjtirekan, lehce ladêyîekan û Nynorsk :

vaknet < vakna ' lexew hestan'

Dabezandin û cêbecê kirdinê ew rêformane le ber şerî Duwemî dinya girewe we duwaye kewt, belam duway biranewey şer kitêbî xwêndin be pêy standarde tazekan çap kiran. Goran le Bokmål da berhelstî û kardanewey le nêw axêweranî çînî serewe û zor le twêjî çînî mamnêwncî le Rojhelat wurûjand û zorî pê tûre bûn. Zor le daykubawkan, be taybetî le Oslo, hestyan dekird ew rêforme nwêyane zor heremekîn, û le dijî ewe derkewtin ke ew şêwaney ewan hewlyan dabû le axawtinî mindalekanyanda 'rastyan kenewe' êsta ewe de rastîda be çapkirawî dekwête ber çawyan. Boye le mawey berayîyekanî salanî 1950kanda, kompanîye gewrekanî bazriganî û siyasetmedarî koneparêz destyankird be danî diraw û yarmetî darayî bo werêxstinî berberekanî be dijî rêformekan. Ewe cencal û herayekî zorî lê saz bû, û le keşwhewayekî awa da bû ke rûdawî 'zebelahî befrî' qewma.

Sereray ew dijayetî û berhelstkariye, komîsyonêkî nwêy zimanî pêk hat be heman destelat û raspardeyey ke dirabû bew komîteyey ke raportî salî 1938-î amade kirdibû, bo ewey çawedêrî bika be ser pêwane û normekanî kitêbî xwêndin da be her dûk zimanekan. (balî rastajo ew komîsyoneyan be nwênerî 'be qanûnîkirdinî zimanî heremekî 'dezanî, çepajoyanîş pêkhatinî ew komîsyoneyan be 'serkewtinêk da dena bo dêmokrasî'.) le salî 1959 da ew normaney kitêbî xwêndin bilaw bûnewe, û derkewt le cêda her heman şêwekanî 1938n, egerçî be radîkalî ewanîş nebûn. Le akamî amojgarîyekanî ew pêwananeda êsta le kitêbî xwêndin da sê şêwey ciyawaz bedî dekrê, hem le Bokmål û hem le Nynorskda: şêwey tobzî (tenê rêge deda be derfetêk); şêwey bedîl (rêge deda be dû derfet); û şêwey serpişkî (le çap da rêgey nadrê, belam mindalan detuwanin le nûsînekanî xoyanda bekaryan bihênin). Ca boye axêweran û nûseranî her dû zimane Norwêjîyekan helbijarde û pişkî berçawyan le ber dest daye, ke emeş le zor ruwewe şitêkî zor çake.

Ew pêşniyaze diyarî û taybetîyaney le layen komîsyonewe kiran birîtî bûn lewey ke nîşaney nasînewey mê le Bokmål da debê le jimareyekî zor kem le nawan da tobzî bê; jimarey ew şêwaney kirdar le zemanî rabirdû da ke kotayî hatinyan be -a tobzî bû yekcar zor kem kiranewe û -a û -et her dûkyan wek bedîlî yektir pesind kiran; û dîftongekanîş le jimareyek wuşey kemptir da be tobzî dandiran. Bo nimûne, dîftongêk le wuşey wekû sein 'direng' da tobzî ye (egerçî rojname xoparêzekan hêştâ denûsn sen); dû wuşey beisk/besk 'tal' wek bedîlî yektir pesindin; le bekar hênanî wuşey (eid)/ed 'swênd' da miro detuwanê serpişk bê; û le wuşey en 'yek' (tenê le Nynorsk da ein e) monotong (tak vowelî) tobzî ye. (her awaş, seyre, wuşey daud 'mirdû' bo ajal başe, belam debê bo însan død bekar bihêndrê.) Ew nimûney xuwarewe be kelke bo agadar bûn û lêk kirdinewey

binîçey bilawkirawey nûsraw le Bokmål da"

' kitêbeke ' wedirengî kewt'

rastî siyasî denûsê boken forsinket

çepî siyasî denûsê boka forsinket

zor le kitêbeka xwêndin denûsin boka forsinka

Perawêzêkî kotayî sebarete be şanoz zîmanî Norwêjî:le rastîda wulatî Norwêj be zîmanî Norwêjî dû nêwî heye,Noreg be Nynorsk,û Norge be Bokmål.

Wek dîtman,le jêr fermanrewayî Danmark da,lehce Norwêjîyekan le pêwendî le gel zîmanî Danmarkîda haw gunc bûn – wate ewan be lehcegelî zîmanî Danmarkî dadendiran. Belam êsta ewan awa çaw lê nakirên – ewan êsta be lehcegelî zîmanî Norwêjî dadendirên,çunkû wekû zîmanêkî serbexo otonomî bedest hênawe. Wek le bendî yekemî em kitêbe da hêman bo kird,û her weha dîsan le bendî sêş da le bas kirdinî zîmanî Sirbo Kirowatî da gutman çon bû be sê zîmanî Sirbî,Kirowatî û Bosniyayî,ciyawazî nêwan zîmanêk û lehceyek zor car ciyawazîyekî sîyasîye. Her wek nimûney zîmanî Norwêjî be cuwanî derî dexa,le ber ewey ke serbexoyî diyardeyekî kultûrîye,hem dekrê le dest bidrê û hemîş dekrê wedest bixrê. Norwêjî serdemêk lehce bû,êsta zimane Efrîkans zemanêk lehceyekî Holendî bû; êsta wa nîye. Her heman şit le ser Meqdûnîyeyî raste,ke pêştir be şitêk dadendira ke birîtî bê le lehcegelî Bulxarî,belam êsta le layen Meqdûnîyekan xoyanewe û zurbey xelkî dîkeş, renga cige le Bulxarekan nebê,be zîmanêkî ciyawaz dadendirê. Ême her weha basî rewî Lugzamburgîşman kird le lehce bûnawe berew wedest hênanî piley zîmanêk.

Le layekî dîkewe,le serdemî pêşû da,Pirovênşal û Almanî Textanîyan zimangelî otonom bûn,belam êsta be giştî be rîz be lehcegelî Feranseyî û Almanî dadendirên. Le gel eweşda,serbexoyî le destçû,dekrê dabimezrêndirênewe,û le ber ewey serbexoyî diyardeyekî kultûrî û sîyasîye,be taybetî girînge lew hewlaneyda ke bo damezrandinewey dedrê le ser hokargelî kultûrî,sîyasî û remzî Kar bikrê wekû bedest xistinî rênûsêkî qol le ser kêşraw û şiyawî nasînewe û bekar hênanî şewezarekey berbas le zor biwar û helumercî komelayetî da ta ew cêyey ke helldesûrê, be taybetî le biwarî resmî û le nûsînda. Skatlendî le pêşû da,wek Pirovênşiyal,be serî xoy zîmanêk bû,belam êsta be giştî wekû hawguncî Ingîsî dadendrê. Ilegel eweşda, jimareyek xelk le Skatlend û Irlendî Bakûrî(ke beşêkî

Skatlendî axêwere bo mawey ziyatir le 300 sal le akamî koç û koçbarî le Skatlendî Textayîyanewe) êsta hewil deden Skatlendî wekû zîmanêkî serbexo bibûjênnewe. Ew hewlane hêndêk nasîn û piştîwanî resmîşî bedest hênawe. Bo nimûne, Skatlendî Ulster le Irlendî Bakûrî be resmî nasrawe, û le salî 1999 le rojnamekanî Irlendî Bakûrî da agadarî bo pîşeyek bilaw kirawe, ke beşêkî wek ewey xwarewe wa bû

It's noo apen fur tae pit in jab foarms fur tha ontak o Unner-Editor (Inglis an Ulster-Scotch) wi tha Chawmmer o tha Scriver Account o tha New Ulster Semmlie sittin at tha Tolse Biggins, Stormont, Bilfawst . A start wull be gien fur sax month, wi anither contraick aiblins forbye.

Inglîsiyekey heman beşî agadariyeke awaye

Applications are invited for the post of Sub- Editor (English and Ulster- Scots) in the Office of the Official Report of the New Northern Ireland Assembly, which is located in the Parliament Buildings, Stormont, Belfast. The appointment will be for six months, with the possibility of renewal of contract.

Dawxuwazîname bo karî îdtorî (be Inglîsî û Skatlendî Ulster) werdegîrê, le Idarey guzarîştî resmî sebarete be meclîsî nwêy Irlendî Bakûrî da, ke le xanûwekanî parlamen, stormont, le Bêlfast helkewtuwe. Damezrandineke bo şeş mangan debê, be deretanî tazekirdinewey kontirakteke.

Otonomî û serbexoyî zîmanî dekrê weduwaş dirêtewe. Leber ewey zîmanî Katalanî beşêke le heman zincîrey lehceyî wekû êspanyayî, ew derfete bo rêjîmî Franco rexa nek her ewey Katalanî demkut bika belkû îdî'aş bika ke ' le rastîda' lehceyekî zîmanî êspanyayî ye û be hîç cor zîmanêkî serbexo niye.

Labirdinî zîmanî Katalanî le biwarekanî giştî û resmî da, her wek le serewetir amajeman pêda, be mebestî behêzkirdin û pitewkirdin ew îdî'aye bû. Her awaş, le Yugoslawîyay pêşû da, be leberçaw girtinî ewey ke hukûmet pêyî xoş bû cext le ser yekêtî neteweyî (sertaserî) bikatewe, asayî bû ke Sirbu-Kirowatî be zîmanêkî taqane dabindirê be dû normî ta radeyek ciyawazaewe, nek wekû Inglîsî Bîrîtanîyayî û Inglîsî Emrîkayî. Belam le berayî salanî 1990e kanewe , her wek ta êsta dîtûmane, ewe buwe be siyasetêkî resmî – ke diyare be pêwîstîş le layen hemû ewaney ke pêwey 'elaqedarn qolî le

ser nekêşrawe - ke Sirbî û Kirowatî û Bosniyayî be zimananî ciyawaz dabindirên egerçî hemûyan dûlayene le yektirî têdegen, wekû Norwêjî û Danmarkî. Sirinc biden ke nakrê hîç wulamêkî zimannasane bo ew meseleye hebê daxuda Sirbu-Kirowatî zimanêke yan sê ziman. Wulamekey kultûrî û siyasiye.

Le Urûpay modêrn da zor meseley dîkey away sîyasî û komelnasîzimanî hen. Daxuda be rastî Meqdûniyeyî zimanêke? Daxuda Moldovayî û Romaniyayî 'eynî zimanin yan na? Gelo Filamanî û Holendî yek yan dû zimanin? Daxuda Korsîkayî lehceyekî Italiyayiye? Gelo berastîş Lugzamburgîş cwêye le Almanî?

Leber napeywest bûn û berdewambûnî ew kêşane, hîç rêgayek niye bo ewey ême bituwanîn wulamî em pirsiyarane tenê le ser binemay zimanî bideynewe. û, xoş eweye ewe tenê zimannasanin ke be tewawî lewe têdegen ew pirsiyarane ta çende pirsiyargelî zimanî nîn. Rastîyekey ewe ye zorbey zimane Urûpayiyeke ewen ke le komelnasî ziman da be ' ziman le rûy dirêj bûnewe ' benêwbangin (be almanî zimangêlî Ausbau). Ewane birîtîn le şêwezare standardekan ke le ser dirêjeyek le lehcan dandrawin ke, le ber hoy komelayetî û mêjûyî, le gel ew standardane xoyan guncanduwe. Boye zimananî Ausbau le ber hoy siyasî, kultûrî û komelayetî û her weha xesletekanî zimanî xoyan zimangêlî ciyawaz le yektirîne.

Legel eweşda, hêndêk zimanî ewto hen, ke ew pêwaneye legeliyan naxwênêtewe boye dekirê be tewawî le ser binemay zimannasane be zimananî tewaw serbexo dabindirên. Ême bo nimûne detuwanîn be zimanî Bask bilêyn ' zimanêk le rûwî mewda' (be Almanî zimanî Abstand) çunkû le ruwangey ziman î yewe ewende le hemû zimanekanî dîke ciyawaze ke nakrê sebarete be piley be tewawî serbexoy wî hîç dimeteqe û miştumirêk bîkrê. Tenanet rêjîmî Francoş neydetuwanî îdî'a bika ke zimanî Bask 'le rastîda' êspanyayî ye!

* Nûser le hemû cêyek wuşey Gypsies(Qereçiyekan) î bekar hênawe. Emin wekû wergêr agam le barî nerêyî em wuşe û çemke tenanet le şêwezare Kurdiyekanîş da heye, Belam bo wefadarî be deqî mak be pêwîstm zanî carêk le kewane da binûsm (Qereçiyekan), dena wekû dî lem wergêrane da Gypsies im be xelkî Roma wergêrawe- têbînî wergêr

Serçawe: Em nûsraweyey profêsor Peter Trudgill kitêbî

Peter Trudgill : Sociolinguistics , An introduction to language and society, Fourth Edition, 2000,
Penguin Books, PP 119 – 149 e

Xiştêy laperey 142 û 143 le mer ciyawazîyekanî bekar hênan le şêwezare Norwêjîyekanda lem
deqe kurdiye da wernegêdirawe.

BIKARANÎNA NAVÊN HEYWANAN BI MECAZÎ

Kovara Kanîzar bi hevkarî li gel koma "Zîmanê Kurdî" li ser Facebookê

Hejmareke ne kêr ya navên heywanan ne tenê bi maneya wan heywanan lê herwiha li cihê hin rengdêran wek sifet bo behskirina mirovan jî di kurdî de tên bikaranîn. Gotinên wek, "filan kes ker e" anku bêaqil e, "bêvan kes bilbil" anku bo axivîna zîrek e yan "filan keç/jin xezal e" anku spehî û delal e, di kurdî de pir tên bikaranîn.

Li ser vê mijarê, me suhbet di koma "Zîmanê Kurdî" ya li ser Facebookê de vekir û ji endamên komê pirsî, gelo navê çi heywanan bi mecazî wek rengdêr tên bikaranîn.

Kerem bikin li encamên pirsê me binêrin.

baz şerxwaz; wêrek

beran serhişk, bêtirs

beraz xirab, neqenc, bedxwaz, bedniyet

berx delalî, dilber, ezîz, xweştivî, xoşewîst

bilbil xweşbêj, xweşaxiv, zûaxiv, zûbêj

bizin bînat, serhişk

caş, cehş dijminê gelê xwe, xaînê milletê xwe

çêl, çêlek zêde qelew

dêl, dêhl, dêhlik qehbe, fahîşe, jinên bêedeb

dîk, dîkil qurre, metho, pozbilind

elok pozbilind, metho, xwemezinker

fêrik (çûçelkên mirîşkan) keçên spehî

ga, gamêş zêde mezin, zêde gir

golik zêde gir yan qelew

gur, gurg çavbirsî, çarbirçî, hesûd; hov, dirrinde

hacîreşk, hehecîk pîroz

hêştir nelihev, zêde dirêj û loma kirêt

hirç gir, girs, zexm; tirsnak; bêserûber, porr-neşehkirî

hût pîr gir û zexm; zêde bixwere

karik nesekinî, netebitî, şûm, neqet

kavir gêj, bêhay

'*keftar* rezîl

ker bêaqil, bêhiş, nezan, cahil

kevok aştxwaz; evîndar; spehî

kirnî xwînmêj

kund bedbext, wêranî

kurebeşk qelew

kûçik kole, bindest (bidin ber **se, seg**)

kûsî, kûsele hêdî, ne bilez

legleg zêde dirêj û zeîf

mar xirab, bêwijdan, bêbext

meqesok biziyan e lê hay ji xwe nîne

meymûn kirêt, kirh, ne spehî; bêedeb

mêrû, mûrî hûrik, pir biçûk

mêşa mirî tembel, tiral, keslan, bêxîret

mih, mî sernerm; newêrek; miskîn, bêdeng

mirîşk newêrek; xewto, pîrxew

pepûk reben, perîşan, bêçare

piling wêrek, cesûr, bicesaret, bêtirs

qijak zeîf, qels

rovî, rûvî hîlebaz, hîleker, teşqeleşî

qaz spehî, bedew, xweşik, ciwan, delal

se, seg pîs, heram

şêr wêrek, cesûr, bicesaret, bêtirs

tajî beza, zûbez, kesê ku bi lez dibeze

têtî tenê, bêkes

werdek keça meşa wê bi şox û şeng

xezal spehî, bedew, xweşik, ciwan, delal

Kêşey zimanî resmîy kurdî (3)

Pirsgirêka zimanê kurdî yê resmî (3)

Emîrî Hesepûr

wergerandin li kurmancî: Kulturname

3- Çemkekan: Zimanî Resmî, Neteweyî, Edebî, Yekgirtû û Klasîk

3- Term: Zimanê resmî, neteweyî, edebî, yekgirtî û klasîk

Le dû beşî pêşû da, basî wem kird ke le Sedey Bîstem da serbaqî têkoşanêkî zor bo standard kirdinî zimanî Kurdî, ew pirojeye le seretawe piştî nebest be zanstîyekanî ziman wek zimannasî, zimannasî-komefayetî, û bername ronani zimanî yan sîyasetî zimanî.* ew kem û kûrîye le dekarinehênanî çemke serekîyekan û le nebûnî zanistî tîyorî da bedî dekrê. bo wêne, qamûse Kurdîyekan amrazêkî girîngî standard kirdinin û le pêşekî ew berhemaneda basî hêndêk kêşey zimanî Kurdî û wuşekanî kirawe befam be bê dekarhênanî çemkî pêwîst û be bê agadar bûn le tîyorî.

Min di du beşên pêşiyê de behsê hindê kir ku di sedsala bîstê de li gel têkoşîneka pir ji bo standardkirina zimanê kurdî, wê projeyê her ji destpêkê piştî xwe bi zanistên zimanî ve wek zimannasîyê, zimannasî-civakî û programên tertîbkirina zimanî yan siyaseta zimanî negirêda (1). Ew kêmasî di bikaranîna termên serekî û di nebûna zanistê teorî de têt dîtin. Wek mînak, ferhengên kurdî amrazekê girîng yê standardkirinê ne û di pêşiya wan berheman de behsê hinek arêşeyên zimanê kurdî û peyvên wî hatiye kirin lê bê bikaranîna termên pêwîst û bê agahdarbûnê ji teorîyê.

Carî wa heye ew pê nezanîne be tîyorî xo le qerey î tirajîdî de da. Bo nimûne, zorbey ewaney le çêkirdinî elf û bê da têkoşawin cîyawaziyan danenawe le nêwan herif û deng (fonêm)** û ew duwaneyan têkef kirdûwe û le akam da rêbazêkî wayan reçaw kirdûwe ke, bê ewey mebestyan bûbê, le piratîk da kospyan xistûwete ser rêy geşe kirdinî zimaneke(le beşekanî dahatû da ew base zortir şîdekemewe). Carê lêre da, zor be kurtî basî çend çemkêk dekem ke le basî zimanî standardî Kurdî da dekar hatûn.

Carên weha hene ku tê de ew nezanîna li ser teoriyê xwe li sinûrên terajediyê dide. Wek mînak, Piraniya wan yên ku di çêkirina alfabeyê de xebitîne çi ferqî di navbera herf û dengî (fonem)î (2) nedaniye û wan ew herdu tevlihev kirine û wan di encamê de rêbazeka weha daye ber xwe, bê ku mebesta wan ew be, wan di praktîkê de asteng xistine ser rêya geşkirina zimanî (ez dê vî behsî di beşên bihên de bêtir şirove bikim). Ez carê dê li vê derê gelek bi kurtî behsê çend terman bikim ku ew di behskirina zimanê kurdî de hatine bikaranîn.

Hîç kam lew çemkane (zimanî resmî, netewey, edebî, yekgirtû, û klasîk) me'na yan te'rîfêkî sakar û rûn û yekcarekiyan nîye û le hêndêk xaî da hawbeşin û le hêndêk da lêk cwê debinewe. Ew rêkî û na'êkîyeş le ber eweye ke, le layêkewe ziman xoy dîyardeyêkî tewaw aloz e û le qalb nadrê, û le layêkî dîkewe zanstîyekanî zimanîş boçûnî corawcoryan têdaye. Le biwarî tîyorîş da, têgeyîştinî ew çemkane be gwêrey mekîtebe zimannasîyekan dego'rdirê.

Çi yekê ji wan terman (zimanê resmî, neteweyî, edebî, yekgirtî û klasîk) mana yan teirîfeka hêsan û zelal û yekcarî nîne û ew di hin niqteyan de hevbeş in û di hinên din de jêk cida dibin. Ew hevbeşî û ferqî ji ber hindê ne ku ji alieykî ve ziman bi xwe diyardeyeka bi timamî aloz e û nahêt li qalib dan û ji alieykê din ve zanistên zimanî jî dîtinên cor bi cor yên xwe hene. Di warê teorî de jî têgehiştina wan terman li gor mektebeyên zimansiyê têt guhortin.

Zimanî standard le beramber zimanî nstandard (lehce) radewestê. Zimanî standard zimanêkî nûsraw yan edebîye ke yek no'rmî heye bo nûsîn û xwêndinewe û qise kirdin, û be gwêrey nawçe, çînî kome'layetî, pêkhatey kome'layetî ('eşîretî, gundnişînî, şarnişînî...) yan cînsêtî (jin û pîyawî) nago'rdirê. Standard bûn nîsbîye û hîç zimanêkî zîndû be yekcarî û be tewawî standard nabê. Bo wêne, le Kurdî da Soranî û Kirmancî her kam ta radeyêk standard bûn be'lam Hewramî ta êsta standard nebûwe û wek lehceyêkî edebî nawçeyî mawetewe û renga le barûdaxêkî mêjûyî da standard bikrê. Herweha, Dimilkî yan Zazayî ke pêşîney edebî le sê lehcekey dî kemtîre, le safanî rabirdû da zortir dekar hatûwe. Eger Dimilkî bo maweyêkî zor be lehceyêkî Kurdî dadendira, êsta ko'êkî nasyonalistî Zazayî peyda bûn ke be zimanêkî serbexoy le qetem deden.

Zimanê standard li hember zimanê nstandard (lehce) radiweste. Zimanê standard zimanekê nivîskî yan edebî ye ku yek norma xwe ya nivîsîn û xwendin û axiftinê heye û ew li gor deverê, çîna civakî, pêkhatina civakî (eşîrî, gundî, bajarî ...) yan zayendê (jin û mêr) nahêt guhortin. Standardbûn nisbî ye û çi zimanekê zindî bi yekcarî û bi timamî standard nabe. Ji bo nimûne, di kurdiyê de soranî û

kurmançî, her yek ji wan heta dereceyê standardbûne lê hewramî heta niha standard nebûye û ew wek lehceyeka edebî ya deverkî maye û dibe ku ew di rewşeka dîrokî de bê standardkirin. Herweha dimilkî yan zazayî ku berhemê wê yê edebî ji wan sê lehceyên din kêmtir e, di salên derbasbûyî de bêtir hatiye bi kar anîn. Heger dimilkî di demekê dirêj de wek lehceyeka kurdî nedihat hisêb kirin, niha komeleyên nasyonalîstên zazayî peydabûne û ew wê bi zimanekê serbixwe li qelem didin.

Zimanî standard detuwanê resmî bê yan nebê. Bo wêne zimanî Înglîsî le Emrîka be qanûn û be destûr resmî nebûwe ke wabû "resmî bûn", "standard bûn" û "dewlê tî bûn" yek şit nîn legeş eweş da zimanî resmî zortir be dewletê bûn debête resmî. Wa heye zimanêk le wîlatêk da resmî bê û le wîlatêkî dî da na resmî û tenanet na qanûnî bê. Bo wêne, Tirkî Azerbaycanî le komarî Azerbaycan da zimanî resmî û neteweyî ye beşam le Êran da zimanêkî serkut kirawe. Kurdî le 'Îraq resmîye beşam le Turkîye tenanet nawî zimanekê ("kurdî")le daudezgay dewletî da qedexeye.

Zimanê standard dikare resmî be yan nebe. Wek mînak, zimanê îngilîzî li Emerîkayê bi qanûn û bi destûrê resmî nebûye. Yanî (resmîbûn), (standardbûn) û (dewletbûn) ne yek tişt in, li gel hindê jî zimanê resmî bêtir bi dewletbûnê dibe resmî. Weha bûye zimanek li welatekî resmî be û ew li welatekê din ne resmî û heta ne qanûnî be. Wek nimûne, zimanê tirkî yê azerbêcanî li Komara Azerbêcanê zimanê resmî û neteweyî ye lê ew li Îranî perçiqandiye. Kurdî li Îraqê resmî ye lê li Tirkîyeyê heta navê zimanî (kurdî) di saziyên dewletê de qedexe ye.

Dîyar e zimanî standard, wek zimanî nûsraw, debê zimanêkî edebî bê beşam her zimanêkî edebî le waneye standard nebê. Peyda bûnî edebîyat le zimanêk da, noşmî durustî û nadurustî dademezrênê beşam ewe be tenyayî zimanêk naka be standard. Bo wêne, Hewramî û Kirmançî û Soranî lehcey e debî bûn beşam Hewramî derifetî standard bûnî nebûwe. Herweha, Farsî û 'Erebî ta axirî Sedey Nozde zimanî edebî here berzî Bakûrî Efrîqa û Asîyay Rojava û Nawendî bûn beşam standard nebûn. Wa heye "zimanî edebî" le beramber zimanî qise kirdin dadendirê.

Diyar e zimanê standard, wek zimanekê nivîskî, divêt zimanekê edebî be lê dibe ne her zimanekê edebî standard be. Peydabûna edebîyatê di zimanekî de normên durist û ne durist dadimezrîne lê ew bi tenê zimanekî nake standard. Wek mînak, hewramî û kurmançî û soranî lehceyên edebî bûn lê hewramiyê derfeta standardbûnê nebûye. Herweha farisî û erebî heta dawiya sedsala nozdeyê zimanên edebî yên herî bilind yên bakûrê Efrîqayê û Asya Rojava û Navîn bûn lê ew ne standard bûn. Hene ku (zimanê edebî) li hember zimanê axiftinê dadinin.

"Zimanî neteweyî" le beramber "zimanî nawçeyî" dadendirê. Beîam "netewe", wek her çemkêkî dî, yek me'nay nîye û çemkî "zimanî neteweyî" be lanî kemewe be dû me'na dekarhatûwe. Bo wêne, Farsî le Êran da zimanî kam neteweye, netewey Fars yan Êranî? zimanî neteweyî zortir standard e beîam detuwanê standard nebê. Bo wêne, serok komarî Somalî le 1972 bişyarî da ke zimanî Somalî zimanî neteweyî û resmî ew wîfate ye beîam ew zimane hêşta tewaw standard ne bûwe û be helweşanewey dewletî Somalîya û damezranî hikûmetî nawçeyî zimanekeş let û kut bûwe.

Hinek "zimanê neteweyî" li hember "zimanê deverkî" dadinin. Lê "netewe" wek termeka din ne xwedî yek manayê ye û terma (zimanê neteweyî) bi kêmanî bi du manayan hatiye bi kar anîn. Wek mînak, farisî li Îranê zimanê kîj neteweyê ye, neteweya faris yan ya îranî? Zimanê neteweyî bêtir standard e lê dikare ne standard be. Ji bo nimûne, serokkomarê somalî di 1972-ê de biryar da ku zimanê somalî zimanê neteweyî û resmî ye wî welatî be, lê ew ziman hêj timam standard nebûye û bi hilweşiyana dewleta Somalyayê û damezrandina hikûmetên deverkî zimanê wê jî qede qed bû.

"Zimanî yekgirtû"ş me'nay corawcorî heye. Hem yekgirtûyî û hem na yekgirtûyî dîyardey nîsbîn. Ta êste le basî Kurdî da, zortir mebest têkef kirdinî lehcekan be taybetî Soranî û Kirmançî û daîştinî lehceyêkî tewaw destkird ("Surmançî) bûwe. Zimanî wa heye tenya elfubêyekey debê yek bigrê û carî wa heye (wek Kurdî û Albanî) hewil dedrê dû lehcey serekî têkefaw bikrên. Çaweruwana dekrê "zimanî standard" zimanî hawbeş û yekgirtû bê bo ewey tewawî netewe bituwanê be bê kend û kospî lehceyî pêy bidwê û pêy binûsê beîam çemkî yekgirtûyî çemkêkî sîyasîye. Beşêk le nasyonalistekan yekgirtûyî legef yek lehceyî têkef deken û deyanewê, be pişt bestin be deseîatî sîyasî, yek nawend yan lehcey nawendî bo zimanî fire lehceyî Kurdî dabitaşin. Pêş Sedey Nozde, 'Erebî û Farsî û Latîn û Çînî û çend zimanî dî be şeweyêkî zor berîn qa'îde bendî kirabûn edebîyatêkî dewlemendyan pêkhênabû beîam ewane wek "zimanî edebîy kilasîk" nasirawin û xîstetî wayan heye ke le zimanî standard cwêyan dekatewe (le beşekanî dahatûda degerêmwewe ser ew base. Aşkriye hîç kam lew zimanane "neteweyî" nebûn û zortir nawneteweyî bûn û le meîbendêkî yekcar gewre dekar hatûn dekarhatûn û pêyan defên ("lîngwa firanka").*** zor car be zimanî standard degutrê "zimanî standardî neteweyî" bo ewey le ew core zimanane cwê bikrênewe.

"Zimanê yekgirtî" jî manayên cor bi cor hene. Hem yekgirtî û hem neyekgirtî diyardeyên nisbî ne. Heta niha di behsê kurdiyê de bêtir mebest jê têkelkirina lehceyan, bi taybetî soranî û kurmanciyê û dariştina lehceyeka timam çêkirî (sormancî) bûye. Zimanê weha heye divêt bi tenê alfabêya wî bêt yekkirin û carna jî weha ye (wek kurdî û elbanî) hewil têt dan ku du lehceyên serekî bêten têkel kirin.

Têt çaverê kirin ku (zimanê standard) zimanê hevbeş û yekgirtî be ji bo ku tevaya neteweyî, ku ew bikare bê zehmetî û astengên lehceyî pê biaxive û pê binivîse, lê terma yekgirtî termeka siyasî ye. Beşekê nasyonalistan yekgirtî têkelî yeklehceyîye dikin û ew dixwazin bi piştgiriya desthilata siyasî yek navendê yan lehceya navendî ji zimanê pirlehceyî yê kurdî re bidin qebûl kirin. Berî sedsala nozdeyê erebî û farisî û latînî û çînî û çend zimanên din bi şêweyekê gelek berferh berbelav bûn û wan edebiyateka dewlemend pêk anîbû lê ew wek (zimanê edebî yê klasîk) hatibûn naskirin û wan xesletên weha hene ku wan ji zimanê standard cida dike (ez dê di beşên bihên de vegerim ser vî behsî). Aşkera ye ku çî ji wan zimanan ne (neteweyî) bûn, ew bêtir neneteweyî bûn û ew di melbendeka yekcar mezin de dihatin bikaranîn û dibêjinê (lingua franca). Gelek caran ji zimanê standard re têt gotin (zimanê standard yê neteweyî) ji bo ku ew ji wan nifşên zimanan bêt cida kirin.

Ta êste, çend goşeyêkî tîyorî, û sîyasî û mêjûyîm bas kirdûwe be tam babetekan zor berînin û ew basane û zor babetî dî le beşekanî dahatûda be le berçaw girtinî ezimûnî zimanî Kurdî dirêje pêdedem.

Min heta niha behsê çend pirsên teorî û siyasî û dîrokî kir lê babet gelek berferh in û ez dê di beşên bihên de, li gel berçavgiritina ezmûna zimanê kurdî, dirêjîyê bidim wan behsan û gelek babetên din.

4- Qonaxî pêş standard bûn: Hewramî, Kirmancî, û Soranî

4 - Qonaxa berî standardbûnê: hewramî, kurmancî û soranî

Bo rûnkirdinewey kêşekanî zimanî standardî Kurdî pêwîste dû qonaxî pêş û paş standardbûnî lehce edebîye kan -- Hewramî, Kirmancî û Soranî – berawird bikey û rewî standardbûnyan dîyarî bikeyn. Sê lehcekan pêş bi lawbûnawey rojnamey Kurdistan le 1898 da standard ne bûn. Standardbûn, wek piroseyêk, ne seretayêkî deqîqî heye û ne kotayî dê. Be tam dekrê bi fêyn ew piroseye le Kirmancî da le 1898 destpêkird û duway bîst safan le Soranî (1918) da werêkewit û le Hewramî da hêştê bedî nakirê.

Divêt em ji bo zelalkirina arêşeyên zimanê kurdî yê standard du qonaxên berî û piştî standardbûna lehceyên edebî -hewramî, kurmancî û soranîyê- hevber bikin (miqayese bikin) û pêvajoya

standardbûna wan diyar bikin. Ev sê lehce berî belavbûna rojnameya Kurdistanê di 1898-ê de standard nebûn. Standardbûnê wek proses ne destpêkeka xwe ya deqîq heye û ne jî bi dawî têt. Lê em dikarin bibêjin ku wê prosesê di kurmanciyê de di 1898-ê de dest pê kir û piştî bîst salan di soraniyê (1918) de bi rê keft û ew hêj di hewramiyê de nahêt dîtin.

Taybetêtîyekanî ew lehce edebiyane ke ta radeyêkî zor le Soranî û Kirmancî ewro dayan debiřê ewanen:

Taybetîniyên wan lehceyên edebî ku ew heta hedekê mezin pê ji soranî û kirmanciya evro tên cida kirin ev in:

Yekem: lehce edebîyekan honraweyî bûn û pexşanyan nebûwe yan zor kem bûwe.

Yek: *Lehceyên edebî hozankî (şîrî) bûn û pexşana wan nebû yan pir kêr bû.*

Dûhem: Erkekaniyan ber tesk bû (zortir le edebîyat da dekardehatin nek le zaniste corawcorekan).

Du: *Erkên wan berteng bûn (ew bêtir di edebiyatê de, ne di zanistên cor bi cor de dihatin bikaranîn).*

Sêhem: binkey komeşayetî ew lehçane zor tesik bû (dahênerî berhemî nûsraw zortir rohanêtî û axawet bûn; jnan rêgeyan ne dedira xwendewar bin û "cemawerî xwênerewe" pêk ne hatibû û ney detuwanî pêk bê) û eweş berhemî komeşgey derebegî û 'eşîreyî bû.

Sê: *Bingeha civakî ya wan lehceyan gelek berteng bû (Afîrînerên berhemên nivîskî di piraniyê de ruhanî û axa bûn; rê ji jinan re nedihat dan ku ew xwendewar bin û »cemawerê xwendevanan« pêk nehatibû û nedikarî pêk bihêt) û ew jî berhemê civaka derebegî û eşîriyê bû.*

Çuwarem: Qa'îderonan (codification) le formî zimanda (le elf û bê û xaîbendî û rênûs ra bigre heta wuşeronan û şêwazî nûsîn û rêziman) zor kem bû û nûser ta radeyêk azad bû be selîqey xoy binûsê.

Çar: Qaîdesazî (codification) di forma zimanî de (di alfabê û niqteşanî û rênivîsê de bigire heta di peyvîsazî û şêweyê nivîsîn û rêzimanî de) gelek kêr bû û nivîskar heta hedekî azad bû ku li gor selîqeya xwe binivîse.

Pêncem: her kam le sê lehcekan çend bin lehceyan hebû û hîç kamyar le ser normêk sax ne bibûnewe û her kes bin- lehcey xoy dekardehêna.

Pênc: Her yekê ji wan sê lehceyan çend binlehce (devok) hebûn û çî ji wan li ser normekê li hev nehatibûn û her kesê binlehceya xwe bi kar dianî.

Şeşem: her lehceyêk le sinûrî xoyda dekardehat û axêweranî lehcey dî fêrî ne debûn û dekaryan ne dehêna (Hewramî ta radeyêk bibû be zimanî edebî le hcekanî dewrûberî xoy).

Şeş: Her lehceyek di sinorê xwe de dihat bi kar anîn û axêverên lehceyên din hînî wê nedibûn û ew bi kar nedianî (hewramî heta hedekî bûbû zimanî edebî yê lehceyên dormandora xwe).

Hewtem: le geŕ eweşda zimanekan ('erebî, kurdî, farsî, tirkî...) le barî deseŕatewe naberaber bûn û mîlîtaney zimanîy le arada bû, "îdeolojî zimanî" yan "sîyasetî zimanî" zortir be lay lêkfêrbûn û lêkwergirtin û xuwestineweda deşikawe. Sê sede lewey pêş Ehmedî Xanî le barudoxî komeŕgey derebegîda, dijî jêr çepokeyî sîyasî û zimanî wexokewit û têkoşa Kurdî wek Farsî bibête zimanêkî edebî be pêz û be hêz û Farsî wek modêlî geşanewey Kurdî dadena.

Heft: Li gel hindê jî zimanê (erebî, kurdî, farsî, tirkî...) ji aliyê desthilatê ve ne hevşeng bûn û hevrikiya zimanî hebû, »idiolojiya zimanî« yan »siyaseta zimanî« bêtir bi aliyê jêkhînbûn û jêkwergirtin û jêqerkirinê ve diçû. Berî sêsed salan Ehmedê Xanî di rewşa civaka derebegiyê de, li dijî bindestiya sîyasî û zimanî rabû ser xwe û xebat kir ku kurdî wek farsiyê bibe zimanekê edebî yê bi pêz û bi hêz û farsî ji kurdiyê re bi modêleka geşbûnê dadina.

Ew xîstetane le yektir cîyawaz nîn û wêkîra pêkhatûn û yekitr daderêjin û debîrnewe û degirnewe. Bo wêne tesîkbûnî binkey komeŕayetî (rohanêtî û erîstokirasî derebegî) erkekanî zimanî nûsrawî tengeber dekird (zortir bo edebî honraweyî dekardehat) û berteng bûnî erkekan rêgey ne deda nûsîn be pexîşan geşe bika û ew dû hoyaneş pêşyan le xemfînî wuşe û çemk degirt. Le geŕ eweşda ew xîstetane zimanî standard û na standard lêk cuwê dekenewe, pêwîste le bîrman bê ke perijînî nêwan

ew dûwane zor pitew nîye. Dîyare zimanî standard çonêtêkî nwêye, beşam eger her kam lew xisletane be tenyayî le ber çawbigrîn cîyawazî nêwan standard û na standard wek tefawetî çendêtî bedî dekrê nek çonêtî. Bo wêne eger sed saî lemew pêş lehce edebîyekan le ser normêk (binlehceyêk) sax ne bibûnewe, Kirmancî û Soranî standardî ewroş hêşta ew kêşeyan pê çareser nekirawe. Eger ew perjîn nizmîye le standard bûnî Kurdî da zortir we berçaw dekwê le ber eweye ke zimaneke hêşta le se retakanî ew pirose daye.

Ew xeslet ji hev ne cida ne û ew pev re pêk hatine û ew yekûdu dadirêjin û dibirin û digirin. Ji bo nimûne bertengbûna bingeha civakî (ruhanî û arîstokratî ya derebegî) erkên zimanê nivîskî berteng dikir (ew bêtir bo edebê helbestê dihat bi kar anîn) û wê bertengbûna erkên wî rê nedida ku nivîsîna pexşanê pêş bikeve û wan herdu sedeman jî rê li xemilîna peyv û terman digirt. Li gel hindê jî ew xeslet zimanê standard û ne standard ji hev cida dikin, divêt li bîra me be ku perjanê di navbera wan herduyan de ne pir mukum e. Diyar e ku zimanê standard çawaniyeka (kalîteyeka) nû ye, lê heger her çî ya ji van xesletan bi tenê, bi serê xwe bihêt li ber çav girtin dê cidahiya di navbera standard û ne standardî de wek tefawuta çendîniyê, ne ya çawaniyê hêt dîtin. Wek mînak, heger sed salan berî niha lehceyên edebî li ser normekê (binlehceyêkê) li hev nehatibûna, ew arêşe bi kirmancî û soraniya standard ya evro jî nedihatin çareser kirin. Heger ew perjanê nizim di standardbûna kurdîyê de bêtir dikeve ber çavan ji ber hindê ye ku ev ziman hêj di destpêkên vê prosesê de ye.

Ew xisletane le zimane standard nekrawekanî dîş da be dî dekirên. Beşam eger sê lehce edebîyekanî Kurdî le geî 'Erebî û Farsî pêş- standard da berawird bikeyn, der dekwê ke tefawetî çendêtî le nêwan Kurdî û Farsî (yan 'Erebî) da zor berçawe. Bo wêne erkekanî Farsîyê pêş- standard zor le Kurdî berîntir bûn. Farsî le katêkda ke edebîyatêkî honraweyî mezinî pêk hênabû, le zor buwarî dî da dekardehat, bo wêne le îşî îdarî (dewletî), perwerde, ayîn, mêmûnûsî, felsefe, rîyazîyat, estêrenasî, pizîşkî û zanstî corawcorî dî le ziman ra bigre heta kiştukaî û mosîqa. Be pêçewane, Kurdî pêş 1898, zortir le edebî honraweyî da dekardehat û bêcgele edebîyat tenya çend berhemêkî ayînî û zimanî û yek berhemî pizîşkî pê nûsirabû. Ser baqî ew cîyawazîye zor û zebende, dekrê biîyên Kurdî û zimane kilasîke mezinekan ('Erebî, Farsî, Suryanî...) ta axirî Sedey Nozde na standard bûn. Ew lêkdaneweye kêşeyêkî tîorî û felsefey dênête goşê: le ew xisletaney zimanî pêş- standard kamyan serekîye wate ewanî dî werê dexa û han deda? eger ew xisletane be hefkewt peyda ne bûn, berhemî kam barudoxî mêmûyîn?

Ev xeslet di zimanên din yê ne standardkirî de jî têt dîtin. Heger em sê lehceyên kurdî li gel erebî û farisiya pêşstandard hevber bikin dê derkeve ku tefawuta çendîniyê di navbera kurdî û farisiyê (yan

erebiyê) de gelek li ber çav e. Wek mînak, erkên farisya pêşstandard gelek ji kurdîyê berferehtir bûn. Farisî di wextê ku wê edebiyateka helbestî ya mezin pêk anîbû, ew di gelek warên dî de dihat bi kar anîn, bo nimûne di karê îdareyî (dewletî), perwerdeyî, dînî, dîroknivîsînê, felsefeyê, matematîkê, stêrnasînê, pizîşkiyê û zanistên din yê cor bi cor ji zimanê bigire heta çandin û muzîkê de. Berûvajî wê, kurdî berî 1898-ê pirtir di edebê helbestan de dihat bi kar anîn û ji bilî edebiyatê çend berhemekên dînî û zimanî û yek berhemê pizîşkî pê hatibûn nivîsandin. Li gel wan cidahiyên pir û mezin, kurdî û zimanên klasîkî yê mezin (erebî, farisî, suryanî ...) heta dawiya sedsala nozdeyê ne standard bûn. Ev şirove pîrseka teorî û felsefeyî peyda dike: Kîj ji wan xesletên zimanê pêşstandard serekeî ne, wate ew yê din bi rê dixê yan han dide? Heger ew xeslet hema bi hilkeft peyda nebûne, ew berhemê kîj rewşa dîrokî ne?

Wułamî ew pîrsiyarane pêwîstî be wurdibûnewey zortir le xisîtekanî zimanî pêş- standard heye. Le çend beşî dahatû da, ew hewt taybetîyaney zimanî pêş- standard lêk dedemewe û duway tewawbûnî ew base pirosey standard bûnî Kirmancî û Soranî û kêşekanî be wurdî degêrmewe. Le beşî pêncda, kêşey zaî bûnî honrawe be ser peşşan le lehce edebîyekan da bas dekem.

Bersivdana van pîrsiyaran pêwîstî bi lêhûrbûneka bêtir li ser xesletên zimanê pêş-standard heye. Ez dê di çend beşên bihên de li ser zimanê pêş-standard rawestim û piştî timambûna wî behsî ez dê bi hûrgilî behsê prosesê standardbûna kirmancî û soranîyê û arêşeyên wan bikim. Ez dê di beşê pêncê de behsê zalbûna hozanan bi ser peşşanê di lehceyên edebî de bikim.

RÊBERNAME BO FERHENGSAZAN

ARMANCA FERHENGÊ ÇI YE Û FERHENG BO KÊ YE?

Her ferhengek li gor armanca xwe zanyariyên kêr yan zêde vedihewîne. Ferhengên ku bo zarokan bin, yê bo mezinên "sade" bin yan jî bo zimannas û pisporên zimanî bin yan jî bo hînberên biyanî bin, nabe ku wek hev bin.

Berî ku mirov biryarê li ser berfirehiya ferhengê û zanyariyên tê de bîn vehewandin bifikire, divê mirov biryarê bide ka ew ferheng bo kê ye, kî dê wê bi kar bîne: zarok, mezin, kurd, biyanî, pispor...

FERHENG YEKZIMANÎ (KURDÎ-KURDÎ) YAN DUZIMANÎ/PIRRZIMANÎ YE?

Di ferhengên duzimanî yan pirzimanî de bi piranî tenê wateya peyvê bi zimanên din tê dan û carinan nimûneyên bikaranîna peyvê jî hene. Kêr daran etîmolojî û tiştên wisa tên rêzkirin.

Di ferhengên yekzimanî de axlebe zêdetir zanyarî hene.

RÊZKIRINA ZANYARIYAN LI GOR GIRINGIYA WAN

Divê ku di ferhengê de li ber her peyveka serekî, zanyariyên li ser wê li gor girîngiya zanyariyan bîn rêzkirin. Piraniya bikarîneran awayê gotina peyvê û wateya/me'neya wê dixwazin loma divê ew herdu zanyarî li destpêkê bin. Ji ber ku awayê gotinê kurttir e, ew dikare berî her tiştî be. Piştî wê cinsê navdêran (mê/nêr) yan jî rehê lêkeran yê demên niha (û heke ne adetî be, yê demên borî jî). Paşî mirov dikare îdyom û pendên têkilî wê peyvê rêz bike. Paşî cudahiyan wê peyvê li gor devok û deveran. Piştî wê jî di wateya wê (heke hebe), peyvên têkilî wê û peyvên girîng bo berhevdanê/berawirdkirinê li gel peyva serekî. Li dawiyê jî mirov dikare etîmolojîya peyvê (ji kû hatiye) diyar bike û herwiha peyvên ku ji wê peyvê hatine saz kirin rêz bike.

AWAYÊ GOTINA PEYVAN

Gelek girîng e ku awayên deqîq yê gotinê baş bîn diyarkirin. Ne alfabeya kurdî-latînî û ne jî ya kurdî-erebî (di rastiyê de ti alfabeyên ti zimanî) bi temamî hemû dengên wî zimanî diyar nakin.

Loma pêdivî ye ku mirov hem şiklê normal yê peyvê binivîse û hem jî li ber wî awayê bi zebî ye gotina peyvê diyar bike.

Di kurmancî de van herfan ji yekê zêdetir deng hene:

- P: 3 deng: 1) req wek "pare", 2) nerm û zirav wek "pênc" 3) nerm û qelew wek "pez"
- S: 2 deng: 1) zirav wek "ser" û 2) qelew wek "sed"
- T: 4 deng: 1) nerm û zirav wek "tîr", 2) nerm û qelew wek "teng", 3) req û zirav wek "têr" û 4) req û qelew wek "tep" (lêdana bi kefa destî)
- Ç: 2 deng: 1) req wek "çar" û 2) nerm wek "çav"
- K: 2 deng: 1) req wek "kengî" û 2) nerm wek "kî"
- R: 2 deng: 1) wek ڕ (ser) û 2) wek ڕ (mer)
- H: 2 deng: 1) wek "heval" û 2) "heft"
- X: 2 deng: 1) wek "ax" û 2) "axa" (serokeşîr)
- Z: 2 deng: 1) zirav wek "zan" û 2) qelew wek "zanîn"
- L: 2 DENG: 1) zirav wek "lêv" û 2) qelew wek "lep"

Divê ku nîşanên cuda bo diyarkirina van dengên di ferhengê de bînin bikaranînin daku xwandevan wan xelet nexwînin.

Kêmasiya serekî ya alfabeya kurdî-erebî nebûna dengê "i" ye. Bo nimûne, peyva "kirdin" ya soranî wek "krdn" têt nivîsîn. Lê heke xwandevan ne nasê wê peyvê bit, nizanit ka dê wê wek "kiridin, kiridn, kridin, kridin... Di alfabeya kurdî-erebî de jî gelek ji van dengên ji hev nayên cudakirin. Lê nivîsîna peyva serekî bi herdu alfabeyan dê xwandina wê ya rast hêsantir bike.

NIMÛNE

Li vê derê ez ê çend nimûneyan bidim daku bişêmerema xwe bo xwandevanên hêja zelal bikim. Li gel her peyveke serekî hemû zanyariyên di ferhengê de pêwîst nehatine rêzkirin lê min tenê hez kiriye bi tiştên dixwazim bibêjim, bi nimûneyan diyar bikim.

Loma tiştên ku min li ser nimûneyekê gotibin, êdî min li ser nimûneyên dûv wê de dubare nekirin. Bo nimûne, gelek ji gotinên li ser peyva "zivistan"ê gotî, dikarin li ser peyva "heval" jî dubare bibin lê min dubare nekirine.

zivistan⁸⁵ ⁸⁶ زڤستان [ziviştan ظڤصطان]⁸⁷ m⁸⁸ her sê heyvên / mehên sar yên salê, fêslê salê yê sar⁸⁹. Zivistanan hewa sar e. Zivistana çûyî qet berf nebarî⁹⁰. tg⁹¹: qûtê zivistanê, zivistanên sar... p/gp/jw⁹²... hw⁹³: jivistan (Farqîn), vistan (Sêrt), zivtan (Mêrdîn), zistan (Urmiye), hm⁹⁴: ... dm⁹⁵: havîn, bb⁹⁶: bihar, payiz, hr⁹⁷ S⁹⁸ zistan, H⁹⁹ zimsan, Z¹⁰⁰ zimistan, F¹⁰¹ زمستان (zimistan), P¹⁰²

⁸⁵ Awayê ku peyv pê di zimanê kurdî de bi alfabeya kurdî-latînî di nivîsên normal de tê nivîsîn.

⁸⁶ Awayê ku peyv pê di zimanê kurdî de bi alfabeya kurdî-erebî di nivîsên normal de tê nivîsîn

⁸⁷ Awayê gotina peyvê di devê xelkê de.

⁸⁸ Cinsê/zayenda peyvê: m=mê, n=nêr

⁸⁹ Ravekirin û şirovekirina peyva serekî bi awayekî hêsan bo fehmkirina peyvê. Ne li gel hindê me ku mirov bo nimûne bo peyva "av" gelek şiroveyên dûr û dirêj bike.

⁹⁰ Nim: nimûneyên bikaranîna peyvê di hevokan de. Bi van nimûneyan mirov dikare awayên çemandî/tewandî yên peyva serekî bide (bo nimûne: zivistanê, zivistana, zivistanên, zivistanek, zivistanekê...)

⁹¹ têgihên giştî, (îdyom, fraz)

⁹² Pend yan gotinên pêşiyên yên ku peyva serekî tê de heye yan jî hevok /risteyek ji wêjeya/edebiyata li gel navê nivîskarî û berhemê, belkî berperrî/rûpelî jî

⁹³ hw= Herwiha/herwisa: di bin vî navî de peyvên kurmancî yên ji eynî rehî lê li gor devok û deveran piçekê ji peyva serekî cuda li gel diyarkirina devera bikaranîna wan.

⁹⁴ hm= hevme'na/hevwate: peyvên ku ne ji eynî rehî ne lê maneya wan eynî ye: bo nimûne, heke peyva serekî "qelem" bit, hingê hm: "pênûs".

⁹⁵ dm: dijawate: peyva ku bi maneya xwe dijî peyva serekî ye.

⁹⁶ bb: bide ber

⁹⁷ hr (hevreh): etîmolojî û rehê peyvê yan berhevdana peyvê li gel zaravayên dî yên kurdî yan zimanên din yên îranî li dûv armanc û berfirehiya ferhengê.

⁹⁸ S: soranî

⁹⁹ H: hewramî

¹⁰⁰ Z: zazakî

¹⁰¹ F: farisî

¹⁰² P: pehlewî

zemistan, AV¹⁰³ zimo-, R¹⁰⁴ зима¹⁰⁵ (zîma), YK¹⁰⁶ χεῖμα (xêîma)... ji PHE¹⁰⁷, wg¹⁰⁸: E¹⁰⁹ شتاء, T kış, ING winter.

gotin گۆتن [gotin گۆتن]¹¹⁰ tp¹¹¹ (dn¹¹²: -bêj-, -bê-, db¹¹³: -got-, -go-) 1)¹¹⁴ behs kirin, anîn ziman, bi alîkariya zimanû peyamek derbirin: *Di nivîsê de tê gotin ku*¹¹⁵... 2) aşkere kirin, xuya kirin, diyar kirin: *Vê razê ji kesî re nebêje*. 3) ferman dan, emir kir: *Wê got: du kîloyên şekirê bîne*. 4) texmîn kirin, bawer kirin: *Ez dibêjim ku ew êdî nayê*. 5) peyamek giring ragihandin: *Bi saetan diaxive lê tişteki nabêje*...

heval m/n¹¹⁶ hogir, dost, destebira, birader, hevrê, kesa/ê ku mirov nas dike û têkiliyên baş li gel hene. dm: dijmin, neyar

niha نھا [niha نھا] vê gavê, vî demî, vî zemanî, hw: nihe, niho, noke..., zd¹¹⁷: S êsta, KR¹¹⁸ îse, Z nika...

kirdin S (dn: -ke-) kirin¹¹⁹

¹⁰³ AV: avestayî

¹⁰⁴ R: rûsî

¹⁰⁵ Peyv bi alfabeya wî zimanî – heke mimkin be - lê di nav kevanan de bi alfabeya latîni/erebî jî

¹⁰⁶ YK: yûnaniya kevn

¹⁰⁷ PHE: proto-hindûewropî

¹⁰⁸ wg: werger(andin) bi çend zimanên bo bikarîneran giring

¹⁰⁹ E: erebî, T: tirkî, ING: inglîzî.

¹¹⁰ Nivîsîna awayê peyvê wek [gotin] anku bi T-ya sade wek nîşana wê ku T nerm û zirav e (wek di peyvên "tu, te, tivir, tîr, tû" de), ne req e (wek di peyva "telîs, têr, têrr" de) û ne jî qelew e (wek di peyvên "tarî, teng, tolk" de). Mirov dişê T-ya qelew bo nimûne bi "t" (T û nuqteyek li binî) û ya req jî bo nimûne bi "t" (T û nuqteyek li serî) diyar bikit.

¹¹¹ tp:(Lêkera) têper

¹¹² Rehê(n) demên niha û bîn

¹¹³ rehê(n) demên borî

¹¹⁴ Jihevveqetandina me' nayên cuda lê têkil yên eynî peyvê

¹¹⁵ Hevokên/rsiteyên nimûne bi rênivîsîna *xwehr* yan bi regekî dî ji ravekirina cuda.

¹¹⁶ Li gor cinsê wê kesê yan wî kesî peyv dişê mê yan jî nêr bit.

¹¹⁷ zd: zaravayên din yên kurdî

¹¹⁸ KR: kelhurî, kirmaşanî

¹¹⁹ Peyvên bi zaravayên din jî dikarin hebin lê mirov dikare berê xwandevanî ji wan bide peyva serekî bi zaravayê serekî yê ferhengê (kurmancî)

niho *bnr niha*¹²⁰

reîs¹²¹, **reyis** رئيس، سرۆك serok, serek, serkirde, *ji* E رئيس (reîs) *ji* رأس (reis: ser), *hr*¹²² آرامî ريشا (rêşa), akadî rêşu, îbrî ראש (roş).

qonax *m* merhele... *ji* T konak (xane, seray, xaneyên li ser rêyan¹²³) *ji* kon-mak (bi cih bûn, war danîn), têkilî koy-mak (danîn, bi cih kirin), *hr* kon/kûn¹²⁴ (xîvet, çadir, xîme)

spî I *n* rengê wek rengê befrê/berfê, *dw*: reş, *tk*¹²⁵: sîs, çûrr, kever, çal, *bb*¹²⁶: sor, zer, kesk...

spî II candarek hûrik, *bn*¹²⁷ spih

¹²⁰ bn= binêre. Mirov wisa berê xwandevanî didit peyva serekî ya ku ji aliyê piraniya kurmancan ve tê bikaranîn yan jî di zimanê nivîskî de serdest e. Wisa hewce nake ku mirov eynî tiştên li ber peyva "niha" gotî dîsa li ber peyva "niho" jî bibêjît û ferhengê zêde dirêj bikit.

¹²¹ Vehewandina peyvên esil-biyânî bi şertê ku ew di zimanê nivîskî yê kurdî de li kar bin yan hatibin bikaranîn yan jî di nav xelkê de peyda bibe. Lê sinordanînek bo vê pêdivî ye. Ez bi xwe sinorekî wiha maqûl dibînim: peyvên erebî dikarin di ferhengê de bîn bikaranîn heke ne tenê kurdên Iraq û Sûriyê wan bi kar bînin, peyvên farisî jî heke ew di kurdî de li derveyî kurdên Îranê jî li kar bin û peyvên tirkî jî wisa. Loma bo nimûne peyvên ji erebî "fehî, daxil, xezal" bila di ferhengê de cih bigirin lê ne peyvên wek "şari" (شارع) *ji* ber ku ew di nav kurdên bakurî û rojhilatî de nîne. Heke sinordanîneke wisa nebe, ferheng dê bi peyvên biyanî tijî be.

¹²² hr: hevreh, *ji* eynî rehî

¹²³ Diyarkirina maneya peyvê bi zimanê jêder heke maneya wê *ji* ya bi zimanê kurdî cuda be.

¹²⁴ Diyar dike ku peyva kurdî "kon, kûn" ya bi maneya "çadir, xîvet" jî *ji* eynî peyvê ye. Wisa xwandevan dişêt rehên "kon, kûn" û "qonax" pêk ve girê bidit.

¹²⁵ tk = têkilî: Peyvên têkilî peyva serekî

¹²⁶ bb = bide ber (peyvên bo berhevdanê/berawirdkirinê)

¹²⁷ bn: binêre, berê xwe bide

KURDISH PERSONAL NAMES:

A Sociolinguistic Perspective

Lezgîn Baranî, Assistant Professor

Esma Bamernî, Lecturer

Dilgeş M. Şerîf, Assistant Lecturer

Department of English School of Arts University of Duhok

ABSTRACT

The paper tackles personal names among the Kurds in Kurdistan of Iraq and regards naming as an important aspect of the Kurdish society. The paper looks at the Kurdish names within the perspective of linguistics anthropology. It considers names as not being arbitrary labels but sociocultural tags that have sociocultural functions and meanings. It is found out that the Kurds have always given personal naming a great deal of importance generation after generation. They borrow personal names from different cultures due to religious, political and ideological reasons ; however, they have always clothed them in the garments of their national ideology. It is also realized that the Kurdish names after the First World War became the mouthpiece of the Kurds' call for freedom, independence and revolution. The paper discusses the typology of Kurdish names. These include (1) family names (2) rhyme and rhythmic names, (3) unique names, (4) death prevention and survival names, (5) nature and place names (6) occupational and achievement names, (7) circumstantial names, (8) honorifics names, (9) beauty names, (10) flora and fauna names, and (11) non-Kurdish names.

Keywords: personal names, sociolinguistics, anthropology and Kurdish culture

1.1 THE KURDS

The Kurds are a people of Indo-European origin and members of an ethnic and linguistic group native to parts of what are now Iran, Iraq, Turkey, Armenia, and Syria. They have been living for millennia in Kurdistan which is divided today among five countries: Turkey (15 million), Iraq (5 million), Iran (8 million) Syria (1.5 million), and the Caucasus of the former Soviet Armenia (500, 000). These estimates place the total number of Kurds at somewhere between 27 and 36 million (<http://en.wikipedia.org/wiki/Kurds>). The Kurds are the largest ethnic group in the world without a state. In Iraq the Kurds form about 23% of its population; they live mostly in the vicinity of Duhok, Mosul, Erbil, Kirkuk and Sulaimaniyah. The area of northern Iraq where Kurds predominate is a region of about 83, 000 square kilometers. Smaller ethno-linguistic communities of Assyrian-Chaldeans, Turkomans, Arabs, and Armenians are also found in Iraqi Kurdistan (Van Bruinessen, 1992; O'Leary, 2002:1). Since the creation of the modern state of Iraq, the history of Iraqi Kurdistan has been one of underdevelopment, political and cultural repression, destruction, ethnic cleansing and genocide <http://www.kurd.org>. However; it is only in the post-1991 period that the people of Iraqi Kurdistan have experienced self rule and democratization. This emerging Kurdistan identity allows Kurds, Assyro-Chaldeans and Turkoman to maintain their respective ethno-linguistic identities and, at the same time, to establish a wider sense of collective identity. For the first time in Iraq's modern history, the cultural and political rights of all communities were truly guaranteed (O'Leary, 2002:1)

1.1.1. KURDISH LANGUAGE AND CULTURE

Despite the influence of the neighboring cultures and the displacements of populations, and despite the campaigns of open or covert assimilation, Kurdish identity asserted itself by use of the Kurdish language. Kurdish is an Indo-European language of the western Indo-Iranian branch. Kurdish is characterized by a distinct grammar and syntax and by its own rich vocabulary. There are three main Kurdish dialects: the Kurmanji, spoken in Turkey and in the northern part of Iraqi Kurdistan; the Sorani, used in Iran and in southern Iraqi Kurdistan; and the Zaza, also spoken in Turkey. The largest

number of speakers is Kurmanji which is spoken by about three quarters of Kurds today. Kurmanji is divided into North Kurmanji (also called Bahdinani) and south Kurmanji (also called Sorani). The former is the language of most of the Kurds of Turkey and almost all of the Kurds of Syria and the former Soviet Union, as well as being the predominant language of the Kurdish enclave in northern Khurasan in Iran. The latter, south Kurmanji, or Sorani, is the language of a plurality of Kurds in Iran and Iraq with about 6 million speakers (see Izady, 1992:172). Since the Kurdish people are subjected to national borders, the Kurdish language is written in three different types of characters: the Latin, or Roman, alphabet in Turkey and Syria; the Arabic alphabet in Iraq and Persia; and the Cyrillic alphabet in the former Soviet Union.

1.2 DATA COLLECTION AND METHODOLOGY

The data for this paper were collected from primary and secondary school registers in Duhok, Zakho, Amadia, Sheikhan districts and the surrounding villages. We also collected some names from Duhok University registers; mainly the College of Arts and the College of Education. A greater part of the names were also selected from the food ration records in Duhok, Zakho, Imadia, Sinjar, Sheikhan and the surrounding villages.

1.3 Theoretical Background

The study of personal names is referred to as anthroponomy. Anthroponomy is related to genealogy, sociology and anthropology. Anthroponomy falls under the umbrella of onomastics that deals with the study of proper names including their forms and use (see Algeo, 1992: 727). In Kurdish culture, as in other cultures, people

name in order to differentiate, to recognize and finally to know; no one is born without being given a name that identifies its owner (Al-Dilaimy, 2006:3; Crystal, 1989:112).

The topic of names is a multidisciplinary field that has occupied the attention of philosophers of language, anthropologists, linguists and ordinary people. Personal names can best be analyzed by a combination of both philosophical and anthropological notions (Agyekum, 2006: 207). The Kurds attach importance to names and naming practices. The knowledge about Kurdish names can give insight into Kurdish culture, philosophy, thought, environment, religion, language and culture. In logical and philosophical sense, a name refers to a different element of human experience i.e. to an individual or a collective entity, which it designates or denotes. Names are therefore purely referential (see Rey, 1995: 26). Some philosophers and linguists have attempted to characterize names logically in the absence of social contexts. Names are only considered as arbitrary labels that refer to certain signified entries, therefore the signifier and the signified may not share certain intrinsic qualities (cf. Agyekum, 2006:207).

The paper suggests that Kurdish names are not arbitrary but they are based on socio-cultural and ethno-pragmatic contexts. The current paper is a contribution to linguistic anthropology and to the study of Kurdish anthroponomy and sociology as well as to the general theory of onomasiology by scholars like Agyekum (2006) Obeng (2001), Asante (1995), Crane (1982), Chuks-orji (1972), Suzman (1994), Ulman (1972) among others. According to the literature on anthroponomy Kurdish names are quite different from the western societies where people take their fathers' last names. While western names are predictable, Kurdish names are generally not predictable, for until the child is born and under what circumstances it is born, the name cannot be determined with accuracy. However, there are rare cases where the parents or the family decide a name before the baby is born.

In every culture, names have cultural and social contexts that identify the bearer. This is to say that every person in this world has a name that solely identifies and marks him/her from all other peoples in the world. Algeo (1992: 728) aptly points out that

“People are almost invariably named, indeed, a human being without a name would be socially and psychologically less than a fully man.” In Saussure’s notion, the name is the sign and the denotative is the signified. Simply put, the name is a label that refers to a person.

Sign ----- signified [-animate] [+ Human,] (cf. Agyekum, 2006:208)

Frege (1949) and other scholars also consider names to have attributes and therefore consider names to be attached to referents. They also believe that names (proper nouns) have reference by means of the descriptive value they have about their referents; the relation of denotation between a name and a referent is deeply rooted in the sense of that name..This theory was also adopted by Russel (cf. (Al-Dilaimy, 2006:2). This is exactly what pertains in the Kurdish culture where the social and cultural context analyses of personal names strongly reveal the power of names to emphasize social relationships. Personal names are iconic representations of composite social variables that indexicalise and relate to the name and the person. However, Searle (1980:7) believes that the reference of a noun cannot be achieved by means of descriptions, as it is not essential to the definition of a name. In effect, what happens is that people expect the inherent power of words in names to reflect the lives of people either positively or negatively. Therefore the individual's name is of concern to the society as a whole. People are named after professions, events, personal traits or animals; children are also named after unpleasant notions to evict evil spirits by making them look ugly or unpleasant (cf. Crystal, 1989:112; Murad, 1986:175). For example, some of the Kurds expect a child named after a dignitary or a chief to behave himself properly so that nobody makes derogatory remarks about the name in attempt to denigrate it. It is for these same reasons that children named after grandparents, parents and chiefs are addressed accordingly, such as Barzan, Soran, Zebar, Aaisha, Kawa, Kurda and so on. Such children are also advised to behave well so as to avoid tarnishing their names. Names can thus be clearly understood when placed in socio-cultural context. Analysis of proper names should therefore concentrate more on the functional theory bearing the society and culture in mind, for names are not arbitrary as perceived. Names are important indicators of people's behavior and ways of life. Since Kurdish names can be best understood and interpreted under context, people who know the language and culture of the people are able to interpret such names accordingly.

1.4 THEORETICAL FRAMEWORK

This paper is an aspect of linguistic anthropology and sociolinguistics. It is based on the theory that there is a strong interface between a people's language and their cultural practices. It mirrors on (a) how language is used as cultural resources and practices, and (b) how language is viewed as a powerful tool used to view and understand the worldview and philosophy of a particular society. One can therefore use language as a microscopic lens to view and understand the social practices and day-to-day activities of a society. As a microscope, the language travels beyond what is expressed and settles on what is practiced in the real sociocultural world (cf. Agyekum, 2006:209). Foley (1997: 3) states the role of linguistic anthropology and its instrumental function as follows:

Anthropological linguistics is that sub-field of linguistics which is concerned with the place of language in its wider social and cultural context, its role in forging and sustaining cultural practices and social structures. It views language through the prism of the core anthropological concept, culture, and as such seeks to uncover the meaning behind the use, misuse or non-use of language, its different forms, registers and styles. It is an interpretive discipline peeling away at language to find cultural understandings.

According to Duranti (1997: 2) "Linguistic anthropology is the study of language as a cultural resource and speaking as a cultural practice." The language of the people is inextricably interwoven with their culture and thought. In linguistic anthropology, language is considered as a social tool. Language has the power to evoke realities beyond the literal linguistic content of what is been talked about. It is a set of symbolic resources that enter the constitution of social fabric and the individual representation of actual or possible worlds (see Duranti, 1997: 1-3; Agyekum, 2006: 209-210). It is a cultural practice and verbal activities that link and fit verbal activities to the real world. This is also true of Kurdish personal names.

A society's world is fitted to words and words may also be fitted to the world. There is a strong relationship between the world, which is reality, and the word, which is language. Linguistic signs are therefore representations of the word and to a greater extent the world (see Duranti, 1997: 337). In our current study the Kurdish names are the linguistic signs, and the sociocultural interpretations of the names represent the real world. Since the world and cultural practices are dynamic, the naming system of the Kurdish people is also affected by this dynamism.

According to Mey (1993:132), "through the use of words I make the word fit my language and changes the world in accordance with my directions as given through the use of language." The

language of the people is therefore the exit valve through which their beliefs and thoughts cognition and experiences are articulated. The limit of one's language is therefore the limit of his world, and man is at the mercy of his language (see Farb, 1993: 168; cf. Agyekum, 2006: 210).

The language is a manifestation and description of the complexity and diversity of the peoples' way of life and practices. The language of the people is manifested in their naming systems and practices (the centre of this paper), marriage, family, kinship, political, economic, occupational, health systems, religious beliefs and practices, law, funeral activities, etc. The language of the people also depicts the social stratification of the society.

Linguistic anthropology uses general theoretical frames in specific sociocultural contexts. It focuses on how language allows for and creates differentiations between groups, individuals and identities (see Duranti, 1997: 7). Naming can be considered as a universal cultural practice. Every society in the world give names as tags to its people, but how the names are given, the practices and rituals involved and the interpretations attached to the names differ from society to society and from one culture to another (Agyekum, 2006: 210 -211)

In discussing the theoretical concerns of contemporary linguistic anthropology, Duranti (1997: 14-21) discussed three interconnected analytical notions that help to understand the function of language in culture. These are (i) performance, (ii) indexicality and (iii) participation. Of these three the most important one to the discussion of Kurdish naming system is indexicality.

Indexes are signs that have some kind of existential relation with what they refer to spatial, temporal, social or personal (see Agyekum, 2006:212). In indexicality, language is used as a tool through which our socio-cultural world is constantly described, evaluated and reproduced. If we say that words are indexically related to some objects and reality of the world it implies that words carry with them a power that transcends beyond mere identification and tagging of people, objects and properties (cf. Duranti, 1997: 19; Agyekum, 2006:212). Kurdish naming system is an aspect of cultural indexicality. In this theory, linguistic expressions or tags such as Kurdish personal names are connected to some aspects of the sociocultural context of the Kurds. Indexicality are applicable in Kurdish names since they have sociocultural interpretation. Some Kurdish names refer to personal, temporal, spatial and social deixis.

We can find, as in this paper that Kurdish names have personal deixis because there is always a person whom a child is named after. The Kurds refer to such a person as grandfather or

grandmother, which may either be biological or distant. One can always point to an elderly person in the society whether dead or alive whose name a younger child bears. With regard to temporal deixis, we can find Kurdish names that point to the day of the week that s/he was born such as Jomaa (Friday in Arabic but also used in some Kurdish dialects in Iraq), months of the year such as Gelawizh (July), Gullan (April), Khezan (October) and Befran (December), Rejab (a name of a month in Islamic calendar), the season of the year a girl child was born such as Behar (Spring) and a national or religious event such as Newroz (new year) and Ramathan (the month of fasting among Moslems). There are also spatial names referring to localities within the Kurdish society where people were born or originally the family come from such as Zakholi (from the town of Zakho), Shekhani (from the town of Sheikhan) Aqrawi (from Aqra) Atrushi (from Atrosh) Erbili (from Erbil), Bamarni (from Bamarni), Sinjari (from Sinjar), Bardarash (from Bardaresh), Zawiti (from Zawita), Rawanduzi (from Rawanduz) and Sorani (from Soran). It is worth to mention that all the names put between brackets are place names, i.e. cities, town or villages. In this regard, we think that names inspired by places light a spark of imagination, nostalgia and special taste every time the name is said ; these names will be an "ambassador" of a place (in this study Kurdistan) every where its holder goes.

Social deixis refers to the social centre (SC) that is the social status, power and rank, of the addressee or referent (Cf. Agyekum, 2006:212). Some names in Kurdish clearly depict that the bearer comes from a socially or religiously high family or has some affiliation with them such as Nexşebendî, Berzencî, Hefîd, Mizûrî, Birîfkanî and Hekkarî. We can find many names referring to the tribes like Barzan(i), Zêbar), Goran, Berwar, Rêkan and so on which clearly reflect the attachment of the Kurd to his/her tribe. In this regard Izady 1992:192 states that "the Kurd has found his identity, his security and his livelihood in the tribe". The social deixis may also cover all deference vocabularies such as honorific and address forms that show the status, rank and power of the bearer of the name such as Agha, Beck, Khanem, Khatoon, Sayda (professor) and Mamoasta (teacher). Indexical modes like personal names therefore link language and speech to the wider system of sociocultural life of the people.

2. TYPOLOGY OF KURDISH NAMES

This section deals with the typology of Kurdish personal names. It is an empirical and sociocultural descriptive study of names that exist in the community. It considers both purely traditional and contemporary names. We will give the translations and the ethnography background of the names wherever it is feasible.

People very rarely name their new-born babies randomly. There must be a specific factor(s) that motivate(s) them to choose certain names. Such reasons range from the credible to the incredible. Undoubtedly, it is not always possible to cover all the factors that affect naming because there may be reasons, for example, behind people's having the same names. One family, for example, may name their child Ahmed because it is one of the grand names of the prophet Mohammed (peace and blessings be upon him) whereas another family may use such a name after a dear person called Ahmed and lost to the family for one reason or another. However, the same name could be used by another family because it rhymes with his old brother whose name is Amjad and so on. The following are the major factors determining the Kurds' choices under study of names:

1. Family Names. Some families tend to name their new-born babies after someone dear who has died. This could be a grandfather, a grandmother or a young dead brother or sister. This type of naming is either for the memory of those people or in the hope of having the qualities they admire in the dead person be transmitted to the child through the name (see Murad, 1986:185 and Tawfiq and Hamad, 2006:8). This can also imply that the Kurds are attached to their near relatives and have strong family ties.

Since we talk about family names and as our main concern is sociolinguistics, we think it is worthwhile to shed some light, here, on the Kurdish family. A traditional Kurdish family is a peasant family. A Kurdish household is a patrilineal lineage, assembled around the male head of the family. Such a lineage depends on mutual support and defense while living in the same ancestral village. The Kurdish household is a corporate entity whether the extended family lives under the same roof, *xanî*, or breaks into nuclear family sub-units—consisting of mother, father, and their children—in the family compound. Kurds tend to see having large families as the ideal. The extended Kurdish family includes not only parents and unmarried children, but also married male children, their wives,

and their offspring. Unmarried sisters and brothers of the male head of the family may also live with them.

We can conclude that the social relations in Kurdistan, especially the family and the relatives relations and connections are strong and tight. The relations between a wife and a husband, parents and children and relatives in the Kurdish society are healthy and fair (see Sadiq, 2003:92).

2. Rhyme and rhythmic names. What we mean by rhyme and rhythmic names are those names that either have the same rhyme or the same rhythm within the same family and they usually follow the rhyme or the rhythm of the oldest boy or girl in the family or sometimes they rhyme or rhythm with either names of the parents. For instance Viyan rhymes with Hozan, Dîlan, Şîlan etc. Parents name their children who were born after Viyan on the same rhyme. However, it happens that names have similar initial sounds; for example when the oldest child is named Dilxwaz, the parents may give the rest of their children names that begin with the letter(s) (d) or (dil) such as Dilş0ad, Dilvîn, Dilgeş, Diyar etc. This is to create a sort of musicality and beauty for the names which usually the parents are proud of or happy about. (cf. Murad, 1986:155-158; Tawfiq and Hamad, 2006:9). The sociocultural implication for this type of naming could be that some people are interested in having musical and beautiful names from the part of the parents for all their children. In this regard Sadiq (2003:71) postulates that the Kurdish people since the oldest times have been fascinated and impressed by songs, by wonderful voices and pleasant tunes which we think are reflected on their naming patterns.

3. Unique names: Unique names refer, in this study, to names which are used for the first time in the community and have never been used before. For example, parents try to find names for their children which distinguish them from the rest of the community. The name of one of the writers of this paper (Lezgîn) is an example for this. His grandfather chose him this name and no one in the village at that time held this name; his grandfather got angry when his neighbor gave the same name to a newly born child who was born one year after. This could have both psychological and sociological implication where some people like to be distinguished by having a name not been given to someone else before him /her.

4. Death prevention and survival names. It is believed that certain names may have magic power which can defeat evil. Crystal (1989:112) believes that children are named after unpleasant notions to evict evil spirits by making them look ugly or undesirable. In our study we have found that a mother whose babies die soon after birth or who despairs of giving a birth may name her new-born baby after an animal or give it unpleasant name in the belief that such names can protect the baby from an early death or an evil eye. We have found names such as Mişko (a mouse), Maro (a snake), Girdo (a rat), Kirêtt (ugly), Ziblo (animal shed) etc. (see Murad, 1986:157-158). However, Al-Dilaimy (2006:4) states that the name of a dead person is normally avoided among the Masia of Africa. It has to be changed into another name when the possessor of that particular name dies. This sort of practice in naming can reflect people's belief in magic and superstitions which is a point that can be broadly investigated. Sadiq (2003:87) believes that many of the Kurdish traditions have been influenced by religion. Their backward and useless elements were set by ignorant and unconscious citizens. Within the unnecessary and harmful imposed traditions is naming in the past. This backward social phenomenon is due to the misunderstanding of religion and low standard of consciousness.

5. Nature and place names. These are the names taken from the nature and landmarks of Kurdistan especially mountains. In Kurdish as in other cultures it is customary to give names from nature or after elements of nature. We have found so many names bearing the names of the mountains in Kurdistan such as Metîn, Sefîn, Kosêrt, Hindrên, Helgurd, Zozik, Aras, Azmar, Goyje etc. which are male names ; Şaxewan (mountain climber) ; Çiya (a mountain) is a name used for both males and females. This type of naming reflects the attachment of the Kurd to his natural environment. "To a Kurd the mountain is no less than the embodiment of the deity: mountain is his mother, his refuge, his protector, his home, his farm, his market, his mate and his only friend" (Izady, 1992:188). This intimate man-mountain relationship shapes the physical, cultural and psychological landscape of Kurdistan more than any other factor (Ibid). It is also the most important natural phenomenon that has shaped the Kurdish history, people, tradition and culture. Mountain names also reflect the people's admiration and support for those forces and the revolutionary causes they fought for because these mountains had the Peshmarga (Kurdish Guerillas) forces stationed on. We have found that some families choose names that reflect natural phenomena such as Befran (snow), Baran (rain)

Roj (the sun), Heyv (the moon) and Birûsk (lightning) (see Murad, 1986:158). These names may well go back to the roots of Kurd's way of treating nature as she inhabits the mountains, like a loving treatment of one's living mate. The rocks, the waterfalls, the animals, plants, the spirits, and the personage who inhabit them are each a constituent part of nature's whole that in its totality a Kurd seeks to simulate as a mirror image. Many of these elements are revered and held in religious aspects, (see Izady, 1992:237). As for names of women, the fascinating natural beauty of Kurdistan inspired the Kurdish people with names such as Sûlav and Bêxal (two summer resorts in Kurdistan of Iraq), Hîran, Bane etc. (see Tawfiq and Hamad, 2006:9). Names of Kurdish towns and villages were also chosen as names of women such as Bane, Merîwan, Rajan, Çoman, Kurdistan, Hiran etc. This as said above reflects the love and the attachment of the Kurd to the beautiful landscape and nature to an extent that can be reflected socially onto their children's names on one hand and to their love and attachment to Kurdistan. On the other hand, as we mentioned before, we think that names inspired by places light a spark of imagination, nostalgia and special taste every time the name is said; these names will be an "ambassador" of Kurdistan everywhere its holder goes.

6. Occupational and achievement names. We have found that those families who have inherited their professions and occupations from their grand grandfathers and those who have literary and /or arts interests as well as national and political achievement tend to use names that reflect such interests. These we labeled as "occupational and achievement" names. We found names like Nêçîr (hunt), Şivan (shepherd), Bêrîvan (the woman who milks the sheep), Cotyar (farmer) and Gavan (cattle shepherd) are famous in Kurdistan. This reflects the life style of the Kurds in their long history who were mostly sheep keepers and fond of shepherding. In this regard, Izady (1992:184) states that the term Kurd used by the ancient, classical and medieval sources was not ethnic designator but rather a general term meaning "shepherd"; a designator of life style. We have also found a name by Nozdar (physician, doctor). On the other hand, names like Hozan (poetry), Şano (drama), Stran (song), Helbest (poetry) reflect "achievement" typology. The Names of Mem and Zîn, very often used by Kurds, were taken from the epic drama of Mem û Zîn by the famous Kurdish poet Ehmedê Xanî (1650 -1706) embodies a wealth of mythological and historical events in the national life of the Kurds. Kurdish fighters , politicians, and revolutionaries adopted names that harmonized with the aspiration and type of activities they carried out. They adopted names such as Şoreş (revolution), Azad (free), Rizgar (liberator), Aştî (peace), Serbest (free), Saman (folklore), Pola (steel), etc. (see

Murad, 1984: 171-172). We can infer here and say that generally, names chosen after 1960s imply a sense of national self-awareness of revolution, folklore and respect for those who sacrificed themselves for the sake of Kurdistan land. They voiced people's willingness to maintain their national identity as Kurds.

7. Circumstantial names. Names that reflect historical and /or personal events such as uprisings, revolutions and disasters we labeled as circumstantial names because they reflect the importance of those events on the social life of the Kurds. A baby is sometimes named after a national or a patriotic day if the birth coincides with the time of celebrating the occasion (see Murad, 1984:157). Names like Kawa (the Kurdish hero who revolted against the tyrant Duhak) and a female name like Newroz (a new day), if they are born on the 21st of March which is the date of the Kurdish new year, can be often seen among the Kurds. Newroz is the most important national festival of the Kurds where the ceremony may stretch over a period of one week or more. Many specific foods and condiments are prepared for the occasion, new clothes are worn, bonfires are lit on the rooftops and at the top of the near mountains or in the streets to mark the passing of the dark (winter) season, and the arrival of the light (spring) season. (Izady, 1992:242). Such names are frequently used among them. Other names like Rêber (a leader) a male name and Parlamen (parliament) a female name which came into existence after 1992 can reflect the political and social changes that occurred in Kurdistan in 1992 and after. Also, names such as Bêlan (homeless), Kawar (where is my home), Seferr (traveling), Xerîb (a stranger) for men and Xerîba (a stranger) for a woman came to appear after the mass exodus of the Kurds in Kurdistan of Iraq in 1991 reflect sadly the tragic disaster that happened that year. Other examples of this type of names are Lêşaw (a mass of people), Gilepe (flame), Karesat (a disaster), Çawrawan (waiting) and Deçol (to expel a person), Şilovan (hailing) among many other examples. Thus names can be a proven echo for historical events, good or bad, experienced by people; in this context the Kurds. When a baby is born, for example, shortly after the death of his father, he is named Paşbab (fatherless), or Rondik (tears) or Xemn (sad) or Kovan which means (sad) also. But sometimes the baby is given his father's name so that he keeps the same name as mentioned in 1 above with the family names.

8. Honorifics names. These are names of famous figures (religious, political, historical, and literary, etc.) that have an effect upon the people for one reason or another. Names like Xidir, Zerdeşt, Gîlan, Çolî, and Muzafer which are names of religious figures are common in Kurdistan. The Kurd respects religious figures such as pirs, shaykhs, mullas and the like, as part of the hierarchical pyramid of social respects, as he also respects tribal chiefs or members of local princely houses (Izady, 1992:188). The name Xidr from Nebî Xidir (the prophet Khider) "the living green man of the ponds" is well-known among the Muslim Kurds and the Cult of the Angels (especially the Yezidi Kurds). The Muslims have connected the lore of Khider to that of Prophet Elijah, who like Khider drank from the Fountain of Life, is also ever-living. Khider appears among the people who call upon him to grant them wishes. The feast of Khider falls in the spring, when nature renews itself. The Yezidi Kurds fast three days preceding the feast as reverence for Khider and they call it the fasting of Xidir Ilyas. As a matter of fact all the Kurds both Muslims and the followers of the Cult of the Angels observe the feast (Ibid :139). Zerdeşt is a Kurdish name derived from Zoroaster the founder and Prophet of Zoroastrianism; the early faith of the Kurds. Gîlan is a name taken from Abdul-Qadir Gilani; a Sunni Sufi whose order is followed by the Kurds. Many important Kurdish religious families are presently, or are known in the past to have been, members of this order (Ibid: 160). Choly and Muzaffar are two religious figures respected by the Kurds and have shrines in Kurdish cities like Erbil (Tawfiq and Hamad 2006:8). The name Zakariya was registered many times under the effect of the famous Kurdish singer Zakariya Abdullah whom the Kurds like and fond of his songs and his character. We also found that children were named after great Kurdish poets such as Guran, Pîremêrd and Bêkes. It is worth to mention here that Kurdish is rich of literature, written in different Kurdish dialects, extending back into pre-Islamic times (see Izady, 1992: 175f). When the Kurdish patriotic and liberation movements developed, people began to name their children after whichever place witnessed the revolutionary activities of the Peshmarga forces (See Murad, 1984: 154). Names of mountains such as Metîn, Sefîn, Kosêrt, Hindrîn, Zozik became popular for men because these names reflected the admiration and honors for these forces because they were places where the Peshmarga stationed on (see 5 above).

9. Beauty and names of love. Some parents use certain names for their children out of admiration for the beauty of the noun or the meaning it implies especially names of flowers and their

connotations. Names like Helel (a flower in Spring) Yaemîn (Jasmin) Nesrîn (a flower), Nêrgiz (narcissus), Gulistan (rose-land) Gulizar (rosegarden) Gulçîn (a person who plants flowers) are common in Kurdistan and reflect the love of the Kurds to the beauty of their flora. It is worth to mention here that Kurdistan has been known since ancient times for its wealth of luxurious flowers. It was probably the site of domestication of many bulb flowers, such as, tulip, hyacinths, and gladioli, and medical herbs such as valerian and cowslip. Its abundance of aromatic flowers and herbs may be the source of renowned pleasant scent of Kurdistan's dairy products (see Ibid p.20). The national preoccupation with flowers, or rather their colors, is one of the strongest traits of the Kurdish national culture (Ibid, 237) which has been well reflected in names. The Kurds also use adjectival names i.e. adjectives used as personal names such as Jiwan (beautiful), Shadman (happy), Bextiyar (lucky), Kameran (successful in life) as well as noun names like Evîn (love), Awaz (music) and Darya (sea). Kurds are romantic and often reckless in love and this attribute is reflected in Kurdish naming. Names like Evîn (love), Dilxweş (good heart) and Dilwaz (heart in love), Dilnaz (delicate heart), Dilvîn (heart of love), Kavîn (where is love) are good examples on this sort of typology. The two very famous names Mem and Zîn also are famous among Kurdish names and they are good examples on the fond of the Kurds of love. "Mem û Zîn" is an epic drama versified by Ehmedê Xanî (1650 – 1706) influenced so many Kurds to name their children by these two names. Mem of the Alan clan and Zîn of the rival Buhtan clan are two lovers whose union is prevented by a certain Bekir of Bekran clan. Mem eventually dies; then, while mourning the death of her lover on his grave, Zîn falls dead of grief and is duly buried next to him. Fearing of his life when his role in the tragedy is revealed, Bakr takes sanctuary between the two graves. Unimpressed, the people slay Bakr. A thorn bush soon grows out of Bakr's blood, sending its roots of malice deep into the earth between the lovers' graves, separating the two even after death (Izady 1992: 176). It is worth to mention in this regard that it is still common among the Yezidi Kurds to call a person who separates between two lovers or friends "Bekroke" from Bekir in Mem û Zîn.

Sadiq (2003:88) believed that after the first half of the twentieth century the naming of the Kurdish children by the pleasant and meaningful Kurdish names has become widespread. The Kurdish short and musical names have become popular such as Dana, Zana, Tiwana, Hana, Aza, Azad, Renc, Rend, Mend, Tirîfe, Tara, Naz, Nazik, Raz and hundreds other names. We can finally conclude here that

Kurdistan's beauty and charm ; its birds wonderful voices with the vitality enthusiasm, feelings and sentiments of its citizens have much influenced their naming phenomena.

10. Flora and fauna names. These are personal names derived from the names of plants and animals. Kurdistan has been known since ancient times for its wealth of fruit trees and luxurious flowers which is reflected in the naming phenomenon. The following female names which are mainly names of fruit are found mostly among Yezidi Kurds: Hinar (pomegranate), Sêv (apple), Xox (peach), Mêwîj (raisin) and a male name like Gindoar (musk melon/antelopes). We also found names of flowers, as mentioned in 9 above, such as Gul (flower), Nêrgiz (Narcissus), Helel (a rose in Spring), Nesrîn (wild-rose) Yasemîn (Jasmine) etc. The fauna still retains its richness, with an abundance of black bears, wolves, hyenas, boars, foxes and other animals, in Kurdistan. (See Izady, 1992:20). Names like Şêr / Sêrko (lion), Şêrdil (heart of lion), Piling (tiger), Heftiyar (jackal) and Gurgo (wolf) were found among our population i.e. Iraqi Kurds.

3. Non-Kurdish Names in Kurdish

Sadiq (2003:88) asserts that in the old times when the Kurdish nation was free, the names of the entire Kurdish citizens were Kurdish. According to Kurdish folk tales and old writings some Kurdish names were :Swar (knight), Şivan (shepherd), Pirma (), Bapeer (grandfather), Meriwan () Brzo () Serdar (), Memend (), Ar(flour), Shirwan (), Gul (rose) among many other names. But like other nations throughout history the Kurds have borrowed names from different cultures. In fact; non-Kurdish names are almost always present in Kurdish naming. Religious, political, ideological, westernization (immigration to the west), education, technology and media are all factors behind this phenomenon.

Islam contributed greatly to the spread of Arabic names among the Kurds who followed the new religion to the extent that their religious feelings became stronger than their feelings of nationalism. As a result so many Arabic names began to be used and sometimes preferred on the account of purely Kurdish names. It is worth to mention, at this point, that Kurdish names did not make a noticeable appearance until after First World War (1914- 1919) when the Ottoman Empire collapsed

and the peoples of the Middle East asked for independence. (Tawfiq and Hamad 2006:12; Murad 1984: 150 – 154). Until then, Arabic Islamic names were prevalent and dominant among the Kurds because of the Islamic influence of the Ottoman rulers. However, some Kurdish names did appear from time to time. For example, Salahaddin el- Eubi (1137- 1193), the famous Kurdish leader, had an uncle whose name was Şêrko (a lion in Kurdish). When Kurds converted to Islam the new religion had a radical effect on every aspect of their life (Murad, 1984:149) and personal names were involved in that effect simply because names echo any change experienced by the people. They found it honorable to name their children after religious figures such as those of the Prophet Mohammed, Ahmed, Mahmood and Mustapha. Also the ninety-nine attributes of Allah that begin with Ebdd (slave): Abdullah, Abdulqadir, Abdulrahman, Abdulkareem etc. The names of the four Islamic caliphs; Abu Baker, Omer, Othman and Ali became preferable. Furthermore, names of non-Arab prophets mentioned in the Holy Qur'an were to be commonly used by Kurds such as Zakariya, Musa, Ismael, Isaa (Jesus) and Yousif etc. Thus, non-Arabic names were also borrowed under the influence of Islam. (Tawfiq and Hamad, 2006:20). Furthermore, names of non-Arab prophets mentioned in Qur'an were also common such as Zekerya, Mûsa, Ismaîl, Îsa (Jesus Christ), Xelîl and Mîkaîl among several other sacred names. On the other hand Sadiq, 2003: 87 has a different point of view. He believed that Kurds named their children by Arabic names in the past and some of them nowadays because of unnecessary and harmful imposed traditions." This backward social phenomenon has been pursued due to non-understanding [of] the religion and low standard of culture and consciousness. God worship has nothing to do with naming of children by a certain language ".

We have also found that the Yezidi Kurds also use Arabic and Islamic names. This can be attributed to at least two reasons. The first reason is that the Yezidis often develop some special relationship with the other communities, especially Muslims. When a Yezidi family decides their male child to be circumcised, they usually invite a Muslim for the child to be operated on that stranger's knees. This event provides a very important relationship, Kirîvantî, which raises far-reaching and life-long obligations of mutual help and support. Some of them chose to name their children the same name as of the "Kiriv" or one of his family members being proud of this relationship. The second reason is a socio-geographic one. Sinjar which is considered the main centre for the Yezidi gathering is surrounded geographically by Arab tribes and it is usual that their relations, due to neighborhood,

with Arabs throughout history influence the naming of their children by borrowing names from their Arab neighbors.

As for women, certain names were favored especially those of the Prophet's wives and his daughters. Such names are Fatîma, Um-Kalthum, Roqaya and Zeyneb (the daughters of the Prophet), Xedîca, Hafsa, Eyş (the wives of the Prophet), Amîna (his mother), Helîma (his foster mother). (See Murad, 1984:150).

Arabic-Islamic names remained dominant until after the First World War when such names began to be increasingly replaced by Kurdish names. It is worth to mention at this point that purely females Kurdish names preserved their "Kurdishness" more than male names. This is a point that needs more investigation as it has to do with socio-religious and political reasons. (Tawfiq and Hamad, 2006:3ff).

After the uprising of 1991 Arabic Islamic names began appearing significantly instead of Kurdish names. On this occasion, the choice of such names was contemporary. That is to say, an Arabic name was the deliverer of the message or ideology of those Islamic parties and movements that appear in Kurdistan in 1991. According to Twafiq and Hamad (2006:14-15) such parties did not, or could not, regard the Kurdish national culture as their own and named their children accordingly choosing only Islamic names.. As a result, new Arabic –Islamic names appeared in addition to the old ones, i.e. names of the prophet and the ninety nine attribute of Allah. Most of the new names are words taken from the Glorious Qur'an and were never used before as personal names. Such names are Risala, Thuha, Ilaaf, Marwa, Sidra, Madeena, Sumaya, Suhayb, among others.

It is also believed that the Kurds borrowed Arabic names without been aware of their meanings. The meaning was usually determined by the Arabs beliefs and their social culture. Tawfiq and Hamad (2006:5) believed that the Kurds had created their own reasons for the Arabic form in a way that suits their social culture. For example, Arabic names such as Othman (a blind snake), Affan (an ugly donkey), Fatima (the mute), Bakir (the baby of a camel), Khadija (premature), Nahida (a girl whose breasts have been newly grown) were used by Kurd regardless of their meanings whether they are

pleasant or unpleasant. They were chosen only because of their religious connotations ; Khadija is the name of the Prophet's wife, Othman Ibn Affan was the third Islamic caliph and Fatima is one of the Prophet's daughters. Some Kurds would name a son by Resûl (a messenger in Arabic) after the Prophet Mohammed, but they will never use its equivalent in Kurdish (Pêxember). The reason behind this could be that they are encouraged and they feel safe to do so by the fact that it is used by the Muslim Arabs. At the same time they are not quite sure about the use of the Kurdish word which it is more sacred than the Arabic name for the messenger, (Ibid).

During the late Islamic period Turkish and Mongolian names began to appear among the Kurds such as Dursan, Yaşar, Turkan, Guzel (which are Turkish), Teymûr and Cengîz (which are Mongolian) (See Murad, 1984:151).The tendency towards such names was due to the weakness of the Islamic state at that time (Zêbarî, Pişdarî and Tawfiq, 2006:121ff). On the other hand, during the reign of the Ottoman empire, the Kurds chose Arabic names that were used by the Turks and seemed as if they were Turkish such as Sa'adat, Xurbat, Ismet, Ref'et, Hikmet, Fikret, Hidayet, Şewket, Tel'et and Fikret among many other names (Murad, 1984: 151).

However, Sadiq (2003:88) thinks that due to spread of education and rise of Kurdish people's standard of consciousness, reasonable and scientific thinking and thought have taken the place of superstition and backward ideology. More concern has been given to nationalism and national culture. After the first half of the twentieth century the naming of the Kurdish children by the pleasant and meaningful Kurdish names has become widespread. The Kurdish short and musical names have become popular among them.

4. CONCLUSION

This paper is an aspect of linguistic anthropology and based on the theory that there is a strong interface between a people's language and their cultural practices. It mirrors on (a) how language

is used as cultural resources and practices, and (b) how language is viewed as a powerful tool used to view and understand the worldview and philosophy of a particular society. We have argued therefore that language is used as a microscopic lens to view and understand the social practices and day-to-day activities of a society.

Kurdish personal name system and practice is a marker of the people's belief, ideology, religion, culture, philosophy and thought. The names are best understood and analyzed when one has insight into the ethno-pragmatics, socio-cultural norms and the language and culture of the Kurds. The Kurdish personal names are therefore an aspect of linguistic relativity. In the philosophical sense, Kurdish names refer to elements of Kurdish human experience and ways of life. This paper has claimed that names are not mere arbitrary and meaningless labels but rather have indexical relationship to socio-cultural meanings and functions, places, time, people and events. The individual's name is of concern to the society as a whole, for the individual performs and participates in the society. Kurdish names may show group identification and reveal some aspects of the cultural patterns and behavior of the culture concerned.

Kurdish typological names indicate various contexts. These include (1) family names (2) rhyme and rhythmic names, (3) unique names, (4) death prevention and survival names, (5) nature and place names (6) occupational and achievement names, (7) circumstantial names, (8) honorifics names, (9) beauty names, (10) flora and fauna names, and (11) non-Kurdish names.

Kurdish personal names are a multidisciplinary area of study for scholars in sociology, history, religion, anthropology, linguistics, ethnography, politics and philosophy. It is an important area of the Kurdish culture that should not be ignored in any sociolinguistic and anthropological studies.

REFERENCES

- Agyekum, K. (2006). The sociolinguistic of Akan personal names. *Nordic Journal of African Studies*, 15 (2), pp.206-235.
- Al-Dilaimy, H. H. (2006). Referential expressions and the concept of identification: A contrastive study. *Uloom Insania Journal*, Issue 27, March 2006, 1-17.
- Algeo, J. (1992). 'Onomastics'. In: *The Oxford companion to the English language*, Tom McArthur (Ed.), pp. 727-729. Oxford, Oxford University Press.

- Asante, M.K. (1995). *The Book of African Names*. Trenton: Africa World Press.
(Reported by Agyekum, K 2006)
- Chuks-orji, O. (1972). *Names from Africa. Their origin, meaning and pronunciation*. Chicago: Johnson Publishing Company, Inc. ((Reported by Agyekum, K 2006)
- Crane, Louise. (1982). *African names: People and places*. Urbana-Champaign: University of Illinois. (Reported by Agyekum, K 2006)
- Crystal, D. 1989. *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge University Press.
- Duranti, Alessandro. (1997). *Linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farb, Peter. (1993). *Word Play. What happens when people talk*. New York: Vintage Books.
- Foley, William A. (1997). *Anthropological linguistics: An introduction*. Malden: Blackwell.
- Frege, Gottlob. (1949). 'On sense and nomination.' In: *Readings in philosophical analysis*, Herbert Feigh and Wilfred Sellars (Ed.), pp. 89-102. New York: AppletonCentury-Crafts.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Kurds>. Last modified in 18 October 2008. (Retrieved 24 December 2008.)
- Hassanpur, Amir. (2001). *The (Re)production of Kurdish patriarchy in the Kurdish language*. Available from :
http://fcis.oise.utoronto.ca/~mojabweb/publications/hassanpour_11.pdf. (Retrieved 20 December 2008).
- Izady, Mehrdad R. (1992). *The Kurds: A concise Handbook*. Washington DC: Crane Russak.
- Kurdish Refugees from Iraq Refugee Health*. (2007). Available from:
http://www3.baylor.edu/~Charles_Kemp/Kurdish_refugees.htm.
(Retrieved 30 December 2008).

- O'Leary, Carole A. (2002). The Kurds of Iraq : Recent history, future perspective. In Middle East Journal Affairs 6(4)n-December, 2002. www.meria.idc.ac.il/journal. (Retrieved 26 December 2008).
- Mey, Jacob. (1993). Pragmatics: An introduction. Oxford: Blackwell Publishers.
- Obeng, Gaysa. (2001). African anthroponomy: An ethnopragmatic and morphological study of names in Akan and some African societies. Muenchen: Lincom Europa. (Reported by Agyekum, K 2006)
- Rey, Alain. (1995). Essays on terminology. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Rymes, Besty. (1996). Naming as social practice: The case of little creeper from diamond street. *Language in Society* 25: 237-260.
- Sadiq, Fuad Tahir. (2003). The Kurdish culture : Some samples and brief Descriptions. Kurdistan –Sulaimani.
- Suzman, S.M. (1994). Names as pointers: Zulu personal naming practices. *Language in Society* 23: 253-72.
- Ulmann, S. (1972). Semantics: An introduction to the science of meaning. Basil Blackwell Ltd.
- Van Bruinessen, Martin. (1992). Aghas, shaikhs, and state. London: Zed Books, [www. family.jrank.org/pages/1025/Kurdish-Families](http://www.family.jrank.org/pages/1025/Kurdish-Families). (Retrieved 11 January 2009).

berî çend dehsalan bi giştî zîmanekî devkî bû, di salên 1980 – 2000 de bû zîmanê edebî û siyasî-nûçeyî û niha bi lezeke nedîtî rehên xwe berdide nav zanistên siriştî û civakî jî.

Bo pêşketina kurdî di warên cor bi cor yê zanistî de ferheng dikarin bi erkekî giring rabin û bibin xwedî roleke çaresaz. Ji ber ku nivîserên mijarên zanistên cor bi cor nikarin hemû zimannas û peyvsaz bin, giring e ku kesên ku şarezayî warekî zanistî ne û hem jî di zîman û zimannasiyê de jêhatî ne, bi ferheng û rêbernameyan rêya pisporên zanistên din lê ne-zimannas xweş bikin daku bikarin di warên zanistî de binivîsin û dersan bidin.

Ferhengszazên me yê ferhengên zanistî zanistî ji ber van sebebên bi karekî pir giring rabûne. Divê karê wan were pesinandin lê di heman demê de bi awayekî objektîv bîr nixandî daku hem hêjahiyên karê wan werin dîtin û hem ew ji kêmasiyên xwe bîr agadarkirin daku çapên nû yê ferhengên wan zêdetir bikemilin. Herwiha xwandevan ji berhemên wan bîr haydarkirin daku hem wan peyda bikin û sûdê jê wergirin û herwiha ev nixandî bi kêrî wan kesan jî bîr ku bîniyet in ku bi xwe jî hin ferhengên taybet (yê warekî taybet yê zanistê yan jîyanê) saz bikin.

“Ferhenga Zanistên Civakî” civakî dê bi taybetî bi kêrî wan kesan were ku karê wergerandinê ji tirkî li kurmançî dikin. Ev ne mijareke biçûk e ji ber ku piraniya tiştên ku niha bi kurmançî tîr nivîsîn wergerên ji tirkî ne. Niha ne mimkin e û ne beraqilane ye jî ku mirov wek hin kurdan biqîre û bibêje “hew ji tirkî wergerînin, wergerandina ji tirkî mala kurmançî wêran dike”.

Wergerandina ji ti zîmanî mala ti zîmanî “wêran” nake lê wergerandina ji her zîmanî dikare yan xanîkê kurdî biherifîne yan jî li cihê wî qesreke berz û şikodar ava bike. Her zîmanê nivîskî ji zîmanên din jî werdigerîne û pir jî werdigerîne. Ya giring çawanî û kalîteya wergerandinê ye. Ti werger jî bêyî kêmasiyan nabe. Lê divê ferheng û rêbernameyên wergerandinê hebin daku wergêr û yê ku dixwazin bibin wergêr hîn wergerandina baş bikin.

Ji ber ku di gelek warên zanistî de bi kurdî hê demeke dirêj berhem nehatine nivîsîn, gelek çar ferhengszazên ferhengên zanistî neçar in ku bi xwe hin peyvan çêkin. Bi taybetî, bo nimûne di zanistên siriştî (*natural sciences*) de anku di fizîk, kîmya, stêrnasî û hwd. de bi kurdî hema-hema ti berhem tine ne.

Di rewşên wiha de yan mirov dê peyvên di zîmanên din de heyî bi kar bîne yan jî hewl bide hin peyvan li ser bîngê peyvên heyî yê kurdî ji wan re çêke. Şaxên zanistî jî di warê bikaranîna tîrman de ji hev cuda ne: zanistên siriştî (matematîk, fizîk, kîmya...) bi piranî peyvên navneteweyî bi kar tînin. Loma bo nimûne di *Ferhenga Termên Matematîkê* û *Ferhenga Termên Kîmyewî* de peyvên “kurdî”

yên wan ferhengan bi piraniyeke mitleq heman peyvên navneteweyî ne ku bi qalibê kurdî hatine pêşkêşkirin.

Di nav zanistên civakî (bo nimûne aborî, siyasetnasî, civaknasî) de zêdetir peyvên xwemalî tên bikaranîn lê dîsa ev warên zanistî jî bi ti awayî ne tenê bi peyvên xwemalî yan “neteweyî” ve sinordar in lê gelek peyvên navneteweyî jî tê de li kar in.

Di salên 1970 – 1980 de çendîn ferhengên warên cuda yên zanistî bi soranî jî hatine çapkirin. Cudahiya wan ya li gel ferhengên niha yên kurmançî ew e ku bi awayekî pir dijwar petîperist in. Di wan de hatiye hewldan ku bi zor û kotekî ji her peyvê re peyveke kurdî were çêkirin. Sebebê vê ew ku ew bi piranî (eger ne hemû) wergerên ferhengên zanistî yên erebî ne. Di erebî de petîperistî xurt e û hewl tê dan ku ji her peyva biyanî re bi kotekî peyveke xwemalî were dîtin yan çêkirin. Lê ferhengên zanistî yên kurmançî bi piranî (eger ne hemû) wergerên ferhengên tirkî ne. Di tirkî de niha êdî petîperistî ne wisa xurt e û bikaranîna peyvên biyanî tiştekî asayî ye.

Petîperistiya ferhengên zanistî yên soranî bûye sebebê wê ku piraniya peyvên wan ne ti caran berî wan ferhengan û ne jî ti caran piştî wan ferhengan li derveyî ferhengan nehatine bikaranîn tevî ku hin ji wan peyvan derbazî bikaranîna kitêb û nivîsan û heta hin jê derbazî devê xelkê jî bûne. Di kurmançî de bi piranî rêyeke nermtir hatiye bijartin: hem peyvên ewropî û hem jî yên bi eslê xwe ji erebî di ferhengên zanistî de jî tên bikaranîn. Mirov dikare bi awayekî giştî bibêje ku ferhengên zanistî yên kurmançî zêdetir nêzîkî rastî û realîteya zîmanê heyî ne û hêvî ye ku ev rêbaza nerm di ferhengên bînan de jî wek bingeheke be û ferhengên kurmançî xwe nedin ser rêya şaş ya petîperistiya hişk.

Abdullah Kiran jî di pêşgotina xwe de dibêje ku li ber ferhengên zanistî yên kurdî du rêbaz hene: 1) bikaranîna peyvên biyanî û 2) çêkirina peyvên nû di kurdî de. Ew herwiha qebûl dike ku mirov nikare herdem yekê ji van herduyan bibijêre lê divê li gor hewcehî û bikêrhatinê feyde ji herduyan werdigire. Ew herwiha dibêje ku çêkirina peyvên nû ne karekî hêsan e.

Rast e ku ev herdu rêbaz di ferhengên zanistî de hene lê mixabin Kiran rêbaza ji wan herduyan jî girîngtir ji bîr kiriye: divê ferhengên zanistî berî çêkirina peyvên biyanî yan çêkirina peyvên nû di kurdî de, lê vekole ka peyvên bi wê maneyê di kurdî de hene yan nînin. Di hin warên zanistî de (bo nimûne di kîmya, fizîk, stêrnasiyê yan hesabgiriya de) bi rastî jî gelek peyv ji kurdî kêmtir in. Lê ferhenga Kiranî li ser zanistên civakî ye û di vî warî de – eger ne kafî be jî – gelek nivîs û berhem bi kurdî hatine nivîsîn. Herwiha gelek ji peyvên van zanistan di ferhengên giştî yên tirkî-kurdî, inglîzî-kurdî û hwd. de hene.

Xweşbextane, tevî ku Kiran di pêşgotina xwe de behsa lêgerîna xwe ya li peyv û têrmên heyî nake jî, hem ji ferhenga wî û hem jî ji lîsteya çavkaniyên wî diyar e ku wî kelk û mifa ji berhemên heyî wergirtiye.

Kiran di pêşgotina xwe de jî eşkere dike ku wî li cihê hin peyvên heyî jî peyvên nû çêkirine. Bo nimûne, ew bi peyvên di zimannasî û rêzîmannivîsîna kurmançî de cihgirtî yên wek “kirde, bireser, lêker” (fail, mef’ûl, fiil – subject, object, verb) nerazî ye loma li cihê wan peyvên “barbir, bar, bargir” çêkirine yan bi kar anîne. Ew hewl dide bibêje ku peyvên heyî şaş yan bêkêr in lê yên wî maqûltir in.

Ew van peyvên wek nimûne ji peyvsaziya xwe ya biserketî dide lê di rastiyê de ew me ji nav heriyê diavêje nav avzême. Erê peyvên “kirde, bireser, lêker” ji aliyê peyvsaziyê ne zêde biserketî ne lê ew niha berbelav in û haydarên rêzîmana kurmançî dizanin ka mebest ji wan çi ye. Herçi “barbir, bar, bargir” in, ew ne cihê xwe digirin û ne jî ji aliyê peyvsaziyê ve biserketî ne.

Kerem bikin em li hevokên 1) “ez te dibînim” û “ez li cihê xwe mam û neliviyam” binêrin. Li gor peyvsaziya Kiranî “ez” di van herdu hevokan “barbir” e lê di van hevokan de ez qet ti tiştî hilnagirim û qet nabin ti derê jî. Herwiha “te” di hevoka 1 de bi gotina Kiranî “bar” e ku “ez” (“barbir”) im “dibim” (bi gotina Kiranî “bargir”). Di hevoka yekem de “dibînim” û di hevoka 2 de jî “mam” û “neliviyam” li gor gotina Kiranî “bargir” in lê ti ji van peyvên ti têkilî bi barî ve, bi birinê ve, bi veguhastin û neqilkirinê ve nînin.

Ne tenê “barbir, bar, bargir” nikarim maneya “fail, mef’ûl, fiil” bidin lê “barbir” yekser ji aliyê rêzîmanî ve şaş e jî. Di kurdî de navdêrên biker (noun agents) anku peyvên ku maneya “kesa/ê ku tiştêkî dike yan tiştêk e” didin ji navdêrêkî (carinan ji rengdêrêkî yan hokerekî) û ji rehê ema niha yê lêkerekê pêk tên. Bo nimûne, “stran-bêj”. Li gel hin lêkerên reh-kurt ne rehê dema niha yê nûjen lê rehê kevnar tê bikaranîn ku ji reh + -er pêk tê: kar-k-er, nan-xw-er, rê-b-er, peyam-b-er / pêxem-b-er. Li gor heman qalibî, divê “bar-b-er” bûya, ne “bar-bir”. “-bir-” rehê demên berê yê lêkera “birin”ê ye (bo nimûne “min bir”). Çawa ku mirov li gel peyva “stran” rehê dema borî yê lêkera “gotin” –got-bi kar naîne û ji stranbêjan re nabêje “*strangot”, wisa barber jî ne “*barbir” in.

Kiran herwiha hewl daye çendîn peyvên din jî yên heyî ji nû ve saz bike bi heman hêceta ku “yên heyî baş nehatine sazkin”. Lê peyvên heyî û li kar yên heta “nebas-çêkirî” jî ji peyvsaziya bi keyfiyeta şexsî çêtir in. Baştir e ku peyvsazên kurdî hewl bidin peyvên ji wan tiştan re çêkin ku bi rastî ji di kurdî de ti nav jê re nînin, ne rabin li gor keyfa dilê xwe peyvên heyî biguherînin.

Hêjahiyeye giring ya *Ferhenga Zanistên Civakî* ew e ku ew ne tenê têrman werdigerîne lê herwiha bi kurtî rave û şirove dike ka maneya wan çi ye. Ji bilî rêzbendîya ferhengê li gor peyvên tirkî, herwiha indeksa têrmên kurdî jî hatiye dan. Dê biker bûya ku fihrista peyvên inglîzî tê de bûya daku mirovî bikariya li gor peyva inglîzî lê bigeriya. Lê mixabin wisa nehatiye kirin loma feydewergirtina ji vê ferhengê di wergerandina ji inglîzî de dê pir bisinor be yan heta nemimkin be.

ZARNAME

Ferhengoka zimannasî ya kurdî-inglîzî

Zarname, ferhengoka peyvên zimannasî ya kurdî-inglîzî, bo hêsankirina têgihiştina berhemên zimannasî û rêzimanî dê li gel her hejmara kovara Kanîzar were belavkirin û li gor pêwîstiyên were berfirehkirin.

Peyvên ferhengokê li gor kurdî hatine rêzkirin lê mirov dikare tê de li peyvên inglîzî jî bigere daku wateyên wan yên kurdî peyda bike. Tenê wateya peyvê ya di warê zimannasîyê de hatiye dan, ne di warên din de.

abstrakt *bn* razber

akademî *academy*

akademîk *academic*

alfabe *alphabet*

alofon *allophone*

aloz *complex*

alozîn *turbulence*

analojî *analogy*

amanc, armanc *target*

avanî *structure; sturctural*

awarte *exception; exceptional*

axiftin *to speak; speech*

axiver *speaker*

babet *topic, subject*

bend *paragprah*

beramber *correspondent, equivalent*

berevajî, berovajî *bn* diwate

berfirehbûn *widening*

berhem *production*

berhemder *productive*

berhevdan *comparison*

berhevdanî, berhevder *comparative*

berhevker *compiler*

berhevok *collection*

berkar *object*

bermayî *relict*

bertengbûn *narrowing*

bestin *to attach, to append*

bezek *trochaic*

bê, bêt

dema bê *future*

halê bê *abessive case*

bêdeng *bn dengdar*

bêhilm *bn bêpif*

bêhnvedan *pause*

bêje *word*

bêpif *unaspirated*

bêvilandin *nasalization; nasalize*

bêvilandî *nasalized*

bêvilî *nasal*

biçûkdêr, biçûkker *diminutive*

bideng *bn dengdêr*

bihilm *bn bipif*

biker *agent, subject*

bilanî *subjunctive; affirmative*

bilêvkirin *pronunciation*

bilind *high*

bipif *aspirated*

birr, bir *class, category*

birrên peyv *word classes, parts of speech*

bireser *bn* berkar

bistîk *stem*

biwêj *idiom, phrase*

biyanî *foreign*

borî *past*

boriya dûdar *perfect (tense)*

boriya dûr/çîrokî *pluperfect*

buhirk *tract*

buhirka dengî *vocal tract*

cihguherîn *metathesis*

cihnav *bn* cînav

cins *gender*

cînav, cînavk *pronoun*

cînavên kesî *personal pronouns*

cînavên pirsiyarkî *interrogative pronouns*

cînavên nişander *demonstrative pronouns*

cînav-avêj: zimanê cînav-avêj *pro-drop language*

cot *dual; double*

cotpeyv *binomial name*

cotzimanî *diglossia*

cumle *bn* hevok

cudahî *variety, difference; variation*

çavkanî *source*

çemandin *inflection*

çemandî *oblique*

kirdeyê çemandî *quirky subject, oblique subject*

daçek *adposition*

daner *founder; author*

dariştin *derivation*

dawî *end; final*

daxwazdêr *requestive*

dem *time; tense*

dema bê *future tense*

dema borî *past tense*

dema niha *present tense*

demkî *temporary*

deng *sound; phoneme*

denganî *phonetics; phonetic*

dengdar *consonant*

dengdêr *vowel*

dengdîn *allophone*

dengem *phoneme*

dengguherîn *sound change; metaphony*

dengjimêrî *phonostatistics*

dengnasî *phonology; phonological*

dengrêzî *phonotactics*

derb *bn kirp*

deverî, deverkî *regional*

deverîtî *regionalism*

devernav *toponymy*

devkî *oral*

devok *subdialect, regional variation*

devoknasî *dialectology*

deynkirin *borrowing*

deynkirî *borrowed*

destpêk *beginning*

destpêkî *initial; primary*

-dêr *-ative, -ive*

didanî *dental*

difinandin *nasalization; nasalize*

difinandî *nasalized*

difinî, difnî *nasal*

dijpirtik *disfix*

dijwarxwînî *dyslexia*

dijwate, dijmane *antonym*

diranî *bn* didanî

dirêj *long*

dirêjkirin *lengthening, protraction*

diyar, diyarkirî *definite*

dîgraf *bn* duherfî

dîrok *history*

dîrokî *historical; diachronic*

dîsleksî *dyslexia*

dordaçek *ambiposition, circumposition*

dorgir, dorpirtik *ambifix, circumfix*

du- *bi-*

dubare *repeated*

dubarekirin *repetition; reduplication*

dudemî *diachronic*

dugerguhêz *ditransitive*

duherfî *digraph*

dulêvî *bilabial*

duzimanî *bilingual*

duzimanîtî *bilingualism*

dûnde, dûndeh *descendant*

dûvik *coda; final part*

elîps *ellipsis*

epentez *epenthesis*

erênî *positive, affirmative*

ergatîv (kardêr) *ergative*

etîmolog *etymologist*

etîmolojî *etymology*

etîmolojîk *etymological*

ferheng *dictionary, lexicon*

ferhengê *lexical, lexicographic*

ferhengok *glossary*

ferhengsaz, ferhengvan, ferhengdaner *lexicographer*

ferhengsazî, ferhengvanî *lexicography; lexicographic*

ferman *order, command*

fermanî *imperative*

fermanker *prescriptive*

fermankerî *prescriptivism*

fermî *official*

fonem *phoneme*

fonetîk *phonetic*

fonetîka *phonetics*

fonolojî *phonology*

fonolojîk *phonological*

gerdûnî *universal*

gerguhêz *translative*

gerneguhêz *translative*

gihanek *bn girêder*

gilor, gilovir *round*

giranî *emphasis, stress*

girek, girdek *upper case (letters)*

girêdan *linking*

girêdayî *bound*

girêder *coordinator; linker*

girtin *to close, to shut*

girtî *closed*

guhastin *convert; conversion*

guherîn *change*

guherîna wateyê *semantic change, semantic shift*

gurovir *bn* gilor, gilovir

hal *case*

halê çemandî/tewandî *oblique case*

halê rêzimanî *grammatical case*

hejmar *number*

hejmarnav *numeral*

hejmartin *to count*

hejmêrbar *countable*

hejmêrnebar *uncountable*

herf *letter (of alphabet), character*

hevalên derewîn *false friends*

hevalkar *bn* hoker

hevalnav *bn* rengdêr

hevandin *analogy*

hevdanî, hevedudanî *bn* pêkhatî

hevdemî *synchronic*

hevdeng *homophone*

hevêl *parallel*

hevmana, hevmane *bn* hevwater

hevnivîs *homograph*

hevok *sentence*

hevoka sade *simple sentence*

hevoka aloz *complex sentence*

hevokî *sentential*

hevoknasî, hevoksazî *syntax; syntactic*
hevpirtik *simulfix*
hevreh *cognate*
hevrûkirin *bn berhevdan*
hevwater, hevmane *synonym*
hilkişîn *elevation*
hinwateryî *oligosemic*
hîperkorekt *hypercorrect*
hoker *adverb*
 hokerên cihî
homofon *bn hevdeng*
homograf *bn hevniwîs*
hûrek, hûrdek *lower case (letters)*
istisna *exception*
îdyom, îdiyom *idiom*
îzafe *linker, izafe*
jêder *source*
jêrnav *hyponym*
jêrxan *substrate*
jêxistin *omission; ellipsis; drop*
jêrziman *sublanguage*
jorxan *superstrate*
jornav *hypernym*
jorpirtik *suprafix*
kar 1) (lêker) *verb* 2) (erk) *task, duty, work*

kardêr *ergative*

KBL (kirde berkar lêker) *SOV (subject object verb)*

kemper, kemperandin *bn berhevdan*

kes *person*

kesandin *bn kişandin*

kêmhêjmar *paucal*

kilik *clitic*

kirdar *pragmatic*

kirdarî, kirdarînasî *pragmatics*

kirp, kirpandin *stress*

kirde *subject*

kişandin, kêşan *conjugation*

kîte *syllable*

kîte kirin *syllabify, hyphenate*

kîtekirin *syllabification, hyphenation*

kîtebar *syllabifiable*

kîteker *hyphenator*

kîtekirî *syllabified, hyphenated*

kîteyî *syllabic; syllabary*

KLB (kirde lêker berkar) *SVO (subject verb object)*

komik *clause*

konsonant *consonant*

kopula *copula*

kurt *short*

kurtkirin *shortening*

lebatî *active*

lehce *dialect*

lerz *phonation, voicing*

lêker *verb*

lêkerên alîkar *auxiliary verbs*

lêkerên sivik *light verbs*

lêkerên komikî *phrasal verbs*

lêvî *labial*

lihevanîn *matching*

lihevanîna dengî-wateyî *phono-semantic matching*

lihevkirin *agreement*

lîtotes *litotes*

makeziman *protolanguage, urlanguage*

malbat *family*

malbatên zimanan *language families*

merc *condition*

mercî *conditional*

metafonî *metaphony*

metatez *metathesis*

meydan *field*

meydana wateyî *semantic field*

meydanî *field*

xebata meydani *fieldwork*

mê *feminine*

mijar *topic, subject*

nav *name; noun*

navdêr *noun*

navdêrê biker *agent noun*

naverok *content*

peyvên naverokdar/binaverok *content words*

navgir, navpirtik, navbendik *infix, interfix*

navgirtin *infixation*

navik *nucleus*

navîn *medial, middle*

navkilik *endoclititic, mesoclititic*

navnasî *onomastics, onomatology*

navneteweyî *international*

navneteweyîtî *internationalism*

nediyar, nediyarkirî *indefinite*

negerguhêz *bn* gerneguhêz

nehejmêrbar *uncountable*

nerênî *bn* neyînî

neolojîzm *neologism*

nerm *soft; unaspirated*

nermbûn *lenition*

netewe *nation*

netewesazî *nation-building*

neteweyî *national*

netêper *bn* gerneguhêz

neyînî *negative*

nêr *masculine*

nêtar *neuter*

nêzîk *proximal, close, near*

niha *now; current; present*

nivîs *article, writing, script*

nivîser *author, writer*

nivîskar *writer*

nivîskî *written, in writing*

nivîsîn *to write; writing*

nizm *low*

nîşan *mark, sign*

nîşander *determinative*

nîşankirî *marked*

nîşannekirî *unmarked*

nîv- *semi-*

nîvkopula *semicopula, pseudocopula*

nîv-vokal *semivowel*

nû- *neo-*

nûpeyv *neologism, newly coined words*

onomastîk, onomatolojî *bn navnasî*

paragoj *paragoge*

parçe *part*

parçepeyv *partword*

parvebar *separable*

gireya parvebar *separable affix*

pêşgira parvebar *separable prefix*

paşgira parvebar *separable suffix*

pasîv *bn lebatî*

paş- *post-, back-*

paşdaçek *postposition*

paşgir, paşpirtik, paşbendik *suffix, ending*

paşgirane, paşpirtikane *suffixoid, suffixlike*

paşgirtin *suffixation*

paşîn, paşî *back-*

paşkilik *enclitic*

paşlêker *postverb*

paşgeh *postbase*

paşvesazî *backformation*

pejirbar *acceptable*

pejirnebar *unacceptable*

perde *cord*

perdeyên dengî *vocal folds*

petî *pure, native*

petîperist, petîperest *purist*

petîperistî, petîperestî *purism*

peyvîn, peyvîn *to speak; speaking, speech*

peyiver *speaker*

peyv *word*

peyvên aloz *complex words*

peyvên dariştî *dervied words*

peyvên gerok *wanderword, Wanderwort*

peyvên pêkhatî *compound words*

peyvên sade *simple words*

peyvên biyanî *foreign words*

peyvên wergirtî/deynkirî *loanwords*

peyvên xwemalî *native words*

peyvên xwerû *simple words*

peyvnasî *terminology*

peyvîrêzî *word order*

peyvîsazî *word-formation*

pêkanîn *compounding, compound*

pêkhatî *compound*

pêkve *closed compound*

pêş *pre-*

pêşbestin *prepend*

pêşdaçek *preposition*

pêşdank *prothesis, prosthesis*

pêşkilik *proclitic*

pêşlêker *preverb*

pêşgir, pêşpirtik, pêşbendik *prefix*

pêşgirane, pêşpirtikane *prefixoid, prefixlike*

pêşgirtin *prefixation*

pêşpeyv *proto-word*

pêşşêwe *protoform, preform*

pêşziman *proto-language*

peyda bûn *to appear, to realize*

pifdar *aspirated*

pifdarî *aspiration*

pir- *poly-*

pirherfî *polygraph, polygraphic*

pirkîteyî *polysyllabic*

pirkîteyîtî *polysyllabism, polysyllabism*

pirtuxmî *polygenesis*

pirwateyî *polysemic, polysemous, polysemantic*

pircardêr *frequentative*

pardeng *polyphone; polyphonic*

pardengî *polyphony*

pirhejmar *plural*

pirs, pirsyar *question*

pirsyarkî *interrogative*

pirtik *morpheme*

pirtiknasî *morphology; morphological*

pirzîmanî *multilingual*

pirzîmanîtî *multilingualism*

pît *bn tîp*

pozandin *nasalization; nasalize*

pozandî *nasalized*

pozî *nasal*

pronav *bn cînav*

prosodî *bn wezn*

protez, prostez *prothesis, prosthesis*

qebûlbar *acceptable*

qebûlbar *unacceptable*

qelew *emphatic*

qertaf *ending, suffix*

qise, qese *word; speech*

qise kirin *to speak*

qiseker *speaker*

qusandin *clipping*

plan *plan*

plankirin *planning*

plankirina zimanî *language planning*

pronav *bn cînav*

qedexe *prohibited, forbidden*

qedexeker *prohibitive, negative imperative*

ra *bn reh*

rader *infinitive*

ragihandin *to state; statement*

ragihînerkî *indicative*

raguhastin *transfer*

rastnivîsîn, rastnivîs *ortography*

raveber *modified, head*

raveker *modifier*

rawe *mood, grammatical mood*

rayek *bn reh*

razber *abstract*

reh *root; stem*

rehik *etymon*

rehnas *etymologist*

rehnasî *etymology*

rehnasiya gelêrî *folk etymology*

rehnasandin *etymologize*

rengdêr *adjective*

req *hard; aspirated*

reqbûn *fortition*

resen *original, native*

rêçik *norm*

rêçikdar *normative*

rêziman *grammar*

rêzimanî *grammatic; grammatical*

riste *bn cumle*

sandî *sandhi*

seknî, sekinî *stop, plosive, occlusive*

ser *head*

serekanî *source*

serekî, sereke *main*

sererast *correct; edited*

serik *onset*

serpeyv *main entry*

serve *bn berkar*

sêherfî *trigraph*

siyaset *politics; policy*

siyaseta zimanê *language policy*

sînonîm *synonym*

sosyolofonetîka *sociophonetics*

sosyofonolojî *sociophonology*

sosyolekt *sociolect*

sosyolîngwîstîk *sociolinguistics*

standard *standard*

substratûm *bn jêrxan*

superlatîv *superlative*

superstrat *bn jorxan*

suplesyon *suppletion*

supletîv *suppletive*

şert *condition*

şertî *conditional*

şêwaz *style*

şêwaznasî *stylistics*

şêwe *form*

şêwenasî *typology; typological*

taybetker *specifier*

tebatî *passive*

temamker *complement*

tens *bn dem*

teşe *form; morpheme*

teşeya serbixwe *free form/morpheme*

teşeya girêdayî *bound form/morpheme*

teşedin *allomorph*

teşem *morpheme*

teşemdin *allomorpheme*

teşenasî *morphology*

tevok *clause*

tewandin, tewang *bn çemandin*

têgih, têgeh *concept*

tê gihîştin, tê gehîştin *understand*

têgihîştin, têgehîştin *understanding, conception*

têkil *related; mixed*

têkilî *connection; relative*

têneper *bn gerneguhêz*

têper *bn gerguhêz*

tîp *letter (of alphabet), character*

tomar *register*

toponîmî *bn devernav*

trîgraf *bn sêherfî*

vekevankirin *rebracketing*

vekirî *open*

vekîte kirin *resyllabify*

vepeyvkirin *relexification*

veqetandek *linker, izafe*

verave, veşirove *reanalysis*

verave kirin, veşirove kirin *reanalyze*

vewergirtin *reborrowing; reborrow*

vokal *vowel*

wate *meaning*

wateguherîn *semantic change, semantic shift*

watem *sememe*

watenasî *semantics*

waterêzî *semotactics*

werger *translation (product)*

wergerandin *translation (process)*

wergerandina yekser *direct translation, calquing*

wergerandî *translated*

wergêr *translator*

wergirtin *to receive, to get; to borrow; borrowing*

wergirtina wateyê *semantic loan*

wergirtî *received; borrowed*

peyvên wergirtî *loanwords*

wesf, wesfkirin *description*

wesfker *descriptive*

wesfkerî *descriptivism*

wezn *weight; prosody*

xal *dot, period, point*

xalbendî *punctuation*

xistin *omission; ellipsis*

xwe *self*

xwedî, xwedan *possessor, owner*

xwedîtî *possession*

halê xwedîtîyê *genitive*

cînavên xwedîtîyê *possessive pronouns*

paşgirên xwedîtîyê *possessive suffixes*

xwemalî *native; domestic*

xwemalîkirin *nativization*

xwenav *autonym, endonym*

xwerû *basic, pure*

yekhejmar *singular*

yekpeyvandin *univerbation*

yekwateyî *monosemous*

zanist *science*

zanîn *to know; knowledge*

zar *language*

zarava *dialect*

zaravayî *dialectal*

zaravanasî *dialectology*

zarvekirin *imitation; onomatopoeia*

zayend *gender*

ziman *language*

zimanê dayikî/zikmakî *native language, mother tongue*

zimanê devkî *oral language*

zimanê fermî/resmî *official language*

zimanê jêder *source language*

zimanê kêmnêyî *minority language*

zimanê kolankî *slang*

zimanê neteweyî *national language*

zimanê nivîskî *written language*

zimanê standard *standard language*

zimanê zarokan *child language; baby talk*

zimanî *linguistic, language-related*

zimanbend *Sprachbund*

zimannas *linguist*

zimannasî *linguistics; linguistic*

zimannasiya berhevder/berhevdanî *comparative linguistics*

zimannasiya civakî *sociolinguistics*

zimannasiya derûnî *psycholinguistics*

zimannasiya dîrokî *historical linguistics*

zemîr *bn cînav*

zingok *sonorant*

zirav *plain (not emphatic)*

zir- *pseudo-*

zirlêker *pseudoverbal*

zirpeyv *pseudoword*

Kurterêbera rastnivîsînê

Li vê derê em ê rêbazên bingehîn yên kovara Kanîzar bo rastnivîsînê diyar bikin. Li şûna ku em dût û dirêj meseleyê rave bikin, em ê bi çend nimûneyan merema xwe pêşkêş bikin.¹²⁸

Kovara Kanîzar wiha dinivîse:

- 1) "ku", ne "ko": ew dibêje ku...
- 2) "iy", ne "îy": çiya, jiyar, kiriye...
- 3) "ji bo, li gel, li ser, bi hev re...", ne "jibo, ligel, liser, bihevre / bihev re /bi hevre..."
- 4) "dest pê dîkin", ne "destpêdîkin, destpê dîkin, dest pêdîkin..."
- 5) "bi kar tînin", ne "bikartîn / bikar tînin / bi kartînin..."
- 6) "kurd im, kurd î, kurd e, kurd in", ne "kurdim, kurdî, kurde, kurdin"
- 7) "zimanê kurdî, gelê kurd, adar, newroz", ne "zimanê Kurdî, gelê Kurd, Adar, Newroz"
- 8) "ez ê bikim, min ê bikira", ne "ezê bikim, minê bikira"
- 9) "hevalê min ê baş", ne "hevalê minê baş"
- 10) "zimannasî, serokomar, xurttir, bilindtir...", ne "zimanasî, serokomar, xurtir, bilintir..."
- 11) "bigirim, binivîse, nekişînin...", ne "bigrim, binvîse, bikşîne..."
- 12) "lîstin, kuştin, axiftin, hefs, heft...", ne "lîztin, axivtin, kujtin, hevs, hevt..."
- 13) "Chomsky, Einstein, Shakespeare...", ne "Çomskî, Aynştayn, Şêkirsîr..."
- 14) "di kitêbê de, bi min re, ji wir ve...", ne "di kitêbê da, bi min ra, ji wir va..."
- 15) "cînav di kurdî de, gerînek li Kurdistanê, peyamek ji wî...", ne "di kurdî de cînav, li Kurdistanê gerînek, ji wî peyamek..."

Kovara Kanîzar

¹²⁸ Bo agahiyên berfirehtir, binêrin: Rêber – Rêbernameya rastnivîsîna kurdî:
<https://zimannas.wordpress.com/2015/07/06/reber-rebernameya-rastnivisina-kurdi/>